

СТЕФАН ЦБЕЙГ
ЛИСТ НЕЗНАЙОМОЇ

СТЕФАН ЦВЕЙГ
ЛИСТ НЕЗНАЙОМОЇ

Новели

Переклад з німецької **ВАСИЛЯ БОБИНСЬКОГО**
за редакцією **ЄВГЕНА ПОПОВИЧА**

ВИДАВНИЦТВО ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ «ДНІПРО»
КИЇВ — 1968

ЗМІСТ

Лист незнайомої	3
Амок	53
Вуличка в місячному світлі	122
Згасле серце	144
Стефан Цвейг. <i>Кілька слів про письменника</i>	183

Зредаговано за виданнями:

Stefan Zweig, Novellen, Verlag Progress, Moskau, 1954. Stefan
Zweig, Brennendes Geheimnis und andere Erzählungen. Stefan
Verlag, Berlin und Frankfurt am Main, 1954. Fisher

ЛИСТ НЕЗНАЙОМОЇ

Коли відомий романіст Р. після триденної прогулянки в гори рано-вранці вернувся до Відня і, купивши на вокзалі газету, зиркнув на дату, то враз пригадав, що сьогодні день його народження. «Сорок перший»,— хутко усвідомив він собі, і від того йому не стало ні радісно ні прикро. Він швидко переглянув шелесткі сторінки часопису, найняв таксі й поїхав додому. Служник доповів йому про двох відвідувачів, що приходили за час його відсутності, про кілька запитів телефоном та подав йому на таці пошту, що за той час набиралася. Р. глянув на неї байдуже, ліниво розірвав кілька конвертів, що цікавили його своїми надавцями, а листа, що був надписаний незнайомою рукою і виглядав надто довгим, поки що відсунув набік. Тим часом служник подав чай; Р. вигідно вмотився у фотелі, ще раз переглянув часопис і декілька каталогів, тоді запалив сигару й узявся до відкладеного листа.

Лист мав десятків зо два сторінок, списаних незнайомим, нерівним жіночим писемом—швидше рукопис, аніж лист. Р. мимоволі ще раз помацав конверта, чи не залишилось там додаткової записки з поясненням. Але конверт був порожній, і на ньому, як і на самому листі, не було ні адреси надавця, ні підпису. «Дивно»,— подумав він і знову взяв листа до рук. «Тобі, що ніколи не знав мене»,— стояло вгорі як звертання чи заголовок. Він здивовано зупинився: чи це до нього стосувалося, чи до якоїсь вигаданої людини? Нараз у ньому прокинулася цікавість. І він почав читати.

«Моя дитина вчора померла,— три дні й три ночі змагалася я зі смертю за маленьке, тендітне життя, сорок годин тіпалося в пропасниці її бідне гаряче тільце і я не відходила від її ліжка. Я прикладала холодні компреси до її чола, що пашіло вогнем, день і ніч тримала в своїх руках її неспокійні рученята. Третього вечора я знемогла й сама. Мої очі не витримали й заплющились, я не знала й коли. Три чи чотири години проспала я на твердому стільці, а за той час смерть забрала її від мене. Тепер він лежить, любий, бідолашний хлопчик, у своєму вузенькому дитячому ліжечку, такий самий, як був відразу по смерті; тільки очі йому затулено, мудрі темні оченята, ручки складено на білій сорочечці, і чотири свічки горять високо на чотирьох кутках ліжечка. Я не зважуюсь поглянути туди, не зважуюсь поворухнутися, бо коли свічки спалахують, то по його личку, по його стулених устах перебігають тіні, тоді здається, що його риси оживають, і я ладна повірити, що він не вмер, що він зараз прокинеться й дзвінким голосочком скаже мені щось подитячому наївне й ласкаве. Але я знаю, він помер, я не хочу дивитися на нього, щоб не мати даремної надії і не зазнати ще раз відчаю. Я знаю, знаю, моя дитина вчора померла — тепер у мене тільки ти один у цілому світі, тільки ти, що нічого про мене не знаєш і безжурно бавишся речами й людьми. Тільки ти, що ніколи не знав мене і кого я завжди кохала.

Я взяла п'яту свічку й поставила на стіл, де пишу тобі. Бо я не можу залишитись на самоті з своєю мертвою дитиною, (я повинна виплакати свою душу; а з ким же мені розмов-

ляти жахливої цієї години, як не з тобою, що був і є для мене всім! Може, я й не зумію порозмовляти з тобою цілком ясно, може, ти не зрозумієш мене, бо ж голова моя геть порожня, у скронях сіпає і гупає молотами і все тіло так болить... Мені здається, що в мене гарячка, може, теж грип, що тепер скрадається від дверей до дверей, і це було б добре, бо тоді б я пішла за своєю дитиною і не мусила б нічого з собою робити. Інколи мені зовсім темніє в очах, може, я навіть цього листа не зможу дописати до кінця, але я натужу всю свою силу і хоч раз, хоч цей єдиний раз поговорю з тобою, мій коханий, що ніколи не пізнав мене.

Тільки з тобою я хочу говорити, вперше розповісти тобі все: ти пізнаєш усе моє життя, що завжди належало тобі, хоч ти про нього нічого й не знав. Але ти пізнаєш мою таємницю аж тоді, коли я помру, коли тобі вже не доведеться відповідати мені й коли те, що тепер то холодом, то жаром обсіпає моє тіло, справді кінець. Якщо ж мені судилося жити далі, то я порву цього листа й мовчатиму знову, як мовчала завжди. А якщо ти тримаєш його вже в руках, то знай, що в ньому небіжчиця оповідає тобі про своє життя, що було твоїм від його першої аж до останньої свідомої години. Не лякайся моїх слів — мертвій нічого не треба: ані кохання, ні співчуття, ані розради. Лише одного я хочу від тебе — щоб ти повірив усьому, що зрадить тобі мій біль, який лине до тебе. Повір мені — лиш цього одного прошу я в тебе: ніхто не буде брехати в смертну годину своєї єдиної дитини.

Я звірю тобі своє життя, життя, що, власне, почалося з того дня, коли я тебе пізнала.

До того було щось тьмяне й каламутне, куди мої спогади ніколи не поринали, якийсь льох, повний запорошених, павутинням засотаних, невиразних речей і людей, що давно вже не будять відгомону в моєму серці. Коли ти з'явився, мені було тринадцять років і я мешкала в тому самому будинку, де ти й тепер мешкаєш, де ти тримаєш у руках цього листа, цей останній подих життя мого; мешкала на тому самому поверсі, якраз навпроти твоїх дверей. Ти, певне, вже й не пригадуєш нас, небагату вдову скромного урядовця (вона завжди ходила в жалобі) і худеньку дівчинку-підлітка, ми-бо завжди жили тихенько, заповнені своїм злиденним дрібноміщанським буттям. Ти, може, ніколи й не чув нашого прізвища, бо ми не мали на дверях таблички і ніхто ніколи не приходив і не питався про нас. Та й дуже давно те було, п'ятнадцять-шістнадцять років тому — ні, ти напевне вже не пам'ятаєш того, коханий, але я, о, я жадібно пригадую собі кожну дрібничку, пам'ятаю, наче це було сьогодні, той день, навіть ту годину, коли я вперше почула про тебе, вперше побачила тебе, та й як мені не пам'ятати, коли аж тоді почав існувати для мене світ. Не сердься, коханий, дозволь розповісти тобі все, геть усе, від самого початку, благаю, хай тебе не втомить цих чверть години, вислухай мене, ту, що не втомилася ціле життя кохати тебе.

Перед тим, як ти перебрався до нашого будинку, за твоїми дверима жили погані, лихі, сварливі люди. Бідні самі, вони найдужче ненавиділи убожество своїх сусідів, наше, бо воно не хотіло мати нічого спільного з їхньою брутальністю. Чоловік був пияк і лупцював свою дружину; ми часто прокидалися вночі

від грюкоту перевернутих стільців та розбитих тарілок. Одного разу вона вискочила на сходи заюшена кров'ю, простоволоса, а за нею біг і лаявся її п'яний чоловік, аж урешті з сусідніх помешкань повискакували люди й настрахали його поліцією. Моя мати з самого початку уникала всяких взаємин із ними й заборонила мені розмовляти з їхніми дітьми, а вони при кожній нагоді на мені за те мстилися. На вулиці вони кричали навздогін мені різні гидотні слова, а одного разу закидали мене такими твердими сніжками, що мені аж кров потекла з чола. Цілий дім одностайно ненавидів тих людей, а коли раптом у них щось скоїлося — здається, чоловіка замкнули за крадіжку — і їм довелося виїхати з усіма своїми манатками, всі ми полегшено зітхнули. Кілька днів висіло на брамі оголошення про те, що помешкання винаймається, потім його зняли і через двірника хутко розійшлася чутка, що помешкання винаймає якийсь письменник, самотній, спокійний пан. Тоді я вперше почула твоє ім'я.

А ще за кілька днів прийшли малярі, тинькарі, столяри, шпалерники й заходилися вичищати з помешкання бруд, що його лишили попередні жильці. Вони стукали молотками, грюкали дошками, шкрябали, чистили, але мати була тільки рада й казала, що нарешті настане край бешкетам у сусідстві. Тебе самого під час переїзду мені ще не довелося побачити: за всією роботою наглядав твій служник, невеликий, статечний, сивий камердинер, що дивився на робітників згори і вказівки давав їм тихо й доречно. Нам усім він дуже імпував: по-перше, тому, що в нашому передмісті камердинер був щось цілком нове,

а ще й тому, що він до всіх ставився надзвичайно чемно, хоч і не був запанібрата з простими служниками й не вдавався з ними в балачки.

Мою матір він почав від першого ж дня вітати шанобливим поклоном, як справжню даму, ба навіть до мене, дівчиська, ставився ввічливо й поважно. Твоє ім'я він завжди вимовляв з якоюсь особливою пошаною, майже побожно, і було зразу видно, що він відданий тобі далеко більше, ніж звичайний служник. І як же я любила його за це, доброго старого Йоганна, хоч і заздрила йому, що він завжди міг бути біля тебе й служити тобі.

Я розкакую тобі все, коханий, усі ці дрібні, сливе смішні речі, щоб ти зрозумів, яким чином ти від самого початку зміг здобути таку владу наді мною, боязкою, затурканою дитиною. Ще доки ти ввійшов у моє життя, навкруг тебе вже створився якийсь німб, ореол багатства, незвичайності й таємничості, — всі ми, мешканці маленького будиночка в передмісті, нетерпливо чекали на твій приїзд. Люди-бо, що живуть обмеженим життям, завжди цікаві до всього нового, що діється перед їхніми дверима. Але як зросло моє зацікавлення тобою, коли я одного дня прийшла зі школи й побачила перед нашим домом фургон із меблями. Більшість важких речей носії вже повиносили нагору й тепер виносили дрібніші; я зупинилася біля дверей, щоб усе те роздивитися, бо твої речі дуже дивували мене — таких я ніколи ще не бачила: були там індуські божки, італійські скульптури, великі, напрочуд яскраві картини, і, нарешті, з'явилися книжки. Їх було так багато, і всі такі гарні, що я не йняла віри своїм очам. Під

дверима їх складали в стоси, там їх приймав служник і з кожної стріпував віничком порох. Я зацікавлено крутилася навкруг тієї купи, що дедалі зростала: служник не проганяв мене, але й не захочував ані словом, тож я не посміла доторкнутися до жодної книги, хоч мені страх як хотілося помацати гарну, м'яку шкіру на деяких оправах. Я тільки боязко зиркала на заголовки: були там французькі, англійські книжки й ще багато незнайомими мені мовами. Я, мабуть, була б так дивилася на них цілими годинами, та мати покликкала мене додому.

І ось я потім цілий вечір думала про тебе, ще не бачивши тебе. У мене самої було тільки з десяток дешевих книжок, у пошарпані картонні палітурки оправлених; я дуже любила їх і часто перечитувала. Тепер мене мучила думка: як же має виглядати людина, що прочитала стільки чудових книжок, що знала всі оті мови і була така багата, а разом така освічена. Якась неземна шаноба опановувала мене на саму думку про таку силу книжок. Я намагалася уявити собі твій образ: ти був старий чоловік в окулярах, з довгою білою бородою, подібний до нашого вчителя географії, тільки набагато добріший, кращий і лагідніший. Не знаю чому, але ще навіть уявляючи тебе старим, я була певна, що ти мусиш бути вродливий. Тоді, тієї ночі, ще не знаючи тебе, я вперше снила про тебе.

Другого дня ти переїхав, але хоч як я підглядала, мені все-таки не пощастило поглянути на тебе, а це ще збільшило мою цікавість. Нарешті третього дня я побачила тебе, і яка ж я була вражена, коли ти виявився цілком інакший, анітрохи не схожий на того «пана

бога», що його вигадала моя дитяча уява. Я мріяла про лагідного дідуся в окулярах, і ось з'явився ти — ти, такий самісінький, як і нині, бо повз тебе роки спливають без сліду. На тобі був чудовий ясно-брунатний спортивний костюм, і ти на диво легенькою, хлоп'ячою ходою здіймався нагору, беручи по два східці зразу. Капелюха ти тримав у руці, і я була невимовно вражена, коли побачила твоє ясне, жваве обличчя і юнацьку чуприну. Атож, я просто злякалася, що ти такий молодий, вродливий, в'юнкий та елегантний. І хіба не дивно: першу ж мить я цілком виразно відчула те, що мене й усіх інших завжди в тобі вражало: подвійність твоєї істоти. Ти — палкий, легковажний, відданий забавам і пригодам юнак і одночасно в царині мистецтва — неблаганно сувора, свідомо свого обов'язку, безмежно начитана й освічена людина. Несвідомо я відчула те, що згодом кожен у тобі помічав: що ти живеш подвійним життям, — своїм ясним боком воно звернене до зовнішнього світу, а другий бік, цілком темний, знаєш тільки ти сам; те найглибше роздвоєння, ту таємницю твого буття я, тринадцятирічна дівчинка, зачарована тобою, відчула з першого ж погляду.

Тепер ти розумієш, коханий, яким чудом, якою привабливою загадкою став ти для мене, ще майже дитини! Людину, перед якою шанобливо схиляли голову тому, що вона писала книги, тому, що вона була славна десь в іншому, великому світі, побачити враз молодим, елегантним, по-хлоп'ячому веселим двадцятилітнім юнаком! Чи ж треба тобі ще й казати, що з того дня в нашому будинку, в цілому моєму мізерному дитячому світі ніщо

мене вже не цікавило, крім тебе, і що я зі всією впертістю, зі всією настирливістю своїх тринадцяти років думала тільки про тебе, про твоє життя. Я вивчала тебе, вивчала твої звички, спостерігала людей, що до тебе приходили, та все те не тамувало моєї цікавості до тебе, а ще збільшувало її, бо подвійність твоєї істоти яскраво виявлялася в різноманітності твоїх відвідувачів. Приходила до тебе молодь, твої товариші, з якими ти сміявся й жартував, приходили обідрані студенти; а то приїздили в автомобілях жінки; одного разу завітав директор опери, славний диригент, що на нього я раніше дивилася тільки здалеку в театрі, тремтячи з захвату; бували в тебе й зовсім молоденькі дівчатка, які ходили ще до торговельної школи і які збентежено поспішали якнайшвидше прошмигнути в твої двері,— взагалі багато, дуже багато жінок. Я над тим не замислювалась, навіть коли одного ранку, йдучи до школи, побачила, як від тебе виходила якась дама під дуже густим серпанком. Мені ж було тільки тринадцять років, і я не знала, що жагуча цікавість, яка спонукала мене чатувати на тебе й підглядати кожен твій крок, означала вже кохання.

Але я добре знаю, коханий, той день і годину, коли я назавжди віддала тобі своє серце. Ми з товаришкою вернулися з прогулянки і стояли, балакаючи, коло брами. Раптом надїхав автомобіль, зупинився, і ось ти вже зіскочив із приступки швидким пружним рухом, що й досі чарує мене, й хотів зайти до будинку. Я мимоволі кинулась відчинити тобі двері, заступила дорогу, й ми трохи не зіткнулися. Ти глянув на мене лагідним,

м'яким поглядом, що ніби сповивав мене, ніби голубив, усміхнувся до мене пестливо — так, саме пестливо, не знаю, як ще ту усмішку можна назвати,— і промовив тихо, майже ніжно: «Щиро вам дякую, панночко».

Оце і все, коханий; але від тієї миті, як я відчула на собі твій м'який, пестливий погляд, я була твоя. Щоправда, згодом, і то дуже хутко, я довідалася, що тим поглядом, який обіймає й притягає до тебе, який сповиває, але zarazом і роздягає, поглядом природженого спокусника, ти обдаровуєш кожну жінку, що стрінеться тобі на шляху, кожну продавчиню з крамниці, кожну покоївку, що відчиняє тобі двері,— довідалася, що той погляд не залежить від твоєї волі або прихильності, а цілком несвідомо для тебе стає м'який і лагідний, коли ти звертаєш його на жінок. Але я, тринадцятирічна дитина, про це не здогадувалася: я була вся охоплена вогнем. Я гадала, що твоя ніжність призначена мені, тільки самій мені, і за ту коротеньку мить у мені, підліткові, прокинулася жінка, і та жінка навіки стала твоя.

«Хто це був?» — спитала моя приятелька. Я не могла їй зразу відповісти. Не могла вимовити твоє ім'я: за ту одну-однісіньку мить воно зробилося святим для мене, стало моєю таємницею. «Так, якийсь добродій, що мешкає в нашому будинку»,— промимрила я ніяково. «А чого ж ти так зашарілася, як він на тебе глянув?» — дражнила мене товаришка з жорстокістю, властивою цікавій дитині. І саме тому, що вона, глузуючи, доторкнулася до моєї таємниці, в мене ще дужче запашило обличчя. Збентеження надало мені брутальності. «Дурепо!» — мовила я злісно. Я ту

мить ладна була її задушити. Та вона зареготалася ще дужче й глузливіше, і я відчула, що з безсилового гніву в мене аж сльози навертаються на очі. Я покинула її й побігла на гору.

Від тієї миті я тебе покохала. Я знаю, жінки часто казали тобі, своєму милованцеві, ці слова. Але повір мені, ніхто так по-рабському, так саможертвовно й віддано не кохав тебе, як та, ким тоді була я і ким я залишилася для тебе назавжди, бо ніщо в світі не може зрівнятися з непомітним коханням дитини з безвісті, таким безнадійним, завжди готовим до послуг, таким покірним, чуйним і пристрасним, яким ніколи не буває сповнене жадоби і хай навіть несвідомих вимог кохання дорослої жінки. Тільки самітні діти можуть цілком затаїти свою пристрасть у собі: інші роздзвонять про своє почування товаришам, заяляють його довірливими признаннями; вони-бо вже багато чули й читали про кохання і знають, що воно — неминуча доля всіх людей. Вони бавляться коханням, мов іграшкою, вони чваняться ним, як хлопці першою цигаркою. Але я... я не мала нікого, кому могла б звіритися, ніхто не вчив і не застерігав мене, я була недосвідчена й наївна; я кинулась у свою долю, як у прірву. Все, що в мені росло й розквітало, належало тільки тобі, твоєму образу, який я виплекала в мріях; мій батько давно помер, від матері, повсякчасно пригніченої, завше заклопотаної, як би перебідувати на вдовину пенсію, я була далека, шкільні товаришки, уже майже зіпсовані, сприкрилися мені, бо вони легковажно бавилися тим, що було мені найвищими святощами,— отож я полинула до тебе всім

своїм єством, що його звичайно кришать і розпорошують, усіма своїми почуттями, що, при-тлумлювані, нетерпляче пробивалися назовні,— як би тобі сказати? Кожне окреме порівняння буде надто мізерне,— ти був для мене, властиво, всім, цілим моїм життям. Усе існувало лише остільки, оскільки якимось стосувалося тебе, все в моєму бутті мало сенс тільки тоді, коли було пов'язане з тобою. Ти перемінив усе моє життя. Досі байдужа й посередня учениця в школі, я несподівано стала першою: я читала сотні книжок, читала до пізньої ночі, бо знала, що ти любиш книжки; я раптом почала, на диво моїй матері, переходити вправи на роялі, виявляючи неймовірно завзяття, бо думала, що ти кохаєшся в музиці. Я чистила й лагодила свої сукні, щоб не попасти тобі на очі неохайно вбраною, а вугласта латка на моєму старенькому шкільному фартушку, перешитому з матеріної сукні, завдавала мені страшної гризоти. Я боялася, що ти її помітиш і почнеш гордувати мною. Тому я завжди затуляла її ранцем, коли бігла сходами вгору, і тремтіла зі страху, що ти все ж її побачиш. Але який безглуздий був мій ляк: ти ніколи, майже ніколи не дивився на мене.

А проте я цілий день тільки те й робила, що дожидала тебе, чатувала на тебе. В наших дверях було маленьке кругле вічко в мідній оправі, що крізь нього можна було дивитися на твої двері. Те вічко — ні, не всміхайся, коханий, я ще й нині, й нині ще не соромлюся тих годин! — було моє віконечко в світ. Там, у крижаному передпокої, мов у засідці, боячись накликати матірину підозру, я місяцями й роками цілі вечори просиджувала з книжкою

в руках, напружена, як струна, що бриніла, коли ти наближався. Я все була з тобою, все в напруженні і в рухові; але ти так само не відчував того, як не відчуваєш напруження пружини в годиннику, якого ти носиш у кишені і який терпливо лічить і відмірює в п'ятьмі твої години, товаришить тобі на твоєму шляху нечутними ударами серця, а ти тільки раз на мільйони відрахованих секунд мимохідь зупиниш на ньому погляд. Я знала про тебе все, знала всі твої звички, кожную краватку твою, кожний костюм твій; знала й хутко навчилася розрізняти всіх твоїх знайомих і ділила їх на таких, що були мені до вподоби, і таких, що я їх не зносила; від тринадцяти до шістнадцяти років я кожную годину жила тобою. Ох, скільки я дурниць виробляла! Я цілувала клямку, якої доторкнулася твоя рука, я підбрала недокурок сигари, якого ти викинув перед дверима, і він був мені священний, бо твої уста доторкалися до нього. Я вечорами по сто разів з якою-небудь приклучкою збігала вниз на вулицю, щоб побачити, в котрій із твоїх кімнат горить світло, і таким чином дужче відчути твою невидиму присутність. А як ти на довгі тижні виїздив кудись — мені завжди серце хололо зі страху, коли я бачила, як старий Йоганн зносив униз твого саквояжа, — як ти виїздив, тоді життя моє завмирало і втрачало весь свій зміст. Понура, знуджена, роздратована, я тинялась по хаті й тільки мусила пильнувати, щоб мати не помітила мого розпачу з моїх заплаканих очей.

Я знаю, все, що я оповідаю тобі, — смішні перебільшення, дитячі вибрики. Я повинна б їх соромитись, але не соромлюсь, бо ніколи

кохання моє до тебе не було чистіше й пристрасніше, як у часи отих дитячих вибриків. Цілими годинами, цілими днями я могла б тобі оповідати, як я тоді жила тобою, тобою, що майже не знав мене в обличчя, бо коли я здивувала тебе на сходах, а втекти не можна було, тоді я з ляку перед твоїм палючим поглядом бігла повз тебе з похиленою головою, наче людина, що кидається в воду, рятуючись від вогню. Цілими годинами, цілими днями я могла б тобі оповідати про ті роки, що ти їх давно забув, могла б розгорнути перед тобою цілий календар твого життя; та не хочу надокучати тобі, не хочу мучити тебе. Я ще тільки звірю тобі найкраще перечування мого дитинства і прошу тебе, не смійся, що воно таке мізерне, бо для мене, дитини, воно важило безмежно багато. Було це, мабуть, у неділю — ти десь поїхав, і твій служник заносив у відчинені двері помешкання важкі килими, які він щойно витріпав. Йому було тяжко, і я, набравшись сміливості, зненацька підійшла до нього й запитала, чи не можу йому допомогти. Старий здивувався, але не заперечив, і таким чином я побачила твою домівку зсередини, твій світ, бюро, що за ним ти звичайно сидиш, на ньому квіти в блакитній кришталевій вазі, твої шафи, твої картини, твої книжки. То був лише короткий, крадькома кинутий погляд у твоє життя, бо вірний Йоганн напевне не дозволив би мені багато роздивлятися, але тим єдиним поглядом я всмоктала в себе всю атмосферу твого помешкання й мала вже чим жити свої нескінченні мрії про тебе увіч і вві сні.

Та подія, та коротенька хвилина була найщасливіша в моєму дитинстві. Я хотіла тобі

розказати про неї, аби ти, що не знаєш мене, почав нарешті розуміти, як чиясь життя горіло й згоряло біля тебе. Я хотіла тобі розповісти про ту подію і ще про одну, найжахливішу, що, на жаль, надійшла дуже хутко по тій, першій.

Я вже казала, що задля тебе забула про все, не помічала своєї матері й не журилася ніким і нічим. Я не помітила, що один літній уже добродій, купець з Інсбрука, далекий свояк моєї матері, почав учащати до нас і подовгу засиджуватися; я навіть тішилася тим, бо він часом водив маму до театру і я, залишившись сама вдома, могла думати про тебе, чатувати на тебе, а то було моє найвище, моє єдине щастя. І ось одного разу мати якось урочисто покликала мене до своєї кімнати й сказала, що має зі мною серйозно поговорити. Я зблідла, серце мені закалатало: невже вона щось помітила, невже про щось здогадується? Моя перша думка була про тебе, про таємницю, що єднала мене зі світом. Але мати й сама була збентежена, вона раз і вдруге ніжно поцілувала мене (чого звичайно ніколи не робила), посадовила поруч із собою на канапу й почала нерішуче й ніяково оповідати, що той свояк, сам удівець, посватався до неї та що вона, головним чином задля мене, вирішила погодитись. Кров гарячою хвилику хлюпнула мені до серця, — тільки одною думкою озвалася я на ті слова, думкою про тебе. «Але ж ми залишимося тут?» — насилу вимовила я. «Ні, ми переїдемо до Інсбрука, Фердинанд має там гарну віллу». Далі я нічого вже не чула. Мені потемніло в очах. Аж потім я довідалася, що зомліла: мати нишком оповідала відчуженому, який ждав за дверима,

що я раптом заточилася назад і, випроставши руки, впала додолу, мов шмат олива. Що діялося найближчими днями, як я, квола дитина, змагалася проти їхньої всевладної волі, я тобі не в силі змалювати. Ще й зараз, коли я пишу про це, в мене тремтить рука. Я не могла виказати свою таємницю, тож опір мій здавався їм простою впертістю, якоюсь злісною перекірливістю.

Зі мною ніхто більше не говорив, усе робилося за моєю спиною. Щоб прискорити переїзд, користалися з тих годин, коли я була в школі; приходючи додому, я завжди знаходила якусь зміну: щось було продане, щось вивезене. На моїх очах руйнували помешкання, а з ним і моє життя; одного ж разу, повернувшись зі школи, я побачила, що всі меблі спаковано й винесено. В порожніх кімнатах стояли наготовлені валізи й дві дачки, для матері й для мене,— ми мали переспати тут ще одну, останню ніч, а завтра вранці виїхати до Інсбрука.

Того останнього дня я раптом відчула тверду певність, що не зможу жити далеко від тебе. Тільки в тобі я бачила порятунок. Що я думала, і чи взагалі в ті години розпуки я могла щось думати, ніколи не зможу сказати, але враз — матері не було дома — я схопилася і так, як була, в шкільній сукенці, пішла до тебе. Ні, не сама пішла — якась неблаганна сила тягла мене до твоїх дверей; я вся тремтіла й насилу переставляла задубілі ноги. Я вже казала тобі, що й сама не знала достоту, чого хотіла, мабуть, упасти тобі до ніг і просити, щоб ти залишив мене в себе як служницю, як рабиню. Тобі, напевне, сміщ-

ний цей невинний екстаз п'ятнадцятирічної дівчинки; але ти не сміявся б, коханий, коли б знав, як я стояла тоді на холоді перед твоїми дверима, залякла зі страху, як усе-таки щось примусило мене ступити вперед, силоміць відірвати тремтячу руку від тіла, підвести її вгору і по кількох секундах жахливої боротьби, що тривали для мене цілу вічність, натиснути пальцем на гудзик дзвоника. Ще й досі чую різкий пронизливий звук, а потім мертву тишу; серце моє перестало битися, вся кров у мені зупинилась і тільки наслухала, чи ти не йдеш.

Але ти не вийшов. Не вийшов ніхто. Тебе, очевидно, не було вдома, а Йоганн подався щось купувати; і я, несучи у вухах мертвий відгомін дзвоника, попленталася назад, до нашого зруйнованого, спорожнілого помешкання, й кинулась на якийсь клунок, така стомлена тими чотирма ступнями, неначе цілі години бродила в глибоких заметах. Але під тією втомою ще жевріла неугасима рішучість побачити тебе, поговорити з тобою, доки вони мене звідти вивезуть. Присягаюсь тобі, я навіть у голові не покладала чогось більшого, бо ще була цілком наївна саме тому, що, крім тебе, ні про що не думала; мені хотілося тільки побачити тебе, побачити ще раз, надивитися на тебе, взяти з собою твій образ. Цілу ніч, цілісіньку ніч, довгу й жахливу, я чекала на тебе, коханий. Ледве мати лягла й заснула, я шмигнула до передпокою й почала наслухати, чи ти не вернувся додому. Я чекала цілу ніч, а то була морозяна січнева ніч. Я стомилася, все тіло мені боліло, а в помешканні вже навіть стільця не було, щоб сісти; тоді я лягла просто на холодну підлогу, де

від дверей повівало крижаним духом. У самій лише тоненькій сукні лежала я на голій холодній підлозі, навіть нічого не постеливши собі, не вкрившись нічим — боялася, що як угрюся, то засну й не почую твоєї ходи. Мені було холодно, аж боляче, я нестямно підкорчувала закоцюблі ноги, руки мої тремтіли; мені доводилося раз у раз уставати, так холодно було в тому жахливому темному кутку. Але я все чекала, чекала на тебе, як на долю свою чекала.

Нарешті — вже була, мабуть, друга чи третя година — я почула, як відчинилися двері вниз, потім хтось затупав сходами нагору. Холод від мене наче відскочив, мене поїняло жаром, я тихенько відчинила двері, щоб кинутись тобі назустріч, упасти тобі до ніг... Ох, навіть не знаю, що б я, дурна, була зробила тоді. Хода наблизилася, замиготіло на стінах полум'я свічки. Тремтячи, я трималася за клямку дверей. Чи це ти, чи, може, хтось інший?

Так, це був ти, коханий, але ти був не сам. Я вчула приглушений, дразливий сміх, шелест шовкової сукні і тихий твій голос, — ти вертався додому з якоюсь жінкою.

Як я пережила ту ніч, не знаю. Наступного ранку о восьмій годині мене повезли до Інсбрука — я не мала вже сили опиратися.

Дитина моя вчора вночі померла — тепер я знову буду сама, коли мені судилося жити. Завтра придуть чужі, зодягнені в чорне, незграбні, безцеремонні люди, принесуть із собою труну й покладуть до неї мого сина, мою нещасну єдину дитину. Може, з'являться й

приятелі та принесуть вінки, але що таке квіти на труні? Мене потішатимуть, казатимуть якісь слова, слова, слова, але що ж вони мені допоможуть? Я знаю, що потім однаково залишусь сама. А немає ж нічого страшнішого в світі, як бути самотнім межи людьми. Я збагнула це тоді, в Інсбруці, за ті нескінченні два роки, від мого шістнадцятого до вісімнадцятого року, коли я жила в своїй родині як невільниця, як заклята. Вітчим, дуже спокійний, неговіркий чоловік, був до мене лагідний, а мати, наче бажаючи направити несвідомо заподіяну мені кривду, ладна була виконувати всі мої забаганки; молодики силкувалися сподобатись мені, та я їх усіх відпихала з якоюсь запеклою впертістю. Я не хотіла бути щаслива, задоволена далеко від тебе. Я сама себе закопувала в якийсь понурий світ самокатування й самотності. Нових, яскравих убрань, що їх купували мені, я не вдягла, я відмовлялася ходити на концерти, в театри чи робити прогулянки за місто у веселому товаристві. Я майже не виходила на вулицю; чи повіриш, коханий, що в тому малому місті, де я провела два роки, я не знаю навіть десяти вулиць? Я сумувала й бажала сумувати; вдалині від тебе я зрікалася всього й немов упивалася тим зреченням, бо хотіла, щоб ніщо не відвертало мене від моєї палкої мети — жити тільки тобою. Я цілими годинами, цілими днями сиділа самотно дома і тільки те й робила, що думала про тебе, все наново пригадуючи собі сотні дрібних подій, кожну зустріч, кожне чекання, відновлювала в пам'яті всі ті дрібниці й відогравала в уяві, наче в театрі. А що кожну хвилинку з минулого я відтворювала безліч разів, то все моє

дитинство залишилось у мене в пам'яті яскравим спогадом і кожна мить із тих давніх років я відчуваю так гаряче й виразно, наче б вона щойно вчора збурювала мені кров.

Я тоді жила тільки тобою. Я купувала всі твої книги, а коли твоє ім'я згадували в газеті, для мене наставало свято. Чи повіриш, що кожна твою книгу я знаю напам'ять, так часто я перечитувала їх. Коли б мене збудив хто вночі й проказав який-небудь навмання вихоплений рядок, я могла б ще й нині, й нині ще, по тринадцяти роках, провадити далі крізь сон; кожне твоє слово було для мене ніби євангеліє чи молитва. Весь світ існував лише стосовно до тебе: я вчитувала у віденських часописах повідомлення про концерти й прем'єри з одною тільки думкою — які з них могли б тебе цікавити; а коли наставав вечір, я здалека йшла за тобою: ось ти входиш до зали, сідаєш на своє місце. Тисячі разів я уявляла собі таке, бо один-однісінький раз бачила тебе на якомусь концерті.

Та навіщо все те оповідати, ту шалену, до нестями трагічно-безнадійну відданість самотньої дитини, навіщо її оповідати тому, хто ніколи про неї не знав, ніколи й гадки не мав про неї? Та чи й справді я тоді була ще дитина? Мені минув сімнадцятий, потім вісімнадцятий рік; на мене почали оглядатися на вулиці хлопці, та мене їхня увага лише дратувала. Бо кохання, чи тільки гра в кохання до когось іншого, не до тебе, було для мене таке дике, таке неможливе, що навіть саму думку про нього я вважала б за зраду. Моя пристрасть до тебе не пригасла, але що далі розвивалося моє тіло, що далі прокидалися мої чуття, то вона ставала інакша, палкіша, тілес-

ніша, жіночніша. І те, чого не розуміла дитина, що, скорившись сліпому, підсвідомому бажанню, вночі подзвонила до твого помешкання, тепер стало моєю єдиною мрією: віддатися тобі, подарувати себе.

Люди з мого оточення вважали мене за боязку, називали відлюдькуватою, бо я, зціпивши зуби, берегла свою таємницю. Але в мені росла залізна воля. Всі мої думки й змагання були спрямовані на одне: назад до Відня, назад до тебе. І я зробила по-своєму, хоч якою безглуздою, якою незрозумілою здавалася всім моя поведінка. Мій вітчим був заможний і ставився до мене, як до рідної дитини. Але я затято наполягала на тому, що хочу сама на себе заробляти, й досягла нарешті своєї мети: дістала роботу у віденській крамниці готового одягу, що належала одному нашому родичеві.

Хіба треба казати тобі, куди проліг мій перший шлях, коли одного імлистого осіннього вечора я — нарешті, нарешті! — прибула до Відня? Я залишила речі на вокзалі, ускочила прожогом у трамвай — як же ж пиняво він плазував, кожна зупинка дратувала мене — і побігла до нашого колишнього будинку. Твої вікна були освітлені, серце моє бриліло, співало в грудях. Аж тепер ожило для мене місто, що досі було таке чуже, так безглуздо гуло круг мене, аж тепер ожила і я, коли відчула поблизу тебе, мою одвічну мрію. Я ж не розуміла, що насправді була однаково чужа тобі і вдалині, за горами, долами й річками, і ту мить, коли тільки тоненька освітлена шибка в твоєму вікні відділяла тебе від мого променистого погляду. Я все стояла й дивилася вгору: там було світло, був дім, ти,

цілий мій світ. Два роки я мріяла про цю годину, тепер мені її даровано. Я простояла цілий довгий, теплий, імлистий вечір під твоїми вікнами, аж поки згасло світло. Щойно тоді я пішла шукати собі помешкання.

Отак щовечора вистоювала я потім перед твоїм домом. До шостої години я працювала в крамниці; робота була важка, виснажлива, але люба мені, бо цілоденна метушня відвертала мене від моїх болісних думок. А тільки-но залізні віконниці, гуркочучи, спадали за мною, я навпростець бігла на своє улюблене місце. В мене було єдине бажання: хоч раз тебе побачити, хоч раз зустрітися з тобою, хоч би здалеку скинути оком на твоє обличчя! Десь аж за тиждень я нарешті здибала тебе, і то саме тоді, коли не сподівалася: я стояла й дивилася вгору на твої вікна, аж раптом ти перейшов вулицю. І нараз я знову зробилася тринадцятирічною дитиною; я вся спаленіла, всупереч своєму палкому бажанню відчути на собі твій погляд мимохіть похилила голову і, мов зацькована собаками, стрілою промчала повз тебе. Потім мені було соромно за ту школярську боягузливу втечу, бо ж тепер я була свідома своєї волі: я хотіла зустрітися з тобою, шукала тебе, хотіла, щоб ти мене пізнав після довгих, сповнених туги за тобою років, хотіла, щоб ти завважив мене, покохав.

Але ти довго не помічав мене, хоч я кожен вечір, навіть у хугу, на гострому, різкому віденському вітрі простоювала під твоїми вікнами. Часто я цілими годинами чекала надаремне, часто ти нарешті виходив з дому в товаристві знайомих, двічі я бачила тебе з жінками. І ось тоді я відчула, що стала доросла, відчула щось нове, якусь зміну в моєму

почутті до тебе, я пізнала ту зміну з раптового болю в серці, що роздер мені душу надвоє, коли я побачила, що якась чужа жінка так упевнено йде руч-об-руч із тобою. Я не була вражена несподіванкою, адже ж я знала ще з дитячих років про тих твоїх постійних відвідувачок, але тепер чомусь їхній вигляд завдавав мені просто-таки фізичного болю, щось ніби повставало в мені, вороже і разом з тим задро, проти твоєї очевидної тілесної близькості з іншою. Одного дня я з дитячої гордості, що, мабуть, і досі ще в мені залишилась, не пішла під твій дім, та яким жахливим здався мені той порожній вечір упертості й бунту! Другого дня по роботі я вже знову покійно стояла перед твоїми вікнами, стояла й чекала, так само як простояла цілий свій вік перед твоїм зачиненим для мене життям.

І ось нарешті настав вечір, коли ти помітив мене. Я побачила тебе вже здалеку й напружила всю свою волю, щоб не ухилитися від зустрічі. Випадково на вулиці саме розвантажували підводу, й тобі довелося пройти близько повз мене. Ти неуважно глянув на мене, та тільки-но спостеріг, як пильно дивлюсь на тебе я, в очах твоїх з'явився знайомий вираз — о, як я злякалася, згадавши його! Це вже був погляд, який ти призначав для жінок, пестливий, а проте владний, він сповивав і zarazом роздягав, полонив; такий погляд колись перетворив мене, дитину, на закохану жінку. Якусь мить він убирив у себе мій погляд, що не міг і не хотів одірватись від тебе, — і ось ти поминув мене. Серце моє калатало: мимоволі я сповільнила ходу, а коли з непоборної цікавості озирнулася, то побачила, що ти став і дивився мені навздогін.

Ти так пильно, допитливо розглядав мене, що я збагнула як стій: ти не впізнав мене.

Ти не впізнав мене ні тоді, ані згодом, ти ніколи не впізнавав мене. Як змалювати тобі, коханий, розчарування тієї хвилини — адже ж тоді я вперше спробувала своєї долі — бути не впізнаною. Так я прожила все своє життя, так і помру — не впізнана, ніколи не впізнана від тебе. Як тобі змалювати моє розчарування? Бачиш, за два роки свого перебування в Інсбруці, де я щогодини думала про тебе і тільки те й робила, що уявляла собі нашу першу зустріч у Відні після розлуки, я перебрала всі можливості: від найпринадніших до найсумніших, залежно від настрою. Все перемріяно, коли можна так висловитися; в хвилини понурого настрою я уявляла собі, що ти мене відштовхнеш, погордуєш мною, бо я здамся тобі нікчемною, негарною, настирливою. Всі форми твоєї неласки, твоєї нечулості, твоєї байдужості спізнала я в своїх пристрасних гарячкових видивах, та навіть у хвилини найчорнішої зневіри, навіть коли я аж надто гостро відчувала себе не гідною твого кохання, навіть тоді я і в голові собі не покладала цього, найжахливішого: що ти взагалі не помітив мого існування. Тепер я розумію — ох, ти навчив мене розуміти! — що обличчя дівчини, жінки має видаватися чоловікові надзвичайно мінливим, бо воно здебільшого тільки дзеркало — то пристрасі, то наївності, то втоми — і розпливається, зникає в пам'яті так само легко, як відбиток у дзеркалі; отож чоловік легше забуває жінку, бо вік змінює гру тіней і світла на її обличчі, бо вбрання щоразу надає йому іншої оправки. Справді мудрий тільки той, хто змирився з

своєю долею. Та я була ще дуже молода й не могла зрозуміти твоєї непам'ятливості, а надто що внаслідок невинних, постійних мрій і думок про тебе мене опанувала якась манія, буцімто й ти мене часто згадуєш і очікуєш; як же б я могла жити, коли б знала, що я для тебе — ніщо, що навіть найменший спогад про мене ніколи не торкається твоєї душі. Я ніби прокинулась під твоїм поглядом і побачила, що ніщо не нагадало тобі про мене, що жодна, бодай найтонша павутинка спогадів не пов'язує мого життя з твоїм, — побачила і вперше впала із мрій у дійсність, вперше відчула свою долю.

Ти не впізнав мене тоді. І коли через два дні при новій зустрічі ти глянув на мене майже як на знайому, то знову пізнав у мені не ту, що кохала тебе й що ти збудив у ній жінку, а тільки гарненьку вісімнадцятирічну дівчину, що перед двома днями заступила тобі дорогу на цьому самому місці. Ти був приємно вражений, на твоїх устах грала легенька усмішка. Знову ти пройшов повз мене і знову раптово уповільнив ходу: я тремтіла, я раювала, я молилася, щоб ти озвався до мене. Я збагнула, що вперше була для тебе жива; я теж пішла повільніше і не втікала від тебе. І нараз я відчула, що ти йдеш за мною, хоча й не оглядалася: я знала, що зараз почую твій любий голос, уперше звернений до мене. Я чекала тих слів, неначе вражена паралічем, і боялася, що мені доведеться зупинитися, так калатало моє серце, — аж ось ти наздогнав мене. Ти озвався звичайним, веселим голосом, наче ми були вже давні друзі — ох, ти ж нічого не знав, ти ніколи нічого не знав про моє життя! — так

напрочуд вільно забалакав до мене, що я навіть спромоглася відповісти тобі. Ми пройшли вдвох усю вулицю. Потім ти запитав мене, чи не повечеряли б ми разом. Я погодилась. Хіба ж би я посміла тобі чогось відмовити?

Ми повечеряли вдвох у невеличкому ресторані — чи ти пригадуєш, де це було? О ні, ти вже напевне не відрізняєш того вечора від безлічі таких вечорів, бо хто ж я була для тебе? Одна із сотні, випадкова пригода, ланка в нескінченному ланцюзі. Та й що могло тобі нагадати про мене: я ж говорила мало, бо була надміру щаслива вже з того, що сиділа біля тебе, чула твій голос. Я не хотіла жодної хвилинки згайнувати на запитання чи якесь нерозумне слово. Я завжди вдячно згадую ту годину, ти тоді цілком виправдав мою пристрасну шанобу до тебе: був такий ніжний, такий делікатний і тактовний, такий далекий від настирливості, від дочасного залицяння, з першої ж хвилини говорив так невимушено, приязно й щиро, що був би скорив мене, навіть коли б я вже віддавна не була твоя всіма своїми бажаннями, цілим своїм єством. Ох, ти не знаєш, яку велику мрію ти здійснив, не обдуривши мого п'ятирічного дитячого чекання!

Було вже пізно, і ми підвелися. В дверях ресторану ти запитав мене, чи я поспішаю, чи маю ще час. Як же я могла приховати від тебе, що ладна йти за тобою! Я сказала, що не поспішаю нікуди. Тоді ти, завагавшись на хвильку, спитав, чи не хотіла б я зайти ще на годинку до тебе погомоніти. «Добре», — сказала я, цілком віддавшись своєму безпосередньому почуванню, і враз помітила, що

моя сквапна відповідь вразила тебе, — чи то прикро, чи радісно, але напевне вразила. Тепер я розумію твій подив: я знаю, в жінок є звичка приховувати, що вони ладні віддатися, хай хоч яке їх палить бажання; вони люблять вдавати острах чи обурення, яке треба перемагати настирливим блганням, брехнею, присягами й обіцянками. Я знаю, що, може, тільки ті, для кого кохання — ремесло, тільки повії відповідають на таке запрошення радісною згодою або цілком наївні дівчатка. А в моїй відповіді була — але звідки ти міг про це знати? — тільки втілена в слово воля, нестримне тужливе поривання тисячі днів і ночей. Та хоч там як, а ти був уражений, я зацікавила тебе. Я зауважила, що, розмовляючи дорогою, ти зачудовано придивлявся до мене збоку. Твоє чуття, таке непомильне всюди, де йшлося про людське життя, відразу відчуло щось незвичайне, якусь таємницю в гарненькій довірливій дівчині. В тобі прокинулась цікавість, і з твоїх питань, що кружляли навколо чогось, щось вивідували, я помітила, як ти хотів добутися до моєї таємниці. Але я ухилялась від прямих відповідей; я воліла показатись тобі нерозумною, аніж зрадити свою таємницю.

Ми пішли до тебе. Вибач, коханий, коли я скажу тобі, що ти не можеш зрозуміти, як було мені заходити в той будинок, підійматись тими сходами, яке то було п'янке, бентежне почуття, шалене, болісне, майже вбивче щастя! Мені й досі важко про те згадувати без сліз, а сліз у мене більше немає. Збагни тільки, адже там кожна річ була ніби просякнута моїм коханням, усе було символом мого дитинства, моєї туги: брама, перед якою

я тисячу разів чекала на тебе, сходи, де я все наслухала, чи не почую ходи твоєї, і де я вперше тебе побачила, вічко в дверях, що з нього я душу свою видивляла, килимок перед твоїми дверима, що на ньому я одного разу стояла навколішки, клацання ключа в замку — зачувши його, я аж підскакувала, коли чатувала на тебе. Все моє дитинство, вся моя пристрасть зосередилась там, на декількох метрах простору; там було ціле моє життя, і враз мене наче буря підхопила: все-бо, все здійснилося, і я йшла з тобою, — з тобою! — в твоєму, в нашому домі. Подумай — це звучить банально, але я не вмію висловитись інакше, — що до твоїх дверей усе було дійсністю, тупою, нескінченною повсякденністю, а за ними починалося казкове царство дитини, царство Алладіна; подумай, що я тисячу разів палкими очима вдивлялася в ті двері, якими тепер заходила, сп'яніла зі щастя, і ти відчуєш — тільки відчуєш, але ж ніколи не зрозумієш як слід, коханий! — що означала в потоці мого життя та швидкоплинна хвилинка.

Я залишилась у тебе на цілу ніч. Ти й не здогадувався, що до тебе ще жоден чоловік не торкався мене, не бачив мого тіла. Та й як би ти міг здогадатися, коханий, я ж тобі зовсім не чинила опору, я притлумила в собі всяку нерішучість та соромливість, аби тільки ти не відгадав таємниці мого кохання до тебе, бо вона напевне тебе перелякала б, — ти ж любиш тільки все легке, грайливе, скороминуще, боїшся втручатися в чийсь долю. Ти розпошуєш себе, роздаровуєш цілому світові й не хочеш нічийї жертви. Коли я тепер кажу тобі, коханий, що віддалась тобі незаймана, то

благаю тебе: не зрозумій мене хибно! Адже ж я не звинувачую тебе, ти не спокушав мене, не зваблював, не брехав — я, я сама прийшла до тебе, кинулася тобі на груди, кинулась назустріч своїй долі. Ніколи, ніколи не стану я винуватити тебе, ні, я завжди тільки дякуватиму тобі, бо яка ж багата, якою втіхою осяяна, яким щастям окрилена була для мене тая ніч! Коли я в темряві розплющувала очі й почувала тебе поруч себе, я дивувалася, що наді мною немає зірок, так відчувала я близькість неба — ні, я ніколи ні за чим не жалкувала, коханий, ніколи, та година виправдала все. А ще пам'ятаю: коли ти спав, коли я чула твій віддих, відчувала твоє тіло так близько біля себе, я плакала в пітьмі зі щастя.

Вранці я заквапилася йти. Я мусила бути вчасно в крамниці, а до того ж надумала піти, поки не з'явився служник, бо не хотіла, щоб він побачив мене. Коли я, зодягнена, стояла перед тобою, ти обняв мене й довго дивився на мене: чи в тобі ворухнувся якийсь невиразний спогад з далекого минулого, чи просто щастя скрасило мене і я здавалася тобі гарною? Потім ти поцілував мене в уста. Я легенько тебе одхилила й хотіла вже вийти. А ти запитав: «Може, візьмеш собі хоч декілька квіток?» Я сказала: «Візьму». Ти виїняв чотири білі троянди з блакитної кришталевої вази на бюрку (о, я знала її ще відтоді, як дитиною крадькома озирнула твою кімнату) і дав їх мені. Я ще довго їх берегла й цілими днями цілувала.

На прощання ми домовились зустрітись ще раз. Я прийшла, і знов було чудово. І ще одну, третю ніч ти подарував мені. Потім

сказав, що мусиш виїхати, — о, як я ненавиділа ті подорожі ще з часів свого дитинства! — й пообіцяв зразу ж повідомити мене, коли вернешся додому. Я дала тобі адресу «до запитання»; своє ім'я я не хотіла назвати, бо берегла свою таємницю. Ти знов на прощання дав мені дві троянди — на прощання!

Щодня, цілі два місяці я навідувалася на пошту... але дарма, навіщо змальовувати тобі ті пекельні муки очікування й розпачу?.. Я не звинувачую тебе, я люблю тебе такого, як ти є: палкого й забудькуватого, щиро відданого й зрадливого, я кохаю тебе такого, тільки такого, який ти був завжди і який залишився й досі. Ти давно вже вернувся, бо я бачила, що в вікнах твоїх світиться, однак мені ти не написав. Я не маю жодного рядочка від тебе в свою останню годину, жодного рядка від тебе, кому я віддала все своє життя. Я чекала, чекала терпляче й розпачливо. Але ти не покликав мене, не написав мені жодного рядка... жодного рядка...

Моя дитина вчора померла — це була й твоя дитина. Це була й твоя дитина, коханий, дитина одної з тих трьох ночей, присягаюсь тобі, а перед лицем смерті не брешуть. Це була наша дитина, присягаюсь тобі, бо жоден чоловік не доторкнувся до мене від тієї години, коли я віддалась тобі, аж до тієї години, як дитина відірвалась від мого лона. Через твій дотик моє власне тіло стало для мене священним; як же могла б я ділити себе між тобою, що був для мене всім, і між іншими, що тільки злегка зачіпали моє життя? Це була наша дитина, мій любий, дитина мого глибокого кохання і твоїх безжурних, щедро мар-

нотратних, майже несвідомих пестоців, наш син, наше єдине дитя. Але ти питаєш мене тепер — може, злякано, а може, тільки здивовано, — ти питаєш, коханий, чому я довгі роки мовчала про нашу дитину і кажу про неї аж тепер, коли вона лежить у п'ятні й спить, навіки заснула, готова в далеку дорогу, звідки ніколи, ніколи вже не повернеться? Та як же я могла тобі сказати? Ти б ніколи не повірив мені, невідомій жінці, що впродовж трьох ночей так покірливо, навіть жагуче віддавалась тобі, ніколи б не повірив безіменній товарищі хвиливої зустрічі, що вона залишилась вірна тобі, зрадливому, ніколи б не відбіг сумніву, що дитина справді твоя! Навіть якби мої слова здалися тобі ймовірними, ти б ніколи не міг позбутися таємної підозри, що я намагалася накинути тобі, заможній людині, чужу дитину. Через ту підозру між нами стала б тінь, невловима, тривожна тінь недовір'я. Я цього не хотіла. А крім того, я ж знаю тебе; знаю тебе так, як ти сам навряд чи знаєш себе, і певна: тобі, що любить у коханні тільки безжурне, легке, грайливе, прикро було б стати негадано батьком, бути відповідальним за чийсь долю. Ти, що звик до цілковитої волі, почував би себе якось зв'язаним зі мною. І ти б — я знаю, так сталося б усупереч твоїй свідомій волі, — ти б мене зненавидів за те, що я зв'язала тебе. Може, тільки на якусь годину, на декілька коротеньких хвилин я була б тобі за тягар, стала б ненависна тобі, а я в своїй гордості хотіла, щоб ти думав про мене ціле життя безжурно, безтурботно. Я воліла взяти все на себе, ніж стати тобі глобою, а за те хотіла бути тою єдиною з-поміж жінок, що кохали

тебе, про яку б ти завжди згадував тільки з любов'ю, з вдячністю. Та ба — ти ніколи не думав про мене, ти мене забув.

Я не звинувачую тебе, коханий, ні, не звинувачую. Пробач мені, як інколи сплине з-під мого пера краплина гіркоти, пробач, адже дитина, наше дитя лежить мертве коло мене під запаленими свічками; я погрожувала богові кулаками, називала його вбивцею, розум мені затьмарився, думки переплутались. Пробач мені скаргу, пробач мій жаль! Адже я знаю, ти добрий і від щирого серця ладен усім допомогти, ти помагаєш кожному, помагаєш навіть зовсім незнайомим людям, коли вони звертаються до тебе. Але твоя добрість якась чудна, вона приступна кожному, і кожний може з неї взяти, скільки руками загорне; вона велика, безмежно велика, але вона — пробач мені — ледача. Вона хоче, щоб їй нагадувати, благати її. Ти помагаєш, коли тебе кличуть, коли тебе просять, помагаєш із сорому, із слабості, а не тому, що радий допомогти. Тобі — дозволь сказати відверто — людина в злиднях і в горі не ближча, ніж такий милованець долі, як і ти сам. А в людей, подібних до тебе, навіть у найдобріших, важко просити. Раз, ще дитиною, я бачила крізь вічко в дверях, як ти давав щось жебракові, що подзвонив до тебе. Ти дав йому раніше, ніж він устиг попросити, і дав багато, але якось злякано й хапливо, бажаючи, щоб він швидше пішов; здавалося, що ти боїшся зазирнути йому в вічі. Ніколи не забуду, який ти був неспокійний і збентежений, як ухилявся від подяки. І тому я ніколи не зверталась до тебе. Я добре знаю, що ти був би тоді до-

поміг мені, навіть не маючи певності, що дитина твоя, ти б розважив мене, дав би мені грошей, багато грошей, але все з потаємним, несвідомим бажанням швидше скинути з себе прикрий тягар; я навіть гадаю, що ти намовляв би мене завчасно позбутись дитини. А цього я найдужче боялася — бо чого б я тільки не зробила, коли б ти так забажав, як же б я могла тобі в чомусь відмовити! Однак дитина була для мене все; вона ж була від тебе, це був другий ти, але й не зовсім ти, не той щасливий і безжурний, що його я не могла вдержати, а подарований мені — як я гадала тоді — назавжди, сполучений чарами з тілом моїм, у життя моє вплетений. Аж тепер я нарешті полонила тебе, могла відчувати, як ти, твоє життя росте в моєму тілі, могла тебе годувати, напувати, голубити, цілувати, коли серце моє того жадало. Ось чому, коханий, я була така щаслива, коли прочула, що матиму від тебе дитину, ось чому я про це перед тобою мовчала, — тепер ти все одно вже не міг від мене втекти.

Щоправда, коханий, то були не тільки місяці щастя, якими я їх собі уявляла в думках; то були й місяці жаху та муки, повні огиди до людської підлоти. Нелегко було їх мені перебути. Останніми місяцями я не могла ходити на роботу, щоб мої родичі чогось не помітили та не дали знати додому. У матері я не хотіла просити грошей, отже, весь останній час жила з того, що спродувала свої небагаті оздобы. За тиждень до пологів прая вкрала у мене з шафи останніх кілька корон, і мені довелося йти до пологової клініки. Там, куди біда приводить самих лише убогих, знедолених і забутих, там, серед покидьків

злидарства, народилась дитина, твоя дитина. В клініці було жахливо: все чуже, безмежно чуже; чужі одна одній і ми, ті, що там лежали, чужі, самотні й повні ненависті одна до одної. Тільки спільне лихо, спільна мука з'єднала нас у тій задушливій палаті, просякнутій випарами хлороформу й крові, переповненій криком і стогоном. Усяке приниження, що його приносять із собою злидні, фізичний і моральний сором,— усе це я спізнала там, у товаристві повій і хворих, що робили найвulgарніші висновки із спільності нашої долі. А якої муки завдавав мені цинізм молодих лікарів, що, іронічно посміхаючись, відгортали в безборонних жінок покривала і з роблено вченим виглядом давали волю своїм рукам, скільки натерпілась я від загребущих посидільниць! О, там пізнала я, як людську соромливість розпинають очима і шмагають словами. Табличка з твоїм найменням — це все, що залишається від тебе, а те, що лежить на постелі,— тільки шматок тремтячого м'яса, що його обмацують цікаві, річ, виставлена напоказ і на вивчення; ох, хіба жінки, що в себе вдома дарують дітей своєму чоловікові, який дожидає того, повен ніжності, вдячності й тривоги, хіба вони знають, як то самотній, безборонний, мало не на лабораторному столі, родити дитину! Ще й нині, коли мені в книжці трапляється слово «пекло», я мимохить пригадую задушливу, смердючу палату, де лунає стогін, брутальний сміх та нестямний лемент, ту клоаку ганьби, де я стільки страждала.

Пробач, пробач мені, що я кажу про це. Та я кажу вперше і востаннє: ніколи, ніколи вже більше я про це не балакатиму. Одинадцять років я мовчала і хутко замовкну наві-

ки; але ж хоч раз, один-однісінький раз я мусила все це викричати з себе, мусила хоч єдиний раз крикнути, якою дорогою ціною припала мені дитина, що була моїм раюванням і тепер ось лежить тут бездушна. Я давно вже забула ті дні, давно забула їх в усмішці, в щебеті дитини, в своєму щасті; та тепер, коли вона померла, моя мука оживає, і я мушу викричати її, хоч цього одного-однісінького разу. Та не тебе звинувачую я, а бога, бога, що позбавив ту муку всякого глузду. Не тебе звинувачую, присягаюсь тобі, і ніколи я не повставала в гніві проти тебе. Навіть у ту годину, коли тіло моє корчилося в переймі, навіть у хвилину, коли біль розривав мені душу, я не звинувачувала тебе перед богом; ніколи я не жалкувала, що були ті ночі, ніколи не проклинала свого кохання до тебе; я завжди кохала тебе, завжди благословляла тую мить, коли ми зустрілися. І якби мені довелося ще раз витерпіти ті пекельні години в палаті і я наперед знала, що мене чекає, я пішла б на це ще раз, коханий, ще раз і тисячу разів!

Наша дитина вчора померла — ти ніколи не знав її. Ніколи, навіть під час хвилевої, випадкової зустрічі твій зір не спинявся на маленькій квітучій істоті, що була кров'ю від крові твоєї, тілом від тіла твого. Народивши дитину, я довго ховалась від тебе; моя туга за тобою зробилась не така болюча, і мені навіть здається, що я кохала тебе вже не так палко, принаймні не так страждала зі свого кохання. Я не хотіла ділити себе між сином і тобою і віддала себе не тобі, що був і так

щасливий, жив собі й без мене, а дитині, що мене потребувала, що її я мусила годувати, що її я могла цілувати й голубити. Мені здавалося, що я врятувалася від своєї жаги до тебе, яка стала моєю лихою долею, тим другим тобою, що цілком належав мені,— і вже тільки вряди-годи, дуже нечасто, моє кохання тягло мене, покірну, до твого дому. Одне тільки я робила: в день твого народження щороку посилала тобі букет білих троянд, точнісінько таких, як ти колись подарував мені, після нашої першої ночі кохання. Чи за ці десять, за ці одинадцять років ти запитав себе коли-небудь, хто їх посилає? Чи пригадав ти собі жінку, якій одного разу подарував такі троянди? Не знаю, ніколи не дізнаюся твоєї відповіді. Мені було досить того, що я простягала їх тобі з п'ятьми, раз на рік оживляла спомин про нашу зустріч,— чогось більшого я не прагнула.

Ти ніколи не знав нашої бідної дитини — сьогодні я докоряю собі, що ховала її від тебе, бо ти б її був полюбив. Ніколи не знав ти нашого бідного хлопчика, ніколи не бачив, як осявав його личко усміх, коли він звільна розтуляв повіки і його темні вдумливі очі — твої очі! — опромінювали мене, опромінювали цілий світ ясним веселим світлом. Ох, він був такий веселий, такий любий: вся твоя жвавність повторювалася в його дитячій непосидючості, вся твоя швидка, палка уява знайшла в нім новий вираз: він міг цілими годинами закохано бавитись різними речами, так як ти бавишся життям, а по тому знову поважно, насупивши брови, сидіти над своїми книжками. Він дедалі більше робився тобою; в ньому вже почала виявлятися властива тобі

подвійність істоти: суміш поважності й безтурботності, і що подібніший він ставав до тебе, то дужче я його любила. Він учився добре, по-французькому торохтів як сорока, його зшитки були найчистіші в класі, і до всього, який же він був гарний, який чепурний у своєму чорному оксамитовому костюмчику чи в біленькій матроській курточці! Хоч де б він з'явився, скрізь був найелегантніший з усіх; коли я гуляла з ним на пляжі в Градо, жінки зупинялися й гладили його довгий русявий чуб; коли він у Земерінзі спускався санчатами, люди захоплено озиралися на нього. Він був такий гарний, такий тендітний, такий ласкавий. Коли торік він уступив до інтернату Терезіануму, то носив свою форму й шпагу, наче паж з вісімнадцятого сторіччя,— а тепер на ньому немає нічого, крім сорочечки, такої білої, як його бліді щічки і пальчики схрещених рученят.

Але, може, ти спитаєш мене, як я могла виховувати дитину в таких розкошах, як я зуміла забезпечити їй ясне, веселе життя, що його знають тільки люди вищої верстви. Коханий, я промовляю до тебе з темряви; я не соромлюся, я скажу тобі, але ти не лякайся,— я продавала себе. Я, щоправда, не зробилася тим, що люди називають вуличною дівкою, повією, але я продавала себе. Я мала багатих друзів, багатих коханців: спершу шукала я їх, а згодом шукали вони мене, бо я була — чи ти коли-небудь помітив? — я була дуже вродлива. Кожний, кому я віддавалася, закохувався в мене, всі були мені вдячні, всі не хотіли зі мною розлучатися, всі мене любили — тільки ти ні, тільки ти ні, коханий мій!

Чи тепер ти зневажаєш мене, після мого

визнання? Ні, я знаю, ти не зневажаєш мене, я знаю, ти все розумієш, зрозумієш і те, що я зробила так тільки задля тебе, задля твого другого «я», задля твоєї дитини. Доторкнувшись раз у палаті пологової клініки до страхить злидарства, я знала, що вбогий на цьому світі завжди потоптаний, принижений, що він завжди жертва, і нізащо не хотіла, щоб твоя дитина, твоє ясне, гарне дитя виростало на дні, серед голоти, серед вуличної покиді, в отруєному повітрі задвір'їв. Я не хотіла, щоб його ніжні уста вимовляли брутальні слова підворіть, щоб його біле тіло вкривала затхла шкарубка одежа злиднів,— твоя дитина повинна була мати все, достаток і вигоду, всі пільги багатства, всі дарунки землі, вона повинна була піднятися до тебе, до рівня твого життя.

Тому, тільки тому, коханий, я продавала себе. То не була для мене жертва, бо те, що загал називає честю й ганьбою, в моїх очах не мало ваги: ти не кохав мене, ти, єдиний, кому мало належати моє тіло, тож мені було байдуже, що станеться з ним далі. Пестоці чоловіків, навіть їхня щира пристрасть не зворушували глибин моєї душі, хоч я дуже поважала декого з них і, згадуючи свою власну долю, співчувала тим, чие кохання залишилось без відповіді. Всі, кого я знала, були добрі до мене, всі потурали мені, всі шанували мене. Особливо один, літній уже вдівець, граф, любив мене як рідну дочку. Це він, не шкодуючи ніг, оббивав пороги канцелярій, щоб твого сина, безбатченка, прийняли до Терезіануму. Три чи чотири рази він просив моєї руки — я могла бути нині графинею, власницею чудесного палацу в Тіролі, могла

жити безжурно, бо дитина мала б дбайливого батька, що її обожнював, а я — тихого, шляхетного, доброго чоловіка. Я не погодилась, хоч як він наполягав, хоч як я вражала його своєю відмовою. Може, я вчинила нерозважно, бо якби була згодилася, то жила б тепер спокійно й безпечно і моя єдина дитина була б зі мною, але я — навіщо таїтися від тебе? — я не хотіла себе зв'язувати, хотіла бути вільна для тебе кожної години. Десь у найпотаємніших глибинах моєї душі підсвідомо ще жила давня дитяча мрія, що, може, ти ще раз покличеш мене до себе, хоча б на одну лише годину. І задля тієї можливої години я відкинула все, щоб тільки бути вільною і з'явитися на твій перший поклик. Що ж було ціле моє життя, відколи я прокинулася з дитячого сну, як не чекання, чекання на твою волю!

І та година справді настала. Але ти її не знаєш, ти про неї й не здогадуєшся, коханий. Ти не пізнав мене й цього разу, — ніколи ти не пізнавав мене! Я вже й давніше часто зустрічалася з тобою в театрах, на концертах, у Пратері, на вулиці — щоразу в мене завмирало серце, — але ти не добачав мене, дивився повз мене: я ж бо зовні дуже змінилася, з боязкого підлітка зробилася доросла жінка, гарна, казали, завжди ошатно вбрана, оточена шанувальниками; як же ти міг угадати в мені ту несміливу дівчину, що її бачив у сутінку спочивальні? Інколи з тобою вітався хтось із чоловіків, що супроводили мене. Ти відповідав і кидав оком на мене, але той погляд був просто даниною ввічливості; він вказував хвиливу цікавість, але не пізнавав мене, був чужий, страшенно чужий. Пам'ятаю,

одного разу те невпізнавання, до якого я вже майже звикла, завдало мені пекельної муки. Я була в опері з одним своїм приятелем, а ти сидів у сусідній ложі. Почалась увертюра, світло згасло, і я не могла вже бачити твого обличчя, але чула твій віддих так близько біля себе, як тоді, тієї ночі, а на оксамитовому бильці, що відгороджувало наші ложі, лежала твоя рука, твоя ніжна, тонка рука. І мене опанувало нестримне бажання нахилитися й покірно поцілувати ту чужу, таку любу руку, що колись пестила мене. Довкола мене хвилями здіймалося море музики, заповнювало мене, і щораз переможніше, жагучіше ставало моє бажання, я мусила напружувати всю свою волю, силувати себе, щоб не припасти вустами до твоєї любої руки. Після першого акту я попросила свого приятеля відвезти мене додому. Я більше не могла знести тієї муки: сидіти в темряві так близько від тебе... і так безмежно далеко.

Але моя година настала, настала ще раз, востаннє за все моє зруйноване життя. Було це майже рік тому, через день після дня твого народження. Дивно: я тоді весь час думала про тебе, бо день твого народження завжди був для мене святом. Я рано-ранесенько вийшла з дому й купила білі троянди, що їх я щороку посилала тобі на спомин про годину, яку ти забув. Пополудні я поїхала гуляти з хлопчиком, повела його до цукерні Демеля, а ввечері до театру; я хотіла, щоб і він, ні про що не здогадуючись, від самого дитинства запам'ятав цей день, як якийсь таємниче свято, навіть не відаючи його значення. Другого вечора я була на концерті з моїм тодішнім приятелем, молодим багатим фабрикантом із

Брно, що з ним я жила вже два роки; він обожнював мене, потурав мені у всьому, так само, як інші, хотів одружитися зі мною, так само, як інші, одержав від мене безпідставну, здавалось, відмову, хоч він і мене, й дитину засипав подарунками і його дещо простацька, рабська відданість варта була більшої винагороди. На концерті ми зустріли веселе товариство, повечеряли в одному ресторані на Рінгштрассе, і там, серед реготу й галасу, я запропонувала піти ще до танцювальної зали в Табарен. Звичайно я відмовлялася, коли мене кликали в такі місця, бо мені осоружні були одноманітні п'яні веселощі, що там панували, але цим разом якась незбагненна магічна сила несподівано для мене самої звеліла мені висловити таке бажання, радісно підхоплене всіма. Мене чомусь нестримно тягло туди, ніби там я мала спізнати щось особливе. Звиклі догоджати мені, всі хутко підвелися, і ми пішли туди, пили шампанське, мене ж полонила якась шалена, майже болісна веселість, якої я ніколи ще не знала. Я пила й пила, співала разом з усіма нескромних пісеньок, ладна була навіть піти в танець або реготати на всю залу. Та нараз я рвонулася, серце моє наче обсипало жаром чи морозом: за сусіднім столиком сидів ти з своїми приятелями й дивився на мене захопленим, сповненим жаги поглядом, тим поглядом, від якого завжди спалахувало все моє тіло. Вперше за десять років я знову відчула всю пристрасну владу твого погляду наді мною. Я задрижала й ледве не впустила піднятого келиха. На щастя, ніхто з тих, що сиділи зі мною коло одного столу, не помітив мого збентеження. Воно потонуло в реготі й музиці.

Твій погляд ставав щодалі палкіший, він жалив мене, наче вогнем. Я не знала, чи ти, нарешті, пізнав мене, чи знову жадав як іншу, незнайому тобі жінку? Кров шугнула мені в обличчя, я неуважно відповідала на питання своїх приятелів. Ти не міг не помітити, як збентежив мене твій погляд. Лець помітним рухом голови ти показав мені, щоб я вийшла на хвилину до вестибюля. Потім зумисне голосно розраховувався, попрощався з товаришами і вийшов, ще раз давши мені знак, що чекатимеш на мене. Я тремтіла, немов на морозі, мов у лихоманці, я не могла більше говорити, не могла вгамувати розбурхану кров. Випадково саме ту мить якась негритянська пара почала новий чудернацький танок, ляскаючи закаблуками та пронизливо скрикуючи; всі стали дивитися на них, і я, скориставшись з тієї нагоди, встала, сказала своєму приятелеві, що зараз повернуся, і вийшла слідом за тобою.

Ти стояв у вестибюлі коло вішалок і чекав на мене; твої очі засяли, як я підійшла. Всміхаючись, ти кинувся мені назустріч, і я зараз же побачила, що ти не впізнав мене, не впізнав у мені ані дитини з давніх років, ані дівчини, що приходила до тебе; і цього разу я вабила тебе як щось нове, незвідане. «Чи не знайдете ви колись і для мене години?» — запитав ти невимушено, і з певності, яка бриніла в твоєму голосі, я відчула, що ти маєш мене за одну з тих жінок, яких можна купити на вечір. «Добре», — промовила я, те саме тремтливе покірне «добре», що його сказала тобі більше як десять років тому несмілива дівчина в сутінках вулиці. «А коли б ми могли побачитись?» — поспитав ти. «Коли

схочете», — відповіла я, бо ж не мала перед тобою ні крапельки сорому. Ти глянув на мене трохи здивовано, водночас і недовірливо, й зацікавлено — як того вечора, коли тебе так само була вразила покvapність моєї згоди. «То, може, зараз?» — запитав ти, трохи вагаючись. «Добре, — сказала я, — ходімо». І попростувала до вішалок узяти своє манто.

Враз я пригадала, що спільний номерок на зданий до вішалок наш верхній одяг був у мого приятеля. Повернутися й узяти номерок без докладного пояснення було неможливо, але й відмовитися від години з тобою, від години, що про неї я стільки мріяла, я не хотіла. Тому я не завагалася ні на хвилинку: загорнулася в саму тільки шаль поверх вечірньої сукні й вийшла у вогку, імлисту ніч, не турбуючись про манто, не думаючи про те, що поставила в смішне, принизливе становище чоловіка, який любив і шанував мене, який уже кілька років мене утримував: і ось його коханка по тих роках на очах у всіх тікає на перший же поклик якогось незнайомця. О, в глибині душі я цілком здавала собі справу з своєї ницості, невдячності, з ганебності своєї поведінки, почувала, що чиню безглуздо і своєю божевільною витівкою заподію добрій людині смертельну образу, розуміла, що руйную своє налагоджене існування, — та що мені була приязнь, навіть саме життя проти жагучого бажання знову відчути твої уста, знову наслухати, як бринить ласка в твоєму слові, зверненому до мене?

Отак я кохала тебе: тепер я можу тобі це сказати, бо все вже минулося, все відійшло. І мені здається, що якби ти покликав мене з

моєї смертної постелі, я б знайшла силу встати й піти за тобою.

Біля входу стояв екіпаж, і ми поїхали до тебе. Я знову чула твій любий голос, тішилась твоєю близькістю і була така сама сп'яніла й по-дитячому збентежена, як і за нашої першої зустрічі. Як я знову здіймалася сходами нагору, вперше після більш як десятирічної перерви... ні, ні, не можу тобі розказати, як я в ті хвилини відчувала все подвійно, в минулому і в сучасному, і в усім знову ж таки тільки тебе. В твоїй кімнаті мало що змінилося: додалося хіба лише декілька картин, чимало книжок та дещо з меблів, але все вітало мене, як давню знайому. А на бюрку стояла ваза з трояндами — з моїми трояндами, що їх я тобі послала напередодні, в день твого народження, послала на згадку про ту, якої ти все ж таки не пригадав, все ж таки не впізнав, навіть тепер, коли вона була біля тебе, рука в руці і уста на устах. А все ж мені було приємно, що ти дбаєш про квіти; адже в них жила біля тебе частка моєї душі, подих мого кохання.

Ти пригорнув мене. Знову я перебула в тебе цілу ніч, чудову ніч. Але навіть роздягнену ти не впізнав мене. Щаслива, приймала я твої досвідчені пестоці й бачила, що твоя пристрасть не знає різниці між коханою і купленою жінкою, що ти цілковито віддаєшся владі жаги, зі всією безжурною марнотратністю своєї вдачі. Ти був такий ніжний і делікатний зі мною, жінкою, приведеною з нічного ресторану, такий шляхетний, щиро уважний, а zarazом такий палкий у любовощах, що я, п'яніючи зі щастя, як і десять років перед тим, знову відчула дивовижну подвійність

твоєї істоти, високе духовне натхнення в тілесній жазі, що скорило мене, як я була ще підлітком. Ніколи не зустрічала я чоловіка, що вмів би так безоглядно віддаватися хвилині, так палко виявляти найпотаємніші надра своєї душі, щоб згодом, на жаль, погаснути знову в якійсь безмежній, майже неприродній забудькуватості. Але й я забула про себе: хто ж я була отут, у темряві поруч тебе? Колишня палко закохана дівчинка, чи мати твоєї дитини, чи незнайома жінка з ресторану? Ох, усе було таке знане, вже пережите і zarazом таке нове, аж п'янке тієї чудової ночі! І я молилась, щоб їй не було кінця.

Але ранок надійшов, ми встали пізно, і ти запросив мене поснідати з тобою. Ми пили чай, який послужливо наготовила в їдальні чиясь невидима рука, і гомоніли. Ти знов розмовляв зі мною відверто й щиро, не ставив нескромних запитань, не цікавився, хто я. Не питав, ні як мене звати, ні де я живу: я знов була для тебе тільки безіменна пригода, жагуча година, що тоне в імлі забуття. Ти оповідав, що небавом їдеш у далеку подорож до Північної Африки, на два або й на три місяці; щастя моє раптом примеркло, я затремтіла, бо у вухах мені вже гуло: «Все минуло, минуло й забулося!» Як мені хотілося кинутись тобі до ніг і закричати: «Візьми мене з собою, тоді ти пізнаєш мене, нарешті пізнаєш після стількох років!» Але я ж була така несліплива, така боязка, така по-рабському покірна тобі. Я тільки й спромоглася сказати: «Як шкода!» Ти, всміхаючись, зиркнув на мене: «Тобі справді шкода?»

Тоді мене зненацька охопило якесь шалене поривання. Я підвелася й пильно глянула

тобі просто в вічі. Потім сказала: «Той, кого я кохала, так само часто виїжджав». Я вдивлялася в тебе і вся тремтіла зі страху й надії: «Зараз, зараз він упізнає мене!» Але ти усміхнувся до мене й сказав, потішаючи: «Але ж із мандрівок вертаються». — «Так, — відповіла я, — вертаються, проте вже не пам'ятають того, що було».

Мабуть, у моєму голосі забриніло щось незвичайне, надто жагуче, бо ти підвівся й глянув на мене здивовано й ласкаво. Тоді взяв мене за плечі: «Гарне не забувається — тебе я не забуду», — сказав ти і зазирнув так глибоко мені в очі, наче хотів навіки закарбувати в пам'яті мій образ. І, почувавши, як пронизує мене твій погляд, щось вивідуючи, вбираючи в себе всю мою істоту, я подумала, що нарешті, нарешті спаде з твоїх очей полуда. «Він пізнає, пізнає мене!» Вся моя душа бриніла тепер цією єдиною думкою.

Але ти не впізнав мене. Ні, ти не впізнав мене, і ніколи я не була чужіша тобі, як ту мить, а то б хіба ти зміг був зробити те, що зробив за кілька хвилин? Ти поцілував мене, ще раз палко поцілував. Мені довелося знову поправити скуйовджені коси, я підійшла до дзеркала і... — я думала, що впаду з сорому й жаху, — побачила, як ти нишком поклав у мою муфту дві великі банкноти. Як я тільки втрималась, щоб не закричати, щоб не вдарили тебе по обличчю — ти платив за ту ніч мені, що кохала тебе змалку, мені, матері твоєї дитини! Я була для тебе тільки повія з Табарену, не більше, ти заплатив мені, заплатив! Ніби мало було того, що ти забув мене, я мусила ще витримати від тебе й таку зневагу!

Я почала хутко збирати свої речі. Я хоті-

ла втекти, втекти негайно. Біль був занадто пекучий. Я схопила свого капелюшка — він лежав на бюрку, біля вази з білими трояндами, моїми трояндами. Мене опанувало могутнє, непоборне бажання ще раз спробувати нагадати себе. Я спитала: «Чи не даси ти мені одну троянду?» — «Залюбки», — сказав ти й швиденько витягнув квітку. «Але, може, їх подарувала тобі якась жінка, що кохає тебе?» — «Можливо, — сказав ти, — не знаю. Мені хтось їх прислав, але невідомо хто. Тому я їх і люблю так». Я глянула тобі у вічі: «Можже, вони також від жінки, що ти її забув».

Ти подивився на мене зачудовано. Я твердо зустріла твій погляд. «Упізнай, упізнай мене нарешті!» — кричало все в мені. Але в твоїх очах не відбилосся нічого, крім приязні. Ти ще раз поцілував мене. Але не впізнав.

Я кинулась до дверей, бо сльози ладні були бризнути мені з очей, а цього ти не повинен був бачити. Я так поспішала, що в передпокої мало не зіткнулася з твоїм служником Йоганном. Він боязко відскочив убік, відчинив двері, щоб мене пропустити, і ту мить — чуєш? — ту коротеньку мить, що я заплаканими очима глянула на старого, в його очах нараз блиснуло якесь світло. За ту хвилику — чуєш? — за ту єдину хвилику Йоганн пізнав мене, хоч ні разу не бачив від самого мого дитинства. Мені хотілося впасти перед ним навколішки й цілувати його руки за те, що він упізнав мене. Але я тільки вихопила з муфти ті гроші, якими ти мене зневажливо відшмагав, і простягла старому. Він затремтів, злякано глянув на мене — ту мить він, може, більше вгадав про мене, ніж ти за ціле своє життя. Всі, всі люди любили мене, всі

були ласкаві до мене,— тільки ти, тільки ти забув мене, тільки ти, тільки ти жодного разу не впізнав мене!

Моя дитина померла, наша дитина,— тепер я вже в цілому світі не маю кого любити, крім тебе. Однак хто ж такий для мене ти, ти, що ніколи, ніколи мене не впізнаєш, що проходиш повз мене, наче повз калюжу, що топчеш мене, як той камінь, що йдеш усе далі й лишаєш мене, щоб я вічно чекала? Одного разу я гадала, що зупинила, що полонила тебе, невловимого, в дитині. Але це була твоя дитина: цієї ночі вона жорстоко покинула мене й пішла в далеку мандрівку, що з неї не вернеться вже ніколи. Я знову самотна, самотніша, ніж колись, я нічого, анічогісінько не маю від тебе — ані дитини, ані слова, ані рядка, ані пам'ятки про тебе, і якби хтось назвав моє ім'я в твоїй присутності, воно б нічого не сказало тобі. Чому ж мені не бажати смерті, коли я мертва для тебе, чому мені не відійти назавжди, коли ти від мене відійшов? Ні, мій коханий, я не докоряю тобі, не ремствую, не хочу підкидати своє горе в дім твій, осяяний радощами. Не бійся, що я й далі тобі докучатиму; пробач мені, я мусила хоч раз викричати з себе те, що в душі наболіло, в день смерті своєї дитини — бо онде лежить вона, наша дитина, мертва й покинута. Тільки цей єдиний раз мусила я виповісти тобі все — потім відійду знову в пільму й мовчатиму, як завжди мовчала перед тобою. Але ти не почувеш цього крику, доки я житиму, тільки як помру, ти дістанеш від мене цей заповіт, заповіт жінки, що кохала тебе дужче, ніж усі, і що її ти ніколи не впізнавав, що завжди че-

кала на тебе й ніколи не дочекалася. Може, може, ти тоді покличеш мене, але я вперше буду тобі не вірна, бо не почую тебе з могили. Я не лишаю тобі ані портрета, ані жодної речі на згадку, так само, як і ти мені не лишив; ти ніколи мене не впізнаєш, ніколи. Така була моя доля в житті, нехай же буде така й у смерті. Я не покличу тебе в мою останню годину, я відійду так, що ти не знатимеш ані мого наймення, ані обличчя. Я легко вмираю, бо ти не відчуваєш цього здалека. Якби тебе боліло, що я вмираю, то я не могла б померти.

Не можу далі писати... голова стала така важка... все тіло болить... у мене гарячка... здається, мені треба буде зараз лягти. Може, все хутко минеться, може, доля хоч раз змилосердиться наді мною і мені не доведеться бачити, як виноситимуть мою дитину... Не можу більше писати. Прощай, коханий, прощай, дякую тобі... Все, що було, було добре, незважаючи ні на що... я буду вдячна тобі до останнього свого віддиху. Мені добре: я сказала тобі все, ти знаєш тепер, ні, ти тільки здогадуєшся, як я тебе кохала, і разом з тим моє кохання не обтяжуватиме тебе. Ти не сумуватимеш, що мене немає,— і це мене тішить. Ніщо не зміниться в твоєму гарному, ясному житті... я не затьмарила його своєю смертю... це мене тішить, коханий.

Але хто... хто тепер тобі посилатиме білі троянди в день твого народження? Ох, ваза тепер спорожніє, легкий віддих, легкий подув мого життя, що раз на рік тебе овівав, також розвіється! Коханий, я прошу тебе... це моє перше й останнє прохання до тебе... вволи мою волю і в день твого народження — адже

це день, коли люди думають про себе,-- став білі троянди в кришталеву вазу. Роби так, коханий, роби так, як інші раз на рік правлять панахиду по любій небіжчиці. Але я вже не вірю в бога і не хочу панахид, а вірю тільки в тебе, люблю тільки тебе й хочу далі жити тільки в тобі... ох, тільки один день на рік, тихо-тихенько, так, як я жила біля тебе... Я прошу тебе, зроби так, коханий... це моє перше прохання до тебе й останнє... дякую тобі... я кохаю тебе, кохаю тебе... прощай...»

Він тремтячими руками одіклав листа. Потім довго сидів замислившись. З пам'яті виринали плутані спогади про сусідську дитину, про якусь дівчину, про жінку з нічного ресторану, але спогади ті були такі невиразні, розпливчасті, як обриси каменя, що міниться під водою. Маячили якісь тіні, але не склались у виразний малюнок. Він намагався пригадати свої почування, проте не міг. Здавалося, наче б усі ті постаті він часто бачив у глибокому сні, та все ж тільки у сні.

Враз його погляд упав на блакитну вазу, що стояла перед ним на бюрку. Вона була порожня, вперше за багато років порожня в день його народження. Він здригнувся: йому здалося, що зненацька чиясь невидима рука одчинила навстіж двері і холодний вітер з іншого світу дихнув у його затишну кімнату. Він відчув подих смерті й подих невмирущого кохання, щось розквітло в його душі, й він подумав про свою незнану кохану як про щось безтілесне, як про далеку пристрасну музику.

АМОК

У березні 1912 року в Неаполі, коли в порту розвантажували великий океанський пароплав, стався дуже дивний нещасливий випадок; газети дали про нього докладні, але вельми фантастичні повідомлення. Хоч я й сам їхав на «Океанії», але мені, як і решті пасажирів, не довелося бути свідком тієї незвичайної події, бо сталася вона вночі, коли набирали вугілля й виладновували вантаж і ми, щоб утекти від гуркоту, зійшли на берег і там проводили час по кав'ярнях і театрах. Та все ж я вважаю, що деякі здогади, яких я тоді прилюдно не висловив, містять у собі пояснення тієї жахливої сцени, а що відтоді минуло багато часу, то я маю право скористатися з довір'я, виявленого мені під час однієї розмови, яка відбулася саме перед тією чудною пригодою.

Коли я в калькутському пароплавному агентстві хотів замовити собі місце на «Океанії», щоб повернутися до Європи, клерк тільки співчутливо здвигнув плечима. Він не знав, чи можна ще забезпечити мені каюту, бо тепер, саме перед дощовою порою, всі місця бувають звичайно розпродані ще в Австралії і він мусить спершу дочекатися телеграми з Сінгапура. Та, на щастя, другого дня він повідомив мене, що може ще наділити мені каюту, хоч, правда, не дуже комфортабельну — під палубою, в середній частині корабля. Мені вже кортіло додому, тож я, не довго думаючи, попрохав залишити місце за мною.

Клерк мені правду сказав. Корабель був

переповнений, а каюта кепська — маленький, тісний чотирикутний закамарок поблизу машини, освітлений тільки тьмяним оком ілюмінатора. Застояне, задушне повітря смерділо мастилом і цвіллю: ні на мить не можна було зупинити електричний вентилятор, що, наче скажений крицевий кажан, крутився і дзижчав над головою. Знизу крєктала й стогнала машина, мов той вугляр, що без кінця несе нагору мішок вугілля тими самими сходами, а над головою безперестанку човгали пасажири, що гуляли на палубі. Тож я, ледве засунувши свою валізу в ту затхлу труну між сірими шпангоутами, втік назад на палубу і, підіймаючись трапом, неначе амброю, впивався м'яким солодким вітром, що линув понад хвилями із суходолу.

Але й на палубі було тісно й незатишно: вона вся ходором ходила від людей, вкрай знервованих вимушеним дозвіллям, що походжали з кінця в кінець і неугавно торохтіли. Цокотнеча жінок, безперервна мандрівка вузькими переходами палуби неспокійного, балакучого рою пасажирів, що крутився перед кріслами, раз у раз зустрічаючись, — усе це якось боляче вражало мене. Я саме побачив був цілком новий для мене світ і захлинувся рікою величних картин, зловлених і затриманих у шаленій гонитві за враженнями. Тепер я хотів їх обміркувати, розподілити, впорядкувати, відтворити в уяві те, що сприйняло око, але тут, у цій тисняві, не було ні хвилинки спокою. Рядки в книжці розбігалися — так мигтіли на них тіні балакливих перехожих. Неможливо було залишитися на самоті з собою на цій заллятій сонцем і повній руху корабельній вулиці.

Три довгі дні я кріпився — дививсь покірно на людей, на море, але море завжди було однакове, синє й порожнє, і тільки навзаході сонця враз загоралося всіма барвами веселки. А людей за три доби я вже знав усіх напам'ять. Кожне обличчя було мені аж до нуду знайоме; різкий жіночий сміх не дратував мене вже, а галаслива сварка двох голландських офіцерів, моїх сусідів, уже не сердила. Залишалося тільки тікати; але в каюті було гаряче й парко, а в салоні англійські міс невпинно вправлялися в кепській грі, тарабанячи на роялі заяложені вальси. Нарешті я рішуче поміняв свій розпорядок денний і зараз же після обіду поринув у каюту, приголомшивши себе перед тим кількома кухлями пива, щоб переспати вечерю й вечірні танці.

Коли я прокинувся, в моїй вузенькій домовині було вже темно й тихо. Вентилятора я вимкнув, і повітря натискало на скроні вогкими й масними дотиками. Чуття мої були притуплені; минуло декілька хвилин, доки я зміркував, де я і котра може бути година. Було, мабуть, уже після півночі, бо я не чув ані музики, ні неугавного шарудіння ніг. Тільки машина, тремтливе серце левіафана, невтомно штовхала рипуче тіло корабля в неозору далину.

Я навпомацки виліз на палубу. Там було порожньо. А коли я звів свій зір над похмуру вежу димаря і над примарні, мерехтливі рангоути, мені раптом упало в очі якесь чарівне світло. То сяяло небо. Воно було темніше, ніж зорі, що роїлись на ньому білими жаринками, та все-таки сяяло; здавалося, неначе якийсь оксамитовий серпанок огорнув велетенське світило, а променисті зорі були немовби

дірочки й щілинки, крізь які просмикувався той невимовний блиск. Ніколи не бачив я такого неба, як тієї ночі, такого осяйного, холодного, мов криця, і водночас такого іскристого, аж пінявого від світла, що ніби спливало загуслими краплями з місяця та зірок і витікало розжевролюю масою з якогось таємничого нутра. Білим лаком мерехтіли в місячному сяйві контури пароплава, чітко вимальовуючись на тлі темного оксамитового моря; линви, реї, кожна річ, усі обриси розпливалися в тій повені блиску. Наче в порожнечі, висіли ліхтарі на щоглах, а над ними кругле око на марсі — земні жовті зорі серед променистих небесних.

Саме у головах мені стояло таємниче сузір'я Південного Хреста, пришпилене миготливими діамантовими цвяхами до чогось невидимого; здавалося, що воно хитається, тимчасом як рухався тільки корабель, велетенський плавець, що злегка тремтячи й дишаючи на повні груди, то виринаючи, то знов потопав, прокладав собі шлях через темні вали. Я стояв і дивився вгору, почувавши себе наче під душем, де згори спадає тепла вода; тільки це було світло, біле й тепле, що лилося мені на руки, на плечі, лагідно струміло навколо голови і, здавалось, проходило всередину, бо все понуре в мені враз проясніло. Я дишав вільно, легко і в наглому припливі щастя відчув на устах, мов прозорий напій, м'яке і разом гостре, трохи п'янке повітря, що в ньому були і подих овочів, і запах далеких островів. І тільки тепер, уперше відтоді, як ступив на корабельні східці, я відчув неземну втіху мріяти і ще одну, тілеснішу: відда-

ватися, наче жінка, солодкій знемозі. Мені хотілося лягти й звернути очі вгору, до білих ієрогліфів. Та крісла з палуби були забрані, і ніде на всій спорожнілій палубі не бачив я місця, де б можна було відпочити й помріяти.

Отож я рушив навпомацки далі, до носа корабля, цілком засліплений світлом, яке, здавалося, заливало мене з усіх боків чимраз дужче. Мені було вже майже боляче від того різкого, аж білого зоряного світла, хотілось заховатися десь у затінку, простягнутись на маті, не почувати блиску на собі, а лише над собою, де він мерехтить, відбитий від речей,— так, як ми дивимось на краєвид із затемненої кімнати. Нарешті, спотикаючись об линви й обминаючи залізні коловороти, я дістався до поруччя й почав дивитися вниз, як буг поринає в пільму, а розтоплене місячне світло закипає пінною з обох боків вістря. Раз у раз підіймався і знов опускався той плуг у чорний плиткий ґрунт, і я відчував усю муку переможеної стихії, відчував усю розкіш земної потуги в тій іскристій грі. І, споглядаючи її, я втрачав почуття часу. Не знаю, чи я так простояв годину, чи лиш кілька хвилин: велетенська коліска корабля, гойдаючись то вгору, то вниз, винесла мене поза межі часу. Я відчував лише, що мене опановує солодка втома. Я хотів спати, снити приємні сни, а проте шкода було йти від тих чарів, спускатися вниз, у свою домовину. Несвідомо я намацав ногами під собою скрут линви. Я сів на нього, заплющив очі, та все одно в них просякало сріблясте сяйво, що струменіло звідусюди. Піді мною тихо шуміла вода, а наді мною нечутно бриніла біляста ріка всесвіту.

І помалу той шум наповнив усю мою істоту, я вже не відчував себе самого, не розрізняв, чи то я дихаю, чи б'ється далеке серце судна; я розчинився в тім неугавнім дзюрчанні опівнічного світу.

Мене сполохав тихий, сухий кашель десь поряд. Я раптово прокинувся зі свого п'яного марення. Очі, засліплені білим світлом, що прохоплювалося навіть крізь заплющені повіки, закліпали, приглядаючись: саме переді мною, в затінку облавка, блимнуло щось схоже на окуляри, потім спалахнула кругла жаринка — певне, люлька. Мабуть, вдивляючись у запінене вістря буга вниз та на Південний Хрест угорі, я не помітив цього сусіда, що непорушно сидів весь час. Мимохіть, ще не отямившись як слід, я сказав по-німецькому:

— Пробачте!

— О, прошу...— відповів голос із пільми, так само по-німецькому.

Не можу передати, як чудно й моторошно було мені сидіти мовчки в темряві біля людини, якої я не бачив. Я відчував, що та людина так само напружено вдивляється в мене, як і я в неї; але світло, що спливало на нас білою мерехтливою повинню, було таке яскраве, що ми бачили в затінку тільки обриси один одного. Але мені здавалося, що я чув, як та людина дише і смоче свою люльку.

Мовчанка була нестерпна. Я залюбки пішов би геть, але мені здавалося, що то було б надто різко й неввічливо. Збентежений, я дістав цигарку. Спалахнув сірник, і тремтливе світло на мить осяяло наш тісний кут-

чок. За шкельцями окулярів я побачив чуже обличчя, якого ще ніколи не помічав на борту,— спалах сірника ризонув мені очі, чи, може, це була галюцинація, проте обличчя здалося мені жахливо скривленим, понурим, нелюдським. Та не встиг я докладніше роздивитися на нього, як пітьма знов проковтнула освітлені на хвилюку риси; я бачив тільки обриси постаті, темну пляму на темному тлі і часом — кругле вогняне кільце люльки серед порожнечі. Ми обидва мовчали, і та мовчанка була важка й задушлива, як тропічне повітря.

Нарешті я не витримав: скопився і ввічливо сказав:

— Добраніч.

— Добраніч,— відповів мені з пітьми захриплий, шорсткий, мов заіржавілий голос.

Я поплентався, спотикаючись об бруси й такелаж. Враз позад мене залунали кроки, сквапні й непевні. Це був мій недавній сусід. Я мимохіть зупинився. Він не підійшов до самого мене; крізь темряву я відчув якусь неспівливість і пригніченість у його ході.

— Пробачте, що я турбую вас,— квапливо озвався він,— але... я маю до вас прохання. Я... я...— він затнувся й на хвилю замовк, такий був збентежений,— я... я маю особисті... цілком особисті підстави триматися осторонь від людей... нещасливий випадок... я уникаю товариства... я був би вам дуже вдячний, якби ви нікому на палубі не сказали, що бачили тут мене... На це є... так би мовити, особисті підстави, що не дозволяють мені тепер з'являтися межи людьми... Так... отже... мені було б дуже прикро, якби ви згадали, що хтось тут уночі... що я...

Слово знову застрягло йому в горлі. Я хутко вивів його з того збентеження, зараз же запевнивши, що вволю його прохання. Ми подали один одному руку. Потім я вернувся до своєї каюти й заснув тяжким, тривожним сном, сповненим химерних марень.

Я дотримав своєї обіцянки й нікому не розказав про чудну зустріч, хоч спокуса була неабияка. Бо під чає морської подорожі кожна дрібниця стає подією — чи то вітрило на обрії, чи дельфін, що виплигнув, граючись, над воду, чи новий флірт, чи випадковий дотеп. До того ж мене мучило бажання довідатися щось більше про того незвичайного пасажира: я переглянув корабельний список, шукаючи прізвища, яке могло б йому належати, стежив за людьми й намагався вгадати, чи не мають вони якогось стосунку до нього; цілий день я аж тремтів з нетерплячки і, властиво, дожидав тільки вечора, щоб знову зустрітися з ним. Психологічні загадки надзвичайно ваблять мене, я просто шаленію від них і не можу втихомириться, доки не відгадаю їхньої таємниці. Чудні люди вже самою своєю присутністю можуть розпалити в мені палку жагу пізнати їх, що майже не поступається перед жагою до жінки. День здавався мені страшенно довгим і порожнім. Я його згаяв абияк і зарані ліг спати, знаючи, що опівночі прокинуся, що якась сила збудить мене.

І справді: я прокинувся о тій самій годині, що й учора. На самосвітному циферблаті годинника стрілки, прикриваючи одна одну, утворили єдину світляну риску. Я хутенько

вийшов із задушливої каюти в іще задушливішу ніч.

Зорі виблискували, як і вчора, й сипали розсіяне світло на тремтячий пароплав; високо вгорі полум'янів Південний Хрест. Все було як учора — в тропіках дні і ночі дужче схожі на близнят, ніж у нашому підсонні, — але в мені вже не коливалося все м'якими хвилями, як учора, не було тієї п'янкої мрійливості. Щось мене вабило, хвилювало, і я знав, куди мене вабить: туди, до тої чорної плутанини снастей на носі, побачити, чи не сидить він знову там, нерухомий і таємничий. Згори залунав корабельний дзвін. Мене наче рвонуло щось із місця. Нога за ногою я посувався далі, нехотя піддавшись якійсь притягальній силі. Ще не дійшов я до штевня, як нараз там щось блиснуло, немов червоне око, — його люлька. Значить, він там.

Мимоволі я відсахнувся і зупинився. Ще мить, і я вернувся б назад, але в п'їтмі щось заворушилося, хтось підвівся, двічі ступив, і враз я почув просто перед собою його голос, ввічливий і винуватий.

— Пробачте, — сказав він, — ви, мабуть, хотіли сісти на своє вчорашнє місце, але, здалося мені, передумали, побачивши мене. Прощу вас, сідайте, я зараз піду собі.

Я поспішив заспокоїти його — мовляв, хай залишається, я відступив тільки тому, що не хотів йому заважати.

— Мені ви не заважаєте, — якось гірко промовив він. — Навпаки, я радий хоч один вечір побути не на самоті. Вже десять день, як я ні до кого не промовив жодного слова... власне, вже навіть декілька років... і мені важко, мабуть, тому, що людина душиться,

коли тлумить усе в собі... Я вже не годен довше всидіти в каюті, в тій... домовині... не годен довше... і людей я теж не зношу, бо вони цілий день сміються... Я тепер не можу витримати сміху... Я чую його навіть у своїй каюті й затикаю вуха... правда, вони ж нічого не знають, та й, зрештою, що чужим людям до мене...

Він знову затнувся. І враз квапливо сказав:

— Але я не хочу докучати вам... пробачте мою балакучість.

Він уклонився й хотів уже йти, але я став наполегливо затримувати його.

— Ви мені зовсім не докучаєте. Я так само радий, що можу тут, у тиші, перемовитися з кимось словом... Може, закурите?

Він узяв цигарку. Я запалив сірника. Знову хистке світло вихопило з чорного тла його обличчя; цим разом воно було повернене просто до мене. Очі з-за окулярів уп'ялися в мене жадібно, з якоюсь божевільною силою. Мені стало моторошно. Я відчував, що ця людина хоче говорити, що вона мусить говорити. І знав, що мені треба мовчати, аби йому легше було почати розмову.

Ми знову посідали. Біля нього стояло ще одне крісло, і він запропонував його мені. Ми курили, і з того, як неспокійно ворухився в п'ятмі світлячок його цигарки, я помітив, що рука його тремтіла. Але я мовчав, і він теж не озивався. Нараз його голос тихо запитав:

— Ви дуже стомлені?

— Ні, анітрохи.

Голос у темряві знов завагався.

— Я хотів би вас дещо запитати... тобто хотів би вам щось розповісти. Я знаю, добре

знаю, як безглуздо звертатися до першого-ліпшого, але я... я тепер у такому жахливому психічному стані... Я дійшов до краю і мушу, хоч би що, а мушу з кимось поговорити... а то пропаду... Ви зрозумієте мене, коли я... так, коли я все розкажу вам... Я знаю, що ви не зможете мені допомогти... але я просто хворий через цю мовчанку... а хворий завжди смішний для інших...

Я перебив його й попрохав не мучити себе надаремне. Мовляв, хай він сміливо все розповість мені... я, звісно, не можу йому нічого обіцяти, але ж кожна людина має собі за обов'язок запропонувати свою допомогу тому, хто її потребує. Коли ми бачимо когось у скрутному становищі, то, природно, наш обов'язок допомогти йому...

— Обов'язок... запропонувати свою допомогу... обов'язок спробувати... Отже, й ви також... також гадаєте, що кожен має собі за обов'язок... обов'язок запропонувати свою допомогу...

Він тричі проказав цю фразу, тупо, затято. Мені стало моторошно. Може, він божевільний? Чи п'яний?

Та він, ніби прочитавши мою думку, раптом сказав зовсім іншим голосом:

— Ви, мабуть, гадаєте, що я п'яний чи божевільний? Ні, поки що ні. Тільки слово, що його ви оце сказали, так дивно вразило мене... бо це саме те, що мене тепер мучить — чи наш обов'язок... обов'язок...

Він знову почав затинатись. Потім замовк і за хвилину почав наново:

— Я, бачте, лікар. А в нашій практиці часто бувають випадки... просто фатальні... крайні випадки, коли не знаєш, чи твій обо-

в'язок... адже ж обов'язок не один — є обов'язок перед ближнім, є ще обов'язок і перед самим собою, і перед державою, і перед наукою... Треба помагати, звісно, на те ми й існуємо... але такі правила добрі тільки в теорії... До якої ж межі ми маємо помагати?.. Ось ви чужа мені людина, і я вам чужий, і я прошу вас мовчати про те, що ви мене бачили... Гаразд, ви мовчите, виконуєте цей обов'язок... Я прошу вас розмовляти зі мною, бо мені вже в печінках сидить моя мовчанка... Ви ладні слухати мене... добре... Але ж це не так важко... А що, якби я попрохав вас ухопити мене за петельки й викинути за облавок?.. Тут уже кінчається ввічливість, готовність допомогти. Десь же вона мусить кінчатися... там, де йдеться про наше власне життя, про нашу особисту відповідальність... десь же цьому має бути край... мусить десь кінчатися наш обов'язок! Чи, може, саме в лікаря він не повинен кінчатися? Невже лікар має бути якимось спасителем, якимось усесвітнім рятівником тільки тому, що в нього є диплом з латинськими словами; невже ж він справді мусить знівечити своє життя й розбавити собі водою кров, коли до нього прийде яка-небудь... чи там який-небудь пацієнт і вимагатиме від нього шляхетності, добрості, готовності допомогти? Так, десь же кінчається обов'язок... там, де людині вже не стає снаги, саме там...

Він знову зупинився й весь напружився.

— Пробачте... Я надто схвилюваний... але я не п'яний... поки що не п'яний... а втім, щиро вам признаюся, зі мною й таке тепер часто буває через цю пекельну самоту... Зважте лишень,— я цілих сім років прожив майже виключно серед тубільців і тварин... так можна

взагалі відвикнути говорити. А вже як заговориш, то слова аж через край хлюпають... Але стривайте, що це я хотів... ага, вже знаю... я хотів вас запитати, хотів розповісти один випадок... чи ми зобов'язані допомогти... по-янгольському щиро допомогти, чи... А втім, боюся, що це буде дуже довга історія. Ви справді ще не стомилися?

— Та ні ж, анітрохи.

— Дякую... щиро вам дякую... Може, вам теж?

Він сягнув рукою кудись поза себе в темряву. Брязнуло скло: певне, в нього там стояли наготові дві або й три пляшки, в кожному разі, не одна. Він подав мені склянку віскі, до якої я ледве доторкнувся губами. Свою він вихилив одним духом. Хвилинку між нами стояла мовчанка. Враз ударив дзвін: било пів на першу.

— Отже... я хотів би розповісти вам один випадок. Припустіть, що лікар в одному... невеличкому містечку... чи, радше, в селі... лікар, який... який...

Він знову затнувся. Потім раптом шарпонував своє крісло і присунувся разом з ним до мене.

— Так нічого не вийде. Мушу розповісти вам усе відверто, від самого початку, а то ви не зрозумієте... Цього не розкажеш просто як приклад, як випадок, можливий теоретично... бо розповісти я мушу про самого себе... Тут не доводиться соромитись, грати в піжмурки... адже ж і переді мною люди роздягаються зовсім, показують мені всі свої болячки... Коли хочеш, щоб тобі допомогли, то не викручуйся, нічого не приховуй... Отже, я не буду

оповідати вам казку про якогось вигаданого лікаря... Роздягаюся перед вами до голого тіла й кажу: це я... Я відовчився соромитися в тій паскудній самоті, в тій проклятій країні, що виідає душу з людини, висмоктує мозок з кісток.

Я, мабуть, зробив якийсь рух, бо він раптово урвав мову.

— Ах, ви протестуєте... розумію, ви захоплені Індією, храмами й пальмами, всією романтикою двомісячної мандрівки. Еге ж, тропіки й справді чарівні,— коли бачиш їх тільки з поїзда, з авто або з візочка рикші; я й сам таке відчував, коли сім років тому приїхав сюди вперше. Про що я тільки тоді не мріяв! Хотів вивчати мови, щоб читати священні книги в оригіналі, досліджувати хвороби, працювати для науки, збагнути психіку тубільців; я був, як кажуть європейським жаргоном, місіонером гуманності, носієм цивілізації. Всім, хто сюди приїздить, сниться той самий сон. Але в тій невидимій оранжереї людина швидко підупадає на силі, пропасниця — від неї ніде не дінешся, хоч скільки ковтай хініну — висотує з тебе всі нерви, ти робишся млявий і ледачий, драглистий, як медуза. Європейець, попавши з великих міст до такого проклятого закутка серед боліт, мимоволі буде тут відірваний від свого природного пня, від звиклого способу життя і швидко схибнеться: ті пиячать, ті курять опій, лютують та казяться — кожен якимось дуріє. Ту жиш за Європою, мрієш хоч один день погуляти міською вулицею, посидіти в ясній кімнаті мурованого будинку, серед білих людей; рік за роком мрієш про це, а як настане той час, що можна б дістати відпустку,— тобі вже

ліньки зрушити з місця. Знаєш, що там тебе забули, що ти всім чужий, як черепашка на березі, що на неї всяк наступає ногою. Отож і залишаєшся, вгрузаєш дедалі глибше в своє болото, гинеш у тих гарячих вологих лісах. Хай би був запався той день, коли я запродав себе в ту смердючу яму!..

А втім, попав я туди не зовсім добровільно. Я вчився в Німеччині, став лікарем, навіть добрим лікарем, і працював у клініці в Лейпцігу; десь у тогочасних медичних часописах багато писалося про нове вїорскування, що його я перший запровадив у практику. І ось, як на те, сталась у мене пригода з одною жінкою. Познайомився я з нею в шпиталі; вона довела свого коханця до такої нестями, що він вистрілив у неї з револьвера; а хутко й я вже шалів не згірше за нього. Вона вміла триматися так гордо й холодно, що я просто божеволів,— владні й зухвалі жінки завжди вміли мене прибрати до рук, а ця так скрутила, що я зовсім голову стратив. Я робив усе, що вона хотіла; я... та що там, чому ж би мені не сказати всього, коли відтоді минуло вже сім років... я через неї розтратив шпитальні гроші, а коли справа виявилася, то все полетіло до чорта. Правда, мій дядько покрив розтрату, але кар'єра моя пішла шкереберть. Саме тоді я почув, що голландський уряд наймає лікарів до своїх колоній і пропонує завдаток. Я зразу подумав, що то має бути кепська робота, коли за неї дають гроші наперед. Я знав, що нагробні хрести на тих малярійних плантаціях ростуть утричі швидше, ніж у нас, але ж кожний, доки він ще молодий, гадає, що пропасниця й смерть чигають на кого завгодно, тільки не на нього. Зрештою, мені

вибирати не було з чого, я поїхав до Роттердама, записався на десять років і дістав добрий жмут банкнотів. Половину я одіслав додому дядькові, другу вициганила в мене в портовому кварталі одна особа, що зуміла геть обдерти мене тільки тому, що була на диво подібна до тамтої кицьки. Без грошей, без годинника, без ілюзій відчалював я від берегів Європи й не дуже сумував, коли ми випливи з гавані. А потім я сидів на палубі, як ось ви, дивився на Південний Хрест, на пальми, і серце мені тануло в грудях. «Ах, ліси, тиша, самота!» — мріяв я. Що ж, самоти я доволі зазнав. Мене послали не в Батавію чи Сурабаю, не в місто, де є люди, і клуби, і гольф, і книжки, і часописи, а — зрештою, назва тут ролі не грає — в один із глухих окружних пунктів за півдня їзди залізницею від найближчого міста. Кілька нудних засушених урядовців, кілька напівбілих тубільців — оце було й усе моє товариство, а крім нього, куди оком не кинь, — тільки ліс та плантації, нетрі та болота.

Спочатку було ще сяк-так. Я провадив наукові студії. Одного разу, коли віце-резидент під час своєї інспекційної поїздки перевернувся з автомобілем і зламав собі ногу, я без помічників зробив йому операцію, про яку тоді багато говорилося. Я збирав отрути й тубільну зброю, робив сотні всіляких дрібниць, щоб тільки не пуститися берега. Але все це тривало доти, доки в мені ще діяла сила, привезена з Європи; потім я почав засихати. Тих декілька європейців мені набридли, я порвав із ними стосунки, став пиячити й мріяти бозна про що. Мені ж бо залишилося бути ще там тільки три роки, потім я здобував волю —

одержував пенсію, міг вернутися до Європи й почати життя заново. Я, власне, вже нічого й не робив, тільки чекав, сидів у своєму барлозі й чекав. І так я був би гибів там ще й до сі, якби не вона... якби всього цього не сталося...

Голос у п'їтмї замовк. І люлька вже не жевріла. Стало так тихо, що я знову почув шумування води, яку розтинав носом пароплав, і далекий, глухий стукіт машини. Я залюбки закурив би цигарку, але боявся, що сірник яскраво спалахне й кине відблиск на його обличчя. Він усе мовчав. Я не знав, чи він скінчив, чи замріявся, чи спить, такою мертвою здавалася мені його мовчанка.

Раптом гучно, уривчасто вдарив корабельний дзвін: перша година. Він стрепенувся: я знову почув дзенькіт скла. Очевидячки, його рука намацувала пляшку. Ось він хильнув із неї, потім знов обізвався раптово його голос, але цього разу вже напруженіше й жагучіше.

— Ну от... стривайте... ну от, це було так. Сиджу я там у своїй паскудній халупі, сиджу, як павук у павутинні, вже довгі місяці не виходячи нікуди. Було це саме після дощової пори. Цілі тижні хлюпало мені на дах, мов із лотоків, і за весь той час до мене ніхто навіть носа не поткнув, жоден європеєць; день у день я сидів дома з своїми жовтими жінками й своїм добрячим віскі. Мене саме тоді опосіла нудьга, я був хворий Європою; коли я читав у якомусь романі про ясні вулиці й білих жінок, у мене аж пальці починали тремтіти. Не можу вам достоту змалювати той стан, то особлива тропічна хвороба: шалена, гарячкова

і водночас безсила туга за батьківщиною. Отак я сидів тоді, здається, над географічним атласом, і марив про подорожі. Коли це зненацька хтось схвильовано стукає в двері, і я бачу на порозі свого боя й одну з жінок. Обое аж очі повитріщали з подиву. Вимахуючи руками, перебиваючи одне одного, вони спішать повідомити, що на мене чекає якась дама, леді, біла жінка.

Я схоплююся з місця. Я ж не чув, щоб під'їздив якийсь екіпаж чи автомобіль. Біла жінка, тут, у цій глушині?

Я кидаюся до сходів, але перемагаю себе й вертаюся. Зиркаю мигцем у дзеркало й нашвидку трохи причепурююся. Я нервуюсь, непокоюся, мене мучить якесь неприємне передчуття, бо ж я не знаю нікого в світі, хто захотів би мене відвідати просто з приязні. Врешті збігаю наниз.

У вітальні на мене чекає дама. Вона хутенько підходить до мене. Обличчя їй закриває густа подорожня вуаль. Я хочу привітатися, але вона випереджає мене.

«Добрий день, докторе,— каже вона поанглійському (мова її видається мені занадто гладенькою й неначе наперед завченою).— Пробачте, що вдерлася до вас так зненацька. Але ми були саме на станції, наше авто залишилося там.— «Чому ж вона не під'їхала аж до будинку?» — блискає мені думка.— І ось я згадала, що ви живете тут. Я вже стільки наслухалась про вас, ви ж довершили справжнього чуда з нашим віце-резидентом, його нога чудово загоїлась, він знову грає в гольф. Еге ж, там у нас і досі ще всі про це говорять, і ми залюбки віддали б свого буркуна хірурга і решту двох лікарів на додачу, якби ви при-

їхали до нас. Взагалі, чому вас ніде не видно? Живете, наче йог...»

І так торохтить без угаву, дедалі швидше й швидше, не дає мені й слова докинути. Щось нервово й неспокійне знати в її порожній балаканині, і той неспокій перекидається й на мене. Чого вона так багато говорить? Гарячка в неї, чи що? Може, вона хвора? Чи божевільна? Я щодалі більше нервуюсь, почуваю себе в смішному становищі, стоячи отак перед нею, мов німий, заповонений нестримною зливою її балакучості. Нарешті вона на хвилику зупиняється, і я прошу її нагору. Вона дає своєму боеві знак залишитись і перша рушає сходами.

«Як тут гарно у вас, — каже вона, оглядаючи мою кімнату. — Ох, яка розкіш, — книжки! Я хотіла б їх усі прочитати!» Вона підходить до поличок і переглядає заголовки книг. Вперше, відколи я вийшов до неї, вона на хвилину замовкає.

«Дозвольте запропонувати вам чаю?» — питаюся я.

Вона не обертається, стоїть і розглядає спинки книг.

«Ні, дякую, докторе... Нам швидко треба їхати далі... в мене мало часу... це ж просто була коротенька прогулянка... Ох, у вас є й Флобер, я його так люблю... гарна, просто чудова річ його «Education sentimentale»...¹ Бачу, ви читаете й по-французькому... Чого тільки ви не знаєте!.. Так, вас, німців, усього вчать у школі... Це ж така розкіш — знати стільки мов... Віце-резидент такий захоплений вами, каже, що ви єдиний хірург, до якого

---

¹ «Виховання почуттів» (франц.).

він ліг би під ножа... Наш старий лікар зда-тен хіба тільки грати в бридж... До речі, ви знаєте (вона все ще говорить не обертаючись), мені самій спало сьогодні на думку, що добре було б порадитися з вами... а що ми саме проїздили повз вас, то я й вирішила... Ну, та вам, може, ніколи сьогодні... я краще заїду іншим разом...»

«Ага, нарешті ти виклала свої карти!» — миттю подумав я, але й оком не змигнув, тільки запевнив її, що вважатиму за велику честь для себе, коли зможу стати їй у пригоді тепер чи коли їй завгодно.

«В мене немає нічого страшного, — сказала вона, наполовину обернувшись до мене й гортаючи одночасно якусь книжку, що вона її взяла з полицки, — так собі, дрібниці... жіночі прикраси... запамороки, млість. Сьогодні вранці, коли ми їхали, мені на повороті раптом стало погано, і я зомліла... боєві довелося підвести мене й принести води... ну, може, шофер їхав занадто швидко... як ви гадаєте, докторе?»

«Так важко щось сказати. У вас часто буває така млість?»

«Ні... тобто так... останнім часом... саме останнім часом... так... мені буває млосно й нудно...»

Вона знову повертається до шафи, кладе книжку на місце, виймає іншу й починає її гортати. Чудно мені, чого вона їх гортає... так нервово, чому не підводить очей з-під вуалі? Я навмисне не кажу нічого. Я хочу примусити її чекати. Нарешті вона озивається знову, так, наче просто хоче побалакати:

«Правда ж, докторе, боятися нічого? Це

не якась тропічна хвороба?.. Небезпеки немає?..»

«Я мушу спершу побачити, чи нема в вас гарячки. Дозвольте ваш пульс...»

Я підходжу до неї, але вона легенько відхиляється.

«Ні, ні, в мене немає гарячки... напевне немає... Я міряла собі щодня температуру, відколи... відколи почалася ця млість. Гарячки немає, рівно тридцять шість і чотири. І з шлунком у мене гаразд».

Я хвилинку вагаюся. В мені росте підозра: я почуваю, що цій жінці чогось від мене треба, ніхто ж не поїде в таку глушину, щоб порозмовляти про Флобера. Я примушую її чекати хвилину, другу. Потім кажу навпростець:

«Вибачте, можна мені поставити вам цілком одверто кілька запитань?»

«Звісно, адже ж ви лікар»,— відповідає вона, але ту ж мить знов обертається до мене спиною й починає перебирати книжки.

«Є у вас діти?»

«Так, син».

«А чи не було у вас... чи не було у вас раніше... я хочу сказати — тоді... не було у вас такого стану?»

«Був».

Голос її став тепер зовсім інакший — ясний, виразний, діловий, уже не нервовий.

«А чи не може бути, що ви... вибачте мені за таке запитання... що ви й тепер у такому стані?»

«Може».

Вона відповідає різко й гостро, наче відрізує. На її поверненому в профіль обличчі не здригається жодна рисочка.

«Найкраще було б, пані, якби я докладно вас оглянув... Дозвольте попросити вас... перейти до другої кімнати».

Враз вона обертається. Крізь вуаль я відчуваю її холодний рішучий погляд, спрямований просто на мене.

«Ні... в цьому немає потреби... я цілком упевнена в своєму стані».

Голос на хвильку замовк. Знову брязнула в п'ятьмі наповнена склянка.

— Отже, слухайте... але спершу поспробуйте вдуматись у все це. До чоловіка, якого dokonує самота, вдирається жінка, вперше за довгі роки біла жінка переступає його поріг... і враз я відчуваю в кімнаті присутність чогось зловісного, якоїсь небезпеки. Я весь похолов: мене охопив страх перед непохитною рішучістю жінки, що почала з бездумної балаканини, а потім раптом твердо й гостро поставила свою вимогу. Бо ж я знав, чого вона від мене хотіла, угадав із самого початку — не вперше жінки зверталися до мене з таким проханням, але ж вони приходили не так, вони приходили засоромлені, благали, плакали, заклинали врятувати їх. А тут була... о, тут була непохитна, просто чоловіча рішучість... від першої ж миті я відчув, що ця жінка сильніша за мене... що вона може накинути мені свою волю, як захоче... Але ж... але ж і в мені здійснювалася якась злість... чоловіча гордість, запеклість, бо я... я вже сказав, що від першої ж миті, ба навіть більше, ще не встиг я побачити цю жінку, як відчув у ній свого ворога.

Спершу я мовчав. Мовчав завзято і вперто.

Я відчував, що вона дивиться на мене крізь вуаль,— дивиться просто, вимогливо й хоче примусити мене заговорити. Але я так легко не подавався. Я заговорив, проте... ухильно... несвідомо перейнявши її бездумний, байдужий тон. Я вдавав, що не розумію її, бо хотів — не знаю, чи ви зможете збагнути це,— хотів примусити її висловитись ясніше, а не самому пропонувати свої послуги, навпаки... я хотів, щоб вона мене просила... саме вона, за те, що прийшла така самовпевнена, така владна... А крім того, я знав, яку силу мають наді мною такі бундючні, холодні жінки.

Отож я говорив і про се й про те; мовляв, їй нема чого боятися, така млість завше буває при вагітності, навпаки, вона може бути навіть запорукою її нормального перебігу. Я наводив приклади з медичних журналів... Я говорив, говорив спокійно й легко, розглядаючи її випадок як щось вельми буденне, і... все чекав, що вона мене спинить. Я знав, що вона не витримає.

І дійсно, вона різко перебила мене, махнувши рукою, наче відкидала геть усі ті заспокійливі розмови.

«Мене, докторе, не це турбує. Тоді, коли я ходила своїм хлопчиком, здоров'я моє було в кращому стані... а тепер я вже не та... у мене з серцем не гаразд...»

«Он як, із серцем не гаразд? — начебто й справді стурбувався я. — Зараз послухаємо».

Я вдав, ніби встаю й іду по слухову трубку. Та вона миттю зупинила мене. Голос її звучав тепер різко і владно, наче команда.

«У мене з серцем не гаразд, докторе, і я прошу вас вірити мені на слово. Я не хотіла б

гаяти час на огляд — гадаю, що ви могли б трохи більше мені довіряти. Я, здається, виявила вам досить довір'я».

Тепер це вже була боротьба, відвертий виклик. І я прийняв його.

«Довір'я вимагає відвертості, цілковитої відвертості. Говоріть ясно, адже я лікар. І насамперед скиньте вуаль, сядьте ось тут, облиште книжки і всі ці викрутаси. До лікаря не приходять під вуаллю».

Вона гордо випросталась і позирнула на мене. На хвильку завагалася. Потім сіла й відкинула вуаль. Я побачив її обличчя — достотно таке, яке й боявся побачити: непроглядне, вольове, самовпевнене, позначене незалежною від років красою, з сірими очима, що часто бувають в англійок, — здавалося б, дуже спокійні, але бачиш, який у них сховано вогонь. Ці тонкі стиснені уста вміють берегти таємницю. Хвилинку ми дивилися одне на одного — вона владно й допитливо, з такою холодною жорстокістю, що я не витримав і мимоволі відвів очі.

Вона злегка постукувала пальцями по столі. Отже, теж нервувалася. Раптом вона швидко сказала:

«Чи ви знаєте, докторе, чого я від вас хочу, чи, може, не знаєте?»

«Здається, знаю. Але краще поговоримо навпростець. Ви хочете звільнитися від цього свого стану... хочете, щоб я допоміг вам позбутися заморок і млості, усунувши... усунувши причину. Так?»

«Так».

Як лезо гільйотини, впало це слово.

«А чи знаєте ви, що такі справи небезпечні... для обох сторін?..»

«Знаю».

«Що закон їх забороняє?»

«Бувають випадки, коли їх не тільки забороняють, а, навпаки, радять».

«Але тоді потрібен лікарський висновок».

«Отже, й зробіть його. Ви ж лікар».

Ясно, твердо, навіть оком не змигнувши, дивилась вона на мене. Це був наказ, і я, слабкодухий, дрижав, уражений демонічною силою її волі. Але я ще пручався, не хотів показати, що мене вже розчавлено. «Тільки не поспішай! Відволікай, як можеш! Примусь її прохати», — жевріло в мені якесь неvirазне бажання.

«Це не завжди залежить від одного лікаря. Але я ладен... порадитися з колегою в шпиталі...»

«Мені вашого колеги не треба... я прийшла до вас».

«Дозвольте дізнатися, чому саме до мене?»

Вона холодно поглянула на мене.

«Скажу вам і це. Тому, що ви живете осторонь, що ви не знаєте мене, що ви добрий лікар і що ви... — вона вперше затнулася, — мабуть, недовго пробудете в цих краях, особливо як ви зможете повезти додому чималу суму».

Мені мороз пробіг поза спиною. Цей сухий, чисто гендлярський розрахунок приголомшив мене. Вона ще навіть не пробувала просити мене, але вже давно все обрахувала, спершу вистежила мене, а потім почала цькувати. Я відчував, як її демонічна воля зломлювала мене, проте завзято упирався. Ще раз примусив себе заговорити по-діловому, майже іронічно.

«І цією чималою сумою я... я міг би користатися як завгодно?»

«Коли ви допоможете мені й негайно виїдете».

«А знаєте ви, що я таким чином втрачаю право на пенсію?»

«Я відшкодную її вам».

«Ви говорите дуже ясно... Але я хочу ще більшої ясності. Яку суму визначили ви за гонорар?»

«Дванадцять тисяч гульденів з виплатою на чек в Амстердамі».

Я задривав... задривав з гніву і... з подиву. Все вона обрахувала — і суму, і спосіб виплати, що змушував мене виїхати; вона позаочі оцінила й купила мене, визначила мою долю, пезна своєї влади. Я ладен був дати їй ляпаса... Та коли я, тремтячи, підвівся — вона теж устала — і глянув їй просто в очі, подивився на її міцно стиснені уста, що не хтіли просити, на її горде чоло, що не хтіло схилитись, мене враз опанувала якась... якась непоборна жага... жага насильства. Мабуть, і вона це відчула, бо звела брови; так роблять, коли хочуть присадити когось настирливого. Між нами блиснула відверта ворожнеча. Я знав, що вона мене ненавидить, тому що я їй потрібний, а я ненавидів її за те... за те, що вона не хотіла просити. Тієї миті, тієї однісінької мовчазної миті ми вперше порозумілися цілком відверто. Потім, наче слизка гадюка, заповзла в мій мозок одна думка і я сказав... я сказав їй...

Але стривайте, так ви не зрозумієте як слід, що я зробив... що сказав... Мені треба спочатку з'ясувати вам, як вона... як та божевільна думка в мені зродилася...

Знов у темряві тихенько брязкнуло скло. А голос став ще схвильованіший.

— Не думайте, що я хочу виправдовуватися, применшувати свою провину... Але інакше ви не зрозумієте мене... Не знаю, чи я коли-небудь був доброю людиною, але... начебто помагати людям я завжди любив... У моєму собачому житті в тропіках то була єдина втіха — користаючись жменькою тих знань, що їх тобі втовкли в мозок, зберегти життя комусь живому... Я відчував тоді себе господом богом... Далєбі, то були мої найкращі хвилини, коли прибігав якийсь жовтошкірий хлопчисько, аж синій з жаху, вкушений гадюкою, з ногою, мов колода, слізно благаючи, щоб йому не відтинати ноги, і мені щастило його врятувати. Цілими годинами їхав я до якої-небудь жінки, що лежала в гарячці; навіть так, як хотіла ця, помагав я ще в Європі, в клініці. Але тоді я бодай відчував, що комусь потрібний, знав, що рятую когось від смерті або від розпуки — а цього саме й треба тому, хто помагає: свідомості, що ти потрібен іншому.

Але ця жінка — не знаю, чи зможу вам пояснити — хвилювала, дратувала мене вже від тої самої хвилини, як увійшла, наче мимохідь, до мого дому. Своєю пихою вона викликала в мені опір, будила все... як би його сказати... будила все придушене, приховане, лихе. Мене просто до нестями доводило те, що вона удавала з себе леді і водночас байдуже й твєрезо пропонувала мені угоду, де йшлося про життя і смерть... І крім того... крім того... врешті, від гри в гольф ніхто ж не вагітніє... я знав... тобто я нараз із жахливою чіткістю уявив собі — оце й була та думка, — що ця

холодна, гордовита, спокійна жінка, яка зневажливо звела брови над крицевими очима, коли тільки прочитала в моєму погляді відмову... так, майже обурення... що вона два чи три місяці тому качалася в ліжку з якимось чоловіком, гола, як тварина, і, може, аж стогнала з утіхи, і тіла їхні впивалися одне в одне, як і вуста в поцілунку... Оце, оце й була та думка, що обпалила мене, коли вона глянула на мене так гордовито, так бундючно, достоту як англійський офіцер... і тоді, тоді все напружилося в мені... мене опосіло нестямне бажання принизити її... від тієї миті я бачив крізь одяг її голе тіло... від тієї миті я тільки й жив думкою взяти її, вирвати стогін з її жорстоких уст, побачити цю холодну, горду жінку в розпалі жаги, як той інший, якого я не знав. Ось... ось що хотів я вам пояснити... Хоч як низько я був упав, та проте як лікар я ніколи не намагався зловживати своїм становищем... Але тут була не хіть, тут не було нічого сексуального, справді не було... адже вам я признався б... тільки жагуче прагнення перемогти її гордощі... перемогти як жінку... Здається, я вже вам казав, що гордовиті, холодні на вигляд жінки завжди мали силу наді мною... але тепер, тепер до цього долучалося ще й те, що я вже сім років як не мав білої жінки, не зустрічав опору... Тутешні дівчата, щебетливі, гарненькі створіння, аж дрижать з почуття побожної пошани, коли їх бере білий чоловік, «пан»... вони розпливаються в покорі, вони завжди приступні, завжди готові слугувати вам, сміючись тихим горловим сміхом... але саме ця покірливість, ця рабська послужливість отруєє все задоволення... Розумієте ви тепер, розумієте, який я був при-

голомшений, коли в мене несподівано з'явилася ця жінка, повна гордощів і зненависті, наглухо замкнута, жінка, що дражнила мене своєю таємницею й згадкою про недавню пристрасть... коли вона зухвало ввійшла до клітки такого чоловіка, як я, такого самотнього, зголоднілого, відрізаного від цілого світу звіра... Ось... ось це я хотів вам сказати, щоб ви зрозуміли все інше... щоб ви збагнули те, що сталося далі. Отож... повний якоїсь злісної жаги, отруєний думкою про неї, голу, розпашілу в обіймах чоловіка, я весь напружився і, вдаючи байдужого, холодно сказав:

«Дванадцять тисяч гульденів?.. Ні, я не згоден».

Вона глянула на мене й трохи зблідла. Вона вже, мабуть, здогадалася, що відмовляюся я не через жадобу грошей. Та все ж запитала:

«Скільки ж ви хочете?»

Я кинув свій холодний тон.

«Будемо грати відкритими картами. Я не гендляр... я не той аптекар із «Ромео й Джульєтти», що продає отруту за *corrupted gold*...¹ я, скорше, цілковита протилежність до гендляра... таким способом ви свого не досягнете».

«То ви не хочете зробити цього?»

«За гроші — ні».

На хвильку між нами запала мовчанка. Стало так тихо, що я вперше почув її віддих.

«Чого ж ви ще можете хотіти?»

Тепер я вже не міг себе опанувати.

«По-перше, я хочу, щоб ви... щоб ви не звертались до мене як до крамаря, а як до людини. Щоб ви, коли вам треба моєї допомоги, не тицяли зараз же свої мерзенні гроші...

---

¹ Мерзенне золото... (Англ.)

а попрохали... попрохали б мене як людину допомогти вам як людині... Я не тільки лікар, у мене є не тільки приймальні години... а бувають ще й інші... може, ви саме й прийшли в таку годину...»

Вона хвилинку мовчить. Потім її рот злегенька кривиться, тремтить, і вона швидко каже:

«Отже, якби я вас попрахала... то ви зробили б це?»

«Ось ви вже знову торгуєтесь — ви згодні попрахати мене аж тоді, коли я наперед пообіцяю, що вчиню вашу волю. Ні, ви спершу попрахайте мене, аж тоді я вам дам відповідь».

Вона стріпує головою, як норовистий кінь, і гнівно дивиться на мене.

«Ні, я вас просити не буду. Краще загину!»

Враз мене охоплює злість, шалена, божевільна злість.

«Так? То я вимагатиму, коли ви не хочете просити. Гадаю, що мені не треба висловлюватись ясніше, — ви знаєте, чого я від вас хочу. Тоді... тоді я допоможу вам».

На мить вона остовпіла. Потім — о, я не годен, не годен сказати вам, який то був жах, — потім обличчя її наче скам'яніло, а далі... далі вона несподівано зареготала... просто в вічі мені зареготала з невимовною погордою... та погорда розтоптала мене... і водночас ще дужче сп'янила... Той зневажливий регіт був подібний до вибуху — такий наглий, такий навальний, сповнений такої велетенської, нечуваної сили, що я... так, я... я ладен був кинутись на землю й цілувати їй ноги. Це тривало одну лише мить... наче блискавка вдарила в мене...

враз вона обернулась і швидко пішла до дверей.

Я мимохіть кинувся за нею... прохати вибачення, благати її... бо ж моя воля була остаточно зломлена... але вона ще раз обернулась і сказала... ні, *наказала*:

«Не смійте йти за мною або вистежувати мене... А то пожалкуєте».

І тільки двері грюкнули за нею.

Знову вагання. Знову мовчанка... Знову тільки шум, наче то місячне світло шуміло, ллючись потоками. І нарешті — знову його голос:

— Грюкнули двері... проте я стояв непорушно на місці... Я був ніби загіпнотизований її наказом... чув, як вона зійшла східцями вниз, як зачинила внизу двері... все я чув і всією своєю істотою рвавсь за нею... щоб її... я не знаю, що... щоб покликати її назад, чи вдарити, чи задушити... але бігти за нею... за нею... І все ж бігти я не міг. Мої ноги були наче спаралізовані електричним струмом... мене блискавкою влучив у саму душу її владний погляд... Я знаю, цього не можна ні пояснити, ні розказати... вам, либонь, смішно, але я все стояв... Минуло декілька хвилин — може, п'ять, може, й десять,—аж доки я зміг одірвати ногу від землі...

Та ледве я ступив ногою, як уже горів, як мене охопила гарячка поспіху... Я прожогом злетів зі сходів... Вона ж могла піти тільки дорогою, що провадить до станції... Я кидаюся до повітки по велосипед, бачу, що забув ключа, виломлюю засув, аж бамбук тріщить і розлітається на цурпалки... і ось я вже на велосипеді женусь наздогін за нею...

Я мушу... мушу її наздогнати, доки вона ще не сіла в автомобіль... я мушу з нею поговорити...

Я мчу, лиш дорога мигтить повз мене... і аж тепер бачу, як довго простояв я там отупілий... Коли це... на повороті в лісі перед самою станцією бачу її, вона йде квапливо, напружено, а за нею бой... Але й вона, мабуть, побачила мене, бо щось каже боеві... той зупиняється, а вона йде далі сама... Що вона задумала? Чому хочє бути сама?.. Може, хоче поговорити зі мною так, щоб він не чув?.. Я шалено натискаю на педалі... Враз щось кидається мені навперейми на дорогу... її бой... Я ледве встигаю крутнути кермо і... лечу додолу...

Лаючись, підводжуся з землі... мимоволі замахаюць кулаком, щоб заїхати бевзневі в пику, однак він спритно ухиляється... Я підіймаю велосипеда й хочу сісти на нього... Але той поганець знову підскакує до мене, хапає за велосипеда й мимрить каліченою англійщиною:

«You remain here»¹.

Ви не жили в тропіках... Ви не знаєте, яке то зухвальство, коли такий жовтошкірий негідник хапає за велосипед білого «пана» і йому, «панові», наказує залишатися на місці. У відповідь я б'ю його кулаком межі очі... він заточується, та велосипеда не випускає... його очі, його вузьенькі, боягузливі очі широко розплющені й повні рабського страху... але він тримає за кермо, тримає страшенно цупко...

---

¹ Ви зостанетесь тут (англ.).

«You remain here», — белькоче він знову.

На щастя, в мене не було з собою револьвера, а то я неодмінно був би застрелив його.

«Геть, поганцю!» — кричу я тільки.

Він дивиться на мене, зіщулившись, а керма не пускає. Я ще раз б'ю його по голові, проте він і далі тримає велосипеда. Тоді мене охоплює лють... я бачу, що її вже не видко, може, вона вже й поїхала... Я завдаю йому справжнього боксерського удару в підборіддя — такого, що він котиться додолу... Тепер велосипед мій вільний... сідаю на нього, однак він не їде... під час нашої боротьби вигнулася спиця... Гарячково, тремтячими руками пробую вирівняти її... нічого не виходить... Тоді я кидаю велосипеда серед шляху поряд із тим негідником, що встає, весь закривавлений, і відступає набік... А потім — ні, ви не можете зрозуміти, яка це ганьба там, коли європеєць... ну, та я вже й сам не тямив, що роблю... в мене була тільки одна думка: наздогнати її, перехопити... і я *побіг*... побіг, як навіжений, сільською вулицею, повз халупи, де жовтошкіра голота товпилася в дверях, щоб побачити, як *біжить* білий чоловік, як *біжить* доктор.

Піт заливав мені очі, коли я прибіг на станцію... Моє перше питання було: «Де авто?..» — «Щойно від'їхало...» Люди вражено дивилися на мене: я, мабуть, здався їм божевільним, коли прибіг геть спітнілий і заляпаний грязюкою, ще здалеку вигукуючи своє запитання... На дорозі за станцією я побачив білу хмарку диму за автомобілем... їй пощастило втекти... пощастило, як щастило зробити все, що надумала й спланувала її тверда, жорстока воля.

Але втеча їй не допомогла... В тропіках між європейцями немає таємниць... усі там знають одне одного, кожна дрібниця стає подією... Не даремно простояв її шофер цілу годину перед урядовим бунгалом... За декілька хвилин я довідуюсь про все... Знаю, хто вона... що живе вона в... ну, в головному місті округи, за вісім годин їзди звідси залізницею... що вона... ну, скажімо, дружина великого комерсанта, страшенно багата, англійка, з гарної родини... знаю, що її чоловік пробув п'ять місяців в Америці і має повернутися найближчими днями, щоб забрати її з собою до Європи...

А вона — і ця думка, неначе отрута, пече мене в жилах,— вона всього лише два чи три місяці вагітна...

Досі я вам міг ще все розповісти зрозуміло... може, тільки тому, що до цієї миті я ще сам розумів себе... сам, як лікар, ставив діагноз свого стану. Але далі в мене почалася ніби гарячка... я вже не владав собою... тобто я добре знав, яке безглузде було все те, що я робив, але вже не міг опанувати себе... я сам не розумів... я, мов причинний, біг уперед, маючи перед собою одну мету... А втім, стривайте... може, я зумію якось пояснити вам... Ви знаєте, що таке «амок»?

— Амок?.. Щось пригадую... Це такий вид сп'яніння в малайців...

— Це щось більше за сп'яніння... Це сказ, подібний до собачого... напад кровожерної, безглуздої мономанії, що її годі порівняти з будь-яким іншим видом алкогольного отруєння... Живучи там, я сам спостеріг декілька

випадків — коли йдеться за інших, то ми завжди дуже мудрі й ділові, — та ніколи мені не вдалося з'ясувати причину тієї жахливої, таємничої хвороби... Вона має якийсь зв'язок із підсонням, із тією важкою, загуслою атмосферою, що тисне на нерви, як буря, аж доки, нарешті, вони не витримають... Отож я казав про амок... так, амок... ось як воно буває: який-небудь малаєць, людина проста й добродушна, сидить собі й попиває своє питво... сидить отупілий, байдужий, млявий... так як і я сидів у своїй кімнаті... І враз він зривається на ноги, хапає ножа й кидається на вулицю... мчить усе вперед і вперед... сам не знаючи куди... Хоч хто б трапився йому на дорозі, людина чи тварина, він убиває його своїм крісом, малайським ножом... а заглядивши кров, він ще дужче лютішає... Шума виступає в нього на губах, він виє, як дикий звір... і біжить, біжить, біжить, не дивиться ні праворуч, ні ліворуч, тільки біжить із закривавленим крісом у руці, верещить і женеться своїм жахливим, неухильним шляхом... Люди по селах знають, що жодна сила не може зупинити того, кого жене амок... тому, заглядивши його, вони кричать, щоб попередити інших: «Амок! Амок!» — і все перед ним розбігається... а він женеться, не чує нічого, не бачить нічого навколо і вбиває все, що зустріне... аж доки його застрелять, як скаженого пса, або він сам, піною вкритий, повалиться на землю...

Я бачив таке одного разу з вікна свого бунгало... то було жахливе видовисько... але тільки тому, що я бачив це, я розумію себе в ті дні... бо так, достоту так, так само жахливо, нерухомо дивлячись поперед себе, не

озираючись ні праворуч, ні ліворуч, так само нестямно кинувся я вперед... за тою жінкою... Я вже не знаю тепер, що я робив, так неймовірно швидко все відбулося... за десять хвилин, ні, що я кажу, за п'ять, за дві... після того, як я все довідався про цю жінку, взяв її ім'я, адресу, історію її життя, я вже мчав на позиченім велосипеді додому, шпурнув до валізи костюм, захопив гроші і поїхав візником на залізничну станцію... поїхав, не попередивши окружного урядовця... не призначивши собі замісника, кинувши напризволяще дім... Мене обступила юрба челяді, здивовані жінки про щось у мене допитувались, але я не відповідав, не оглядався... поїхав на залізницю і найпершим потягом — до міста... Не минуло й години від тієї миті, як ця жінка ввійшла до моєї кімнати, а я встиг уже через неї розбити вщент своє життя і мчав, гнаний амоком, у порожнечу...

Я мчав просто вперед, на одчай душі... О шостій годині вечора я приїхав... у десять хвилин на сьому був у її будинку і звелів доповісти про себе... Це було... ви розумієте... найбезглуздіше, найдурніше, що я міг зробити... але ж той, кого жене амок, невидючий, він не бачить, куди біжить... За декілька хвилин служник вернувся... і сказав ввічливо й холодно... що пані кепсько себе почуває і не може мене прийняти...

Я вийшов заточуючись... Цілу годину я крутився навколо її будинку, охоплений божевільною надією, що, може, вона пошле по мене... аж потім найняв собі кімнату в набережному готелі й замовив дві пляшки віскі... Віскі й подвійна доза вероналу допомогли мені... я нарешті заснув... і той тупий, каламутний

сон був єдиним перепочинком у моїй гонитві між життям і смертю.

Вдарив корабельний дзвін — два тверді, ваговиті удари, що довго бриніли тремтливою луною в м'якому, майже непорушному повітрі й помалу розтанули в тихому, неугавному плюскоті, що все долітав із-під носа корабля і вплітався в нитку схвильованого оповідання. Чоловік, що сидів у п'їтми проти мене, неначе злякано здригнувся, голос його замовк. Я знову почув, як рука почала нишпорити між пляшками, почув тихе булькотіння. Потім, наче заспокоївшись, він почав трохи міцнішим голосом оповідати далі:

— Все, що було опісля, я навряд чи зможу вам розказати. Тепер я гадаю, що в мене була пропасниця, в кожному разі, я був надміру знервований, майже божевільний — мене опосів амок, як я вже сказав. Та не забувайте, що я приїхав у вівторок уночі, а в суботу, як я встиг дізнатися, мав прибути пароплавом із Йокогами її чоловік, отже, залишалось тільки три дні, три короткі дні, щоб зважитись і допомогти їй. Зрозумійте: я знав, що мушу їй допомогти негайно, а не міг поговорити з нею. І саме потреба прохати в неї вибачення за свою смішну, свою жахливу поведінку штовхала мене вперед. Я знав, яка дорога кожна хвилина, знав, що це для неї питання життя і смерті, і все-таки не мав змоги хоча б слово шепнути їй, дати їй який-небудь знак, бо її перелякала моя несамоविта й безглузда погоня.

Це було... це було так, як буває, коли хтось біжить попередити іншого, що його

хочуть убити, а той вважає його самого за вбивцю і біжить далі назустріч своїй загибелі... вона бачила в мені лише причинного, що женеться за нею, щоб її принизити, а я... що може бути гірше, безглуздіше... я вже й не думав про те... моя воля була остаточно зламана, я тільки хотів допомогти їй, зробити послугу... я пішов би на вбивство, на злочин, аби тільки їй допомогти... Та вона, вона цього не розуміла. Коли я вранці прокинувся і зараз же знову побіг до її будинку, перед дверима стояв бой, той самий бой, що я його вдарив в обличчя, і, вгледівши мене здалека — він напевне чекав на мене, — швиденько шмигнув у двері. Може, він тільки хотів попередити її про мій прихід... мій... а може... ох, ця непевність, як вона мене тепер мучить!.. може, тоді вже було все приготовлене, щоб мене прийняти... але, побачивши його, пригадавши свою ганьбу, я сам не наважився ще на одну спробу... Коліна мені задрижали. Перед самим порогом я обернувся й пішов геть... пішов тоді, як вона, може, чекала на мене, так само страждаючи.

Тепер я вже зовсім не знав, що робити в чужому місті, що пекло мене в п'яти вогнем... Нараз мені сяйнула одна думка; я миттю гукнув візника, поїхав до того самого віцезрезидента, якому допоміг тоді на своєму пункті, й звелів про себе доповісти... В моїй зовнішності було, мабуть, щось незвичайне, бо він подивився на мене якось перелякано й з його ввічливості проглядала тривога... здається, він уже вгадав у мені людину, гнану амоком... Я рішуче заявив йому, що прошу перевести мене до міста, бо на своєму пункті я вже не можу довше витримати... я мушу

переїхати негайно... Він поглянув на мене... не можу вам пояснити як... ну, як дивиться лікар на хворого...

«Нерви у вас розхиталися, любий докторе,— сказав він,— я це чудово розумію. Але все можна буде влаштувати, подождіть лише трохи... ну, скажімо, чотири тижні... мені треба спочатку знайти вам замісника».

«Я не можу чекати жодного дня»,— відповів я.

Знову той самий чудний погляд.

«Ви вже мусите якось потерпіти, докторе,— сказав він поважно,— ми не маємо права залишати пункт без лікаря. Проте я обіцяю вам, що сьогодні ж уживу всіх заходів».

Я стояв перед ним, зціпивши зуби,— вперше я виразно відчув, що я продана людина, раб. У мені вже закипало обурення, але він улесливо випередив мене:

«Ви відвикли від людей, докторе, а це теж своєрідна хвороба. Ми всі тут дивувалися, чому ви ніколи не приїждите сюди, ніколи не берете відпустки. Вам треба товариства, розваги. Приходьте хоч і сьогодні ввечері,— у нас вечірка в губернатора, там буде вся наша колонія. Тут багато є таких, що давно вже хотіли з вами познайомитись, частенько про вас розпитували й висловлювали побажання, щоб ви переїхали сюди».

Останні його слова вразили мене. Розпитували про мене? Може, вона? Я зразу наче переродився і, подякувавши якнайчемніше віцезрезидентові за запрошення, пообіцяв йому, що прийду вчасно. І вчасно прийшов, навіть занадто вчасно. Чи треба вам казати, що нетерплячка пригнала мене першим у велику залу

урядового будинку. Я став чекати; мовчазні жовтошкірі слуги вешталися сюди й туди навколо мене, нечутно ступаючи босими ногами по паркеті, і, як здавалось моїй притьмареній свідомості, глузували з мене за плечима. Протягом чверті години я був єдиний європеець серед челяді, що безмовно готувала все до вечірки, такий самотній, що чув цокання годинника в кишені камізельки. Нарешті з'явилися кілька урядовців із своїми родинами, а наприкінці й сам губернатор, що почав зі мною довгу розмову; я уважно слухав його і, як мені здавалося, влучно відповідав, аж доки... доки враз у нападі якоїсь нез'ясовної нервовості втратив усю свою рівновагу й почав відповідати не те, що треба. Хоч я стояв спиною до дверей, але зразу відчув, що ввійшла вона, що вона вже тут. Я не міг би пояснити вам, яким чином виникла в мене ця тривожна певність, але, ще розмовляючи з губернатором і прислухаючись до його слів, я відчував рівночасно за собою її присутність. На щастя, губернатор хутко скінчив розмову — мені здається, що коли б він не відпустив мене, то я, знехтувавши ввічливістю, був би обернувся, таке сильне було це дивне напруження моїх нервів, так жагуче хотілось мені поглянути назад. І справді, тільки-но озирнувшись, я побачив її на тому самому місці, де несвідомо її відчув. Вона стояла в жовтій бальній сукні з глибоким вирізом, з якої матово мерехтіли, як слонова кістка, її прекрасні вузькі плечі. Стояла і розмовляла серед купки гостей. Вона всміхалася, але мені здавалось, що я бачив на її обличчі ледь помітне напруження. Я підійшов ближче — вона

не могла мене бачити чи, може, не хотіла — і дивився на ту усмішку, що привітно і ввічливо грала на її тонких устах. І та усмішка знову сп'янила мене, бо вона... ну, бо я знав, що вона удавана, що то брехня, шедевр мистецтва гри. Сьогодні середа, блиснуло мені в голові, в суботу прибуває пароплав з її чоловіком... як вона може так усміхатися, так... так самовпевнено, так безтурботно усміхатися й ліниво гратися віялом, замість розтрощити його із страху? Я... я, чужий... я дрижав уже два дні, очікуючи тієї години... я, чужий, перечував за неї її страх, її відчай... а вона прийшла на бал й усміхається, усміхається, усміхається...

Десь позаду заграла музика. Почалися танці. Якийсь літній офіцер запросив її; вона, попрохавши пробачення, покинула своїх співрозмовників і пішла під руку з ним повз мене до другої зали. Коли вона побачила мене, її обличчям ураз перебіг вираз страшної натури — але тільки на одну секунду, потім вона (доки я ще вагався, привітатися з нею чи не привітатись) ввічливо кивнула мені головою, як випадковому знайомому:

«Добрий вечір, докторе!»

Мить, і вона вже пройшла. Ніхто б не зміг здогадатися, що ховалося в погляді тих сірозелених очей, навіть я, я сам того не знав. Чому вона зі мною привіталась?.. Чому враз пізнала мене?.. Чи була це самооборона, чи крок до замирення, чи тільки збентеження з несподіванки? Не можу змалювати вам, який я був схвильований, усе в мені розбурхалося до дна, ладне вихопитись назовні. Я дивився, як вона, спершись на руку офіцера, спокійно пливла залою в такт вальса, з

холодним безтурботним виразом на обличчі, а я ж добре знав, що вона... що вона, так само як і я... думає тільки про те... тільки про те, що лише нам двом серед усієї цієї юрби відома страшна таємниця... а вона танцювала вальс... У ті хвилини моя тривога, моє бажання врятувати її і мій подив були ще більші, ніж будь-коли. Не знаю, чи хто стежив за мною, але своєю поведінкою я напевне зраджував більше, ніж вона хотіла приховати,— я, бачте, ніяк не міг дивитися в інший бік, я мусив... так, я мусив дивитися на неї, я поїдав її очима, я здалеку впивався в її незворушне обличчя, чи часом не спаде з нього машкара хоч на хвилину. Вона, мабуть, відчула мій упертий погляд, і їй було прикро. Коли вона верталася під руку зі своїм кавалером, вона владно блиснула на мене очима, наче наказувала відійти геть. Чоло знову перетнула зморшка гордого гніву, яку я вже раз бачив.

Але я... я ж вам казав... я не пам'ятав себе, мене гнав амок усе далі й далі, я не озирався ні праворуч, ні ліворуч. Я миттю її зрозумів — той погляд казав: «Не впадай людям у вічі! Опануй себе!» Я знав, що вона... як би це сказати?.. що вона вимагає від мене стриманості тут, у залі, повній людей... я розумів, що коли б я тепер пішов додому, то міг би бути певний, що вона завтра прийме мене, що вона тільки тут, тільки тут хоче позбутися моєї настирливості, що вона — і цілком слушно — боїться з мого боку якоїсь негарної вихватки... Бачите... я знав усе, я розумів наказ у її погляді, та що ж, коли... коли те, що на мене найшло, було сильніше від розуму: я мусив із нею поговорити. Отож я хисткою ходою

підійшов до гурту, де вона стояла й розмовляла, і, хоч знав лише декого з присутніх, прилучився до них, охоплений одним непереможним бажанням: чути, як вона говорить. А проте я щоразу зіщулювався, мов побитий собака, коли її погляд холодно перебігав по мені, наче то був не я, а полотняна порт'єра, до якої я прихилився, або повітря, що ту порт'єру злегенька ворушило. Одначе я стояв і ждав хоч єдиного слова від неї, хоч якоїсь ознаки примирення, усе стояв, не зводячи з неї тупого погляду, німий, як пень, серед загальної розмови. Безумовно, всім уже впала в око моя безглузда поведінка, бо ніхто не промовив до мене й слова; і їй, мабуть, завдавала муки моя присутність.

Чи довго я так простояв, не знаю... може, цілу вічність... я не годен був розбити чарів, що скували волю мою. Я був немов паралізований своєю шаленою впертістю... Та вона не витримала... враз обернулася до чоловіків напрочуд легко й невимушено, як завше, і сказала:

«Я трохи стомлена... хочу сьогодні раніше лягти... Добраніч!»

І ось вона вже пройшла повз мене, ледве кивнувши головою... Я встиг ще помітити сувору зморшку в неї на чолі, а потім уже бачив лише її плечі, білі, горді, оголені плечі. Минула якась мить, доки я зрозумів, що вона йде... що я її вже не побачу, не поговорю з нею цього вечора, цього останнього вечора, коли ще можливий рятунок... і так я стояв, скам'янілий, на місці, аж доки зрозумів це... а тоді... тоді...

Але чекайте... чекайте... так ви гаразд не зрозумієте, як безглуздо, як по-дурному я

вчинив... мушу вам спершу змалювати залу, де це все відбувалося... То була велика зала урядового будинку, вся залита світлом і майже порожня... величезна зала. Пари пішли танцювати, чоловіки — грати в карти... тільки по кутках розмовляли невеличкі купки гостей... отже, зала була порожня, кожний рух там упадав у вічі під яскравим світлом люстр... І вона легкою, неквапливою ходою йшла через ту залу — тільки плечі її білили над жовтою сукнею. — і часом відповідала на поклони... Важко навіть розказати, як вона трималася. То був королівський спокій, гордий і прекрасний, який мене в ній так захоплював... Я... я залишився на місці, як я вам уже сказав. Я був наче паралізований, аж поки зрозумів, що вона вже йде... а коли я зрозумів це, вона була вже в другому кінці зали, біля самих дверей... Тоді... о, мені й досі соромно згадувати про це... тоді щось ніби штовхнуло мене, і я побіг, чуєте — побіг... не пішов, а побіг за нею, гупаючи черевиками так, що аж луна котилася по залі... Я чув свій тупіт, помічав, як усі вражено дивилися на мене... я мало не згорів із сорому... ще біжучи, я усвідомив, який божевільний мій вчинок... але не міг... не міг вернутися на місце... В дверях я її наздогнав... Вона обернулась... її очі пронизали мене сірою крицею, ніздрі задрожали з гніву... я саме хотів щось промимрити... як вона... як вона... раптом засміялася... дзвінко, безжурно, щиро... і сказала голосно, щоб усі чули:

«Ох докторе, аж тепер ви згадали за рецепт моєму малому... оці мені вчені!..»

Ті, що стояли поблизу, добродушно засмі-

ялися... я зрозумів, я був просто вражений: як же майстерно врятувала вона становище!.. Понишпоривши в гамапці, я вирвав з блокнота чистого аркушика, вона спокійно взяла його і... подякувавши мені холодною усмішкою... пішла. Першу мить мені полегшало... я побачив, що вона вміло загладила те, що я наробив своїм божевіллям... що становище врятовано... але я зараз же збагнув, що для мене все вже втрачено, що ця жінка ненавидить мене за мою дурну гарячковість... ненавидить дужче, ніж смерть... я зрозумів, що тепер хоч би приходив під її двері й сотні разів, вона буде проганяти мене, як собаку.

Хитаючись, я йшов назад через залу й відчував, що люди дивляться на мене... в мене був, мабуть, дивний вигляд... Я пішов до буфету, випив дві, три, чотири чарки коньяку одну за одною... це мене врятувало від неприємності... мої нерви не витримували, вони були наче порвані... Потім я викрався надвір якимись бічними дверима, нишком, немов злочинець... Ні за які скарби на світі не перейшов би я ще раз ту залу, де стіни ще берегли відгомін її сміху... Я пішов... не знаю докладно, куди я пішов... по якихось шинках... і напився, напився, як той, хто хоче залляти в собі всі почуття... але... але мені не вдалось одурманити себе... сміх той все лунав у мені, різкий і злісний... того проклятого сміху я не міг заглушити... Потім я ще блукав у гавані... револьвера я залишив у готелі, а то напевне був би застрелився. Я ні про що більше не думав і з одною цією гадкою пішов додому... з гадкою про ліву шухляду в комоді, де лежав мій револьвер... з єдиною цією гадкою.

А що я тоді не застрелився... то, присягаюся вам, не через боягузтво... То для мене був би порятунок — натиснути на зведений уже холодний курок... але як би вам це з'ясувати... я почував, що маю ще обов'язок... так, той самий обов'язок надати допомогу людині, яка її потребує, той проклятий обов'язок... Мене до нестями доводила думка, що я можу ще бути корисний їй, що мене їй потрібно... Я ж повернувся до свого готелю вранці в четвер, а в суботу... я вам казав... у суботу мав прибути пароплав, і я знав, що ця жінка, ця гоноровита, горда жінка не витримає своєї ганьби перед чоловіком і перед світом... Ох, яких мук завдавали мені думки про безглуздо згайнований час, про мою божевільну нерозважність, що через неї я вже не міг допомогти... цілими годинами, так, годинами, присягаюся вам, ходив я по кімнаті й сушив собі голову, як би наблизитись до неї, виправити свою помилку, допомогти їй... Що вона вже не пустить мене до свого дому, я був певен... бо ще всіма своїми нервами відчував її сміх і гнівне тремтіння її ніздрів... годинами, цілими годинами борсався я в своїй тісній триметровій кімнаті... а вже був день, вже наближалось до полудня...

І враз щось штовхнуло мене до столу... я вихопив жмуток поштового паперу й почав писати їй... я все написав... скиглив, як пес, прохав у неї пробачення, називав себе божевільним, злочинцем... благав її здатись на мене... Присягався, що зникну негайно, зникну з міста, з колонії, а якби вона захотіла, то навіть зі світу... аби тільки вона пробачила мені, здалась на мене й дозволила допомогти їй у цю останню, нещасну годину... Двадцять

сторінок списав я тією маячнею... Мабуть, то був божевільний, неможливий лист, схожий на гарячкове марення, бо коли я встав від столу, то був геть упрілий... кімната крутилася перед очима... довелося випити шклянку води... А тоді я спробував перечитати листа, але мені стало страшно вже від перших слів... Тремтячими руками я згорнув його і вже взявся був за конверта... коли враз мені сягнула краща думка. Я знайшов справжнє, вирішальне слово. Я ще раз схопив перо й дописав на останній сторінці: «Чекаю тут, у набережному готелі, на Ваше пробачення. І якщо до сьомої години не одержу від Вас відповіді, то застрелюся».

Потім подзвонив боєві й звелів йому негайно віднести листа. Нарешті сказано все!

Щось брязнуло біля нас і покотилося. То він необережним рухом перевернув пляшку з віскі. Я чув, як рука його нишпорить по палубі за пляшкою; нарешті він знайшов порожню пляшку і, замахнувшись, викинув за облавок. Кілька хвилин він мовчав, потім повів далі ще гарячковіше, ще схвильованіше, квапливіше, ніж раніш.

— Я вже не вірю ні в що... для мене немає ні неба, ні пекла... а коли й є пекло, то я вже його не боюся — воно не може бути жахливіше за ті години, що я їх пережив від полудня до вечора... Уявіть собі маленьку кімнатку, розпечену сонцем, що стає дедалі гарячіша, чим ближче до півдня... маленьку кімнатку, де вміщаються тільки стіл, крісло й ліжко... На тому столі — нічого, крім годинника й револьвера, а біля столу — людина...

людина, що нічого не робить, а тільки вдивляється в секундну стрілку годинника... людина, що не їсть, не п'є, не курить, не рухається... а весь час... чуєте?.. весь час, три години поспіль... вдивляється в білий кружечок циферблата і в маленьку стрілку, що, цокаючи, оббігає той кружечок... Отак я... отак я перебув той день, увесь час лише ждав, ждав, ждав... але ждав так, як... як людина, що її жене амок,— тупо, вперто, як тварина, із скаженою, простоліційною впертістю.

Отож не буду вам змальовувати тих годин... їх годі змалювати... я вже й сам не розумію, як можна було таке пережити... не збожеволівши... Отож у двадцять дві хвилини на четверту... я знаю докладно, бо дивився на годинника... враз хтось постукав до мене в двері... Я плигаю... плигаю, як тигр на свою здобич, одним скоком через усю кімнату до дверей, розчяхую їх... під дверима стоїть перелякане китайча зі згорненим папірцем у руці. Я жадібно вихоплюю у нього з рук папірця; і воно миттю зникає.

Розгортаю цидулку, хочу прочитати... й не можу... Перед очима мені розпливаються червоні кола... уявіть собі ту муку... нарешті, нарешті я маю слово від неї, а літери мигтять і танцюють мені перед очима... Занурюю голову в воду... в очах яснішає... Знову берусь до записки й читаю:

«Запізно! Але чекайте вдома. Може, я ще вас покличу».

Підпису немає. Папірець зім'ятий, очевидячки, відірваний від якогось старого проспекту... слова накидані олівцем, похапцем, абияк... не знаю, чому та цидулка так схвилювала мене... Щось страшне, щось таємниче

було в ній, здавалося, що її написано під час утечі десь на підвіконні або в кареті... якоюсь невимовною тривогою, якимось жахом війнуло мені в душу від тої таємничої записки... а проте... проте я був щасливий... вона мені написала, я ще міг жити, міг їй іще допомогти... і може... міг би... ох, мене зразу опосіли найнеможливіші, найхімерніші мрії й сподіванки... Сотні, тисячі разів перечитував я ту записку, я цілував її... оглядав, чи нема в ній якогось забутого, не добаченого слова... дедалі важчі, хаотичніші ставали мої марення, то був якийсь фантастичний сон з розплющеними очима... якесь одубіння, тупе і водночас напружене, поміж сном і чуйністю, що тривало, може, хвилини, а може, й цілі години...

Враз я стрепенувся... Чи не постукав хтось... Я затамував віддих... хвилина, дві мертвої тиші... А потім знову тихий, наче шурхіт миші, тихий, але настирливий стукіт... Я зірвався на ноги, ще не зовсім отямившись, розчинив двері — там стояв бой, її бой, той самий, якому тоді я заїхав кулаком у зуби... Його смагляве обличчя було сіре як попіл, а збентежений погляд казав, що сталося лихо... мене охопив жах...

«Що... що сталося?» — насилу вимовив я.

«Come quickly»¹, — відповів він... і більше нічого...

Я миттю збіг східцями вниз, він за мною... Садо, маленька коляска, стояла внизу вже готова, ми сіли в неї...

«Що сталося?» — запитав я його вдруге...

Він мовчки глянув на мене, весь тремтячи, зціпивши зуби... Я запитав його ще раз — він

---

¹ Ходіть швидше (англ.).

мовчав далі... Я ладен був знову вдарити його в зуби кулаком, але... мене зворушила його собача відданість тій жінці... і я вже більше не розпитував... Колясочка мчала так швидко людними вулицями, що перехожі, лаючись, розскакувались навсібіч. Ми виїхали з європейського кварталу на узбережжі в убогішу частину міста й подалися ще далі, в крикливу метушню китайського кварталу... нарешті ми опинилися в вузькій вулиці, деь край міста... Візок зупинився перед якоюсь низенькою халупою... Вона була брудна і наче зібгана в три погибелі, спереду — невеличка крамничка, освітлена лойовою свічкою... якась із тих халабуд, за якими ховаються курильні опіуму та доми розпусти, злодійські кубла та комори крадених речей... Бой хапливо постукав... двері ледь прочинилися, крізь щілину зашепотів якийсь голос, нудно про щось допитуючись... нарешті мені ввірвався терпець, я зіскочив з коляски, штовхнув прочинені двері... стара китайка, злякано скрикнувши, втекла... бой увійшов за мною і повів мене вузьким коридором... відчинив ще одні двері... двері, що вели в якусь темну кімнату, де тхнуло горілкою і згуслою кров'ю... Там щось застогнало... і я пішов навпомацки туди...

Голос йому знову урвався. А далі він уже скорше заридав, ніж заговорив:

— Я... я навпомацки пішов туди... і там... там, на брудному матраці... лежала... скорчена з болю... лежало зранене людське тіло... лежала вона...

В темряві я не бачив її обличчя... Мої очі

ще не призвичаїлись... я намацав тільки її руку... гарячу... гарячу, як вогонь... У неї був жар, страшний жар... і я здригнувся з жаху... я зразу все збагнув... вона втекла... втекла від мене сюди... дала себе покалічити першій-ліпшої китайці тільки тому, що тут сподівалася краще сховати свою таємницю... дала себе зарізати якійсь відьмі, щоб тільки не здатись на мене... тільки тому, що я, божевільний... не поберіг її гордості, не поміг їй одразу... тому, що смерті вона боялась не так, як мене...

Я крикнув, щоб дали світло. Бой скочив у коридор — огидна баба тремтливими руками принесла чадну газову лампу... Я насилу стримався, щоб не схопити ту погань за горлянку... вона поставила лампу на стіл... жовте світло впало на зморене тіло... І враз... враз із мене як рукою зняло весь мій сказ і гнів, весь той брудний накип пристрастей... тепер я був лише лікар, людина, що помагає, досліджує, людина, озброєна знанням... я забув про себе... свідомість моя проясніла, і я став на боротьбу з страшною небезпекою... Голе тіло, про яке я палко мріяв, я відчував тепер тільки як... як би вам сказати... як матерію, як організм... я вже не бачив її, бачив тільки життя, що боролось зі смертю, людину, що корчилась у смертельних, кривавих муках... Її кров, її гаряча, свята кров стікала моїми руками, але я не відчував ні радощів, ні жаху... я був лише лікар... я бачив тільки страждання... і бачив...

І бачив, що все пропало, коли не станеться якогось чуда... Вона була скалічена й наполовину вже стекла кров'ю під злочинною, неправною рукою... а в мене не було чим зупинити кров. У тій смердючій норі не було

навіть чистої води... все, до чого я доторкався, було липке від бруду...

— Треба негайно в лікарню,— сказав я. Та ледве я встиг це сказати, як змучене корчми тіло враз підвелось.

— Ні... ні... краще вже смерть... щоб ніхто не дізнався... щоб ніхто не дізнався... додому... додому...

Я зрозумів... вона вже боролася тільки за свою таємницю, за свою честь... не за життя... І я послухав... Бой приніс ноші... ми вклали її... і так... знесилену, в гарячці, наче мертво... понесли її в темряві... додому... відганяючи перелякану челядь... як злодії, занесли до її кімнати й позамикали двері... А потім... потім почалась боротьба, довга боротьба зі смертю...

Зненацька в плече мені судомно вп'ялась рука, і я трохи не скрикнув зі страху й болю. Викривлене, наче машкара, обличчя виринуло з темряви й наблизилось до мене. Я побачив білі вишкірені зуби, побачив шкельця окулярів, що в блідому відблиску місячного світла жевріли, наче двоє величезних котячих очей. Тепер він уже не говорив — він трусився й кричав у нападі шаленого гніву:

— Чи знаєте ви, чужа людино, що спокійно сидите собі тут на палубі, що мандруєте світами задля розваги, чи знаєте ви, як то вмирає людина? Чи траплялося вам колись бути присутнім при цьому, чи бачили ви, як корчиться тіло, як посудомлені, посинілі нігті впиваються в порожнечу, як хрипить горлянка, як кожна частка тіла, кожний палець опирається невблаганній смерті, як вилазять очі з орбіт, охоплені жахом, що його не від-

даси словами? Чи перечували ви це коли-небудь,— ви, гуляща людино, туристе, ви, що балакаєте про допомогу як про обов'язок? Я часто бачив це як лікар... то був для мене клінічний випадок, факт... я... так би мовити, вивчав його,— але *перечував* тільки однісінький раз... я разом з нею терпів муки, разом з нею помирав тієї ночі... тієї жакливої ночі, коли сидів біля її постелі й напружував мозок, аби хоч що-небудь пригадати, придумати, винайти проти крові, що текла й текла без кінця, проти гарячки, що на моїх очах її спалювала... проти смерті, що підходила все ближче й ближче і що її я не міг відігнати. Чи розумієте ви, що це означає — бути лікарем, знати все про всі хвороби, почувати на собі обов'язок допомогти, як ви мудро завважили,— а проте сидіти безсило коло людини, що помирає, знати й не мати снаги... знати тільки одне, тільки жакливу правду, що допомогти не можеш... не можеш, хоч би ти навіть перерізав собі всі жили... бачити, як любе тіло беспорядно спливає кров'ю, корчиться з болю, слухати пульс, що б'ється так часто й уривчасто і помалу гасне в тебе під пальцями... бути лікарем і не знати нічого, анічогісінько... тільки сидіти, як пень, і бубоніти яку-небудь молитву, наче стара баба в церкві, а потім знову погрожувати кулаками нікчемному богові, про якого ти тільки й знаєш, що його нема... Ви розумієте це? Розумієте?.. Я... я тільки одного не розумію, як... як люди не помирають разом із хворими в такі хвилини... Як вони другого дня встають зі сну і чистять собі зуби, зав'язують краватку... Як можна ще жити після того, що я витерпів, відчуваючи, як та порошинка життя, перша людина,

за яку я боровся всією своєю істотою, яку я всіма силами своєї душі хотів затримати, вислизає мені з рук... летить кудись у незнання... щодалі швидше й швидше, а я в своєму запаленому мозкові не знаходжу нічого, що могло б затримати ту людину...

І до того ж, щоб подвоїти мою муку, ще й це... Коли я сидів біля її постелі — я дав їй морфію, щоб погамувати біль, і дивився, як вона лежала з гарячими скронями, гарячими, але блідими,— отже... коли я так сидів, то весь час відчував за собою очі, втуплені в мене з страшною натугою... То бой сидів там навпочіпки на підлозі й бубонів якісь молитви... Коли ми ззиралися, то в його погляді... ні, я не можу вам цього змалювати... в його погляді я читав таке благання, таку вдячність... і в такі хвилини він простягав до мене руки, наче закликав урятувати її... ви зрозумійте: до мене, до мене простягав він руки, як до бога... до мене... а я знав, що я безсилий, що все пропало... що я тут такий самий зайвий, як та комашка, що лазить по землі... Ох, як той погляд мучив мене... та фанатична тваринна віра в мою майстерність... мені хотілось нагримати на нього, вдарити його ногою, стільки болю мені завдавав його погляд... а проте я відчував, що ми зв'язані один з одним нашою любов'ю до неї... таємницею нашою... Він сидів позад мене, зіщулившись у чорний клубок, як той звір, що чигає на здобич... Тільки-но я щось загадував, він миттю схоплювався й, нечутно ступаючи босими ногами, приносив те, що я хотів, тремтячи, сповнений надії, що ось у цьому лік... рятунок... Я знаю, він дав би собі жили перетяти, аби лише їй допомогти... така то була жінка, таку

владу мала вона над людьми... а я... я не мав сили врятувати хоч би крапельку її крові... О, та ніч, та жахлива ніч, та нескінченна ніч між життям і смертю!

Над ранок вона ще раз опритомніла... розплющила очі... тепер вони вже не були бундючні й холодні... в них блимала вогким блиском гарячка... вона повела очима по кімнаті, не впізнаючи її... Потім глянула на мене: здавалося, вона задумалась, силкується пригадати щось, вдивляючись у моє обличчя... І враз... я побачив... вона пригадала... страх якийсь, якесь обурення... щось вороже, гнівне скривило їй лице... вона ворухнула руками, неначе б хотіла втекти... геть, геть від мене... я бачив, що вона пригадала собі... ту годину, коли я... Але потім вона отямилась... глянула на мене спокійніше, почала важко дихати... я побачив, що вона хоче говорити, хоче щось сказати... Руки знов почали напружуватись... вона хотіла підвестись, але не мала сили... Я став заспокоювати її, нахилився над нею... тоді вона подивилася на мене довгим, сповненим муки поглядом. Її губи тихо ворухнулися... їй уже забракло голосу, і вона сказала ледь чутно:

«Ніхто не знатиме?.. Ніхто?»

«Ніхто,— сказав я якомога твердіше,— обіцяю вам».

Та очі її все ще були неспокійні... Неслухняними, зашерхлими з гарячки губами вона на превелику силу вимовила:

«Заприсягніться мені... ніхто не знатиме... заприсягніться!»

Я підняв руку, як до присяги. Вона глянула на мене... таким... таким невимовним поглядом... ніжним, теплим і вдячним... так,

справді, справді вдячним... Хотіла ще щось сказати, та вже не мала снаги... Довго лежала вона, цілком знесилена тим напруженням, з заплющеними очима. Потім почалося жакливе... жакливе... ще довгу, тяжку годину боролася вона... Тільки над ранок настав кінець...

Він довго мовчав. Я помітив це аж тоді, коли серед тиші пролунав дзвін — один, два, три потужних удари, — три години. Місячне світло примерхло, але вже якась інша, жовтава ясність тремтіла в повітрі, і часом налітав легенький вітер. Ще півгодини, година, і настане день, і все це страхіття розтане в ясному світлі. Тепер я побачив риси оповідача виразніше, бо тінь не лягала вже так густо й чорно в наш закамарок, — він здійняв кашкета, і я побачив голий череп і змучене обличчя, що здалося мені ще жакливішим. Та ось блискучі шкельця його окулярів повернулися знову в мій бік, він випростався, і в голосі його забриніли глумливі, гострі нотки.

— Для неї вже все скінчилося — але для мене ні. Я був на самоті з мерцем — сам у чужому домі, сам у місті, що не зносило таємниць, і в мене... в мене була таємниця, яку я мусив берегти... Еге ж, ви тільки уявіть собі ситуацію: жінка з найкращого товариства колонії, що ще напередодні ввечері цілком здорова танцювала на офіційній вечірці, раптом лежить мертва в ліжку... біля неї сидить чужий лікар, що його ніби прикликав її служник... Ніхто в будинку не бачив, коли й відкіля він прийшов... вночі принесли її на ношах і потім позамикали двері... а на світанку вона вже мертва... Аж тоді покликали слуг,

і враз цілий будинок залементував... миттю про це дізнаються сусіди, все місто... і тільки одна людина може все те пояснити... це я, чужинець, лікар з далекої станції... Приємна ситуація, правда ж?

Я знав, що мене чекало. На щастя, зі мною був бой, надійний хлопець, що вичитував кожне бажання мені з очей,— навіть той жовтошкірий дикун розумів, що треба ще буде витримати важку боротьбу. Я тільки сказав йому:

«Пані бажає, щоб ніхто не довідався, що сталося».

Він подивився мені в очі, і в його погляді, вологому, відданому, як у пса, заблисла рішучість:

«Jes, sir»¹.

І більше не промовив нічого. Але витер криваві сліди на підлозі, дав усьому лад,— і саме та його рішучість вернула й мені рівновагу.

Зроду ще не виявляв я такої енергії й ніколи вже не виявлятиму. Коли людина втратила все, то за останнє вона змагається завзято й відчайдушно, а це останнє в мене був її заповіт, її таємниця. Я цілком спокійно приймав людей, розповідав їм усім ту саму вигадану історію про те, що бой, якого вона послала по лікаря, зустрів мене випадково на вулиці. Та оповідаючи це й удаючи спокійного, я чекав... чекав вирішальної хвилини... огляду тіла, без якого не можна було забити її в домовину, а з нею й її таємницю... Не забудьте, що був уже четвер, а в суботу мав приїхати її чоловік...

---

¹ Атож, сер (англ.).

О дев'ятій годині мене нарешті сповістили, що прийшов міський лікар. Я посилав по нього — він був мій начальник і разом суперник, той самий лікар, про якого вона свого часу так зневажливо висловлювалась і якому було вже, мабуть, відоме моє бажання перевестися до міста. Тільки-но він глянув на мене, я відчув, що він мій ворог. Але саме це й додало мені сили.

Ще в передпокої він запитав:

«Коли померла пані?..» — він назвав її ім'я.

«О шостій годині ранку».

«А коли вона послала по вас?»

«Об одинадцятій вечора».

«Ви знали, що я її лікар?»

«Так, але не можна було гаятися... а крім того... небіжчиця побажала, щоб прийшов саме я. Вона заборонила кликати іншого лікаря».

Він пильно подивився на мене: на його блідому, трохи зарослому салом обличчі з'явився рум'янець, я відчув, що він ображений. А мені саме цього й треба було, я з усієї сили прагнув якнайшвидше докінчити справу, бо знав, що мої нерви довго не витримають. Він хотів відповісти мені щось ущипливе, але роздумав і з висока сказав:

«Ну що ж, коли ви гадаєте, що можете без мене обійтись, то все ж мій службовий обов'язок — ствердити смерть... і від чого вона настала».

Я не відповів і пустив його вперед. Потім вернувся до дверей, замкнув їх і поклав ключа на стіл. Він здивовано звів брови:

«Що це означає?»

Я спокійно став проти нього.

«Ідеться не про те, щоб знайти справжню причину смерті, а про те, щоб її приховати. Ця жінка покликала мене, щоб я... щоб я зарадив кепським наслідкам невідалого втручання... я вже не міг її врятувати, але обіцяв урятувати її честь, і я це зроблю. І прошу вас допомогти мені».

Він аж очі витріщив з дива.

«Ви хочете,— промовив він, затинаючись,— щоб я, урядовий лікар, покрив злочин?»

«Так, саме цього я хочу, бо не маю іншої ради».

«Щоб я за ваш злочин...»

«Я вже вам сказав, що й не доторкався до цієї жінки, а то... а то я не стояв би отут перед вами й давно наклав би на себе руки. Свою провину — коли хочете, назвемо так її вчинок — вона вже спокутувала, і світ про неї нічого не повинен знати. І я не дозволю, щоб честь цієї жінки була без потреби заплямована».

Мій рішучий тон ще більше його роздратував.

«Ви не дозволите!.. Он як... Ну, ви ж мій начальник... чи принаймні думаєте стати ним... Спробуйте лишень мені наказувати!.. Я зразу подумав собі, що тут якась брудна історія, коли вас викликають із вашого закармарка... Гарну ж ви практику тут маєте... І чудовий почин... А тепер я візьмуся до огляду, я сам, і будьте певні, що протокол, під яким стоятиме мій підпис, буде правдивий. Я не підпишу брехні».

Я був цілком спокійний.

«Дарма! Цього разу вам таки доведеться її підписати. А то ви не вийдете звідси».

При цьому я сягнув до кишені — револьвера в мене з собою не було. Але він здригнувся. Я підступив до нього ближче й глянув йому в вічі.

«Послухайте, що я вам скажу... щоб уникнути найгіршого. Мені моє власне життя байдуже... і чуже так само... я, бачите, дійшов до краю... мені важливе ще тільки одне — дотримати свою обіцянку і зберегти в таємниці причину цієї смерті... Слухайте: я даю вам слово честі,— як ви підпишете посвідку, що ця жінка померла... померла, ну, скажімо, внаслідок якогось нещасного випадку, то я протягом тижня покину це місто, цю країну... що я, коли ви захочете, візьму револьвера й пущу собі кулю в лоба, тільки-но труна опиниться в землі і я буду певен, що ніхто... розумієте, ніхто вже не зможе нічого рознюхати. Сподіваюся, що це вас задовольнить, мусить задовольнити».

В моєму голосі було, мабуть, щось загрозливе, щось небезпечне, бо, як я мимохідь підступив до нього ближче, він раптом відсахнувся, такий нажаханий, як... як ті люди, що тікають від гнаного амоком, коли він скажено мчить уперед, вимахуючи крісом... І він зразу став якийсь інакший... якимось зіщулився й знітився... його горда постава де й ділася. Він ще пробубонів, майже не опираючись:

«Я ще ніколи не підписував фальшивого посвідчення... та вже щось придумаємо... всяке ж буває в житті... Але не міг же я так зразу...»

«Авжеж, не могли,— хутенько поміг я йому («Тільки мерщій!.. мерщій!..» — стукало у мене в скронях).— Однак тепер, коли ви знаєте, що тільки боляче вразили б живого і жор-

стоко зневажили б померлу, то, звісно, не будете вагатися».

Він кивнув головою. Ми підійшли до столу. За декілька хвилин посвідчення було готове (його згодом опублікували в газетах — воно цілком імовірно малювало картину паралічу серця). Потім він підвівся й глянув на мене.

«Ви виїдете цього ж таки тижня, правда?»

«Даю вам слово честі».

Він знову глянув на мене. Я помітив, що він хоче здаватися суворим і діловитим.

«Я зараз же замовлю труну, — сказав він, щоб приховати свою ніяковість. Але щось, мабуть, прозирало в мені, якась страшна мука... бо він раптом простягнув мені руку й несподівано щиро стиснув мою. — Хай вам щастить упоратися з цим», — додав він.

Я не зрозумів, що він мав на думці. Може, я був хворий? Чи... божевільний? Я провів його до дверей, відімкнув їх, але замкнув за ним уже на превелику силу. Потім знову мені застукало в скронях, усе захиталось і закрутилось переді мною, і коло самого її ліжка я повалився на підлогу... так... так, як падає без тям гнаний амоком наприкінці свого шаленого бігу.

Він знову замовк. Мене морозило — може, від того, що перший подув ранішнього вітру легкою хвилею прошумів над кораблем? Але на змученому обличчі — тепер я вже добре бачив його в блідому світанку — знову з'явився вираз напруження:

— Скільки я пролежав на маті, не знаю. Аж раптом хтось торкнув мене за плече.

Я стрепенувся. То був бой, що в боязкій ша-
нобливій поставі стояв переді мною і тривож-
но зазирає мені в очі...

«Сюди хочуть ввійти... хочуть побачи-
ти її...»

«Не впускати нікого!»

«Так... але...»

В очах його був переляк. Він хотів сказати
щось, але не зважувався. Вірну тварину, оче-
видячки, щось мучило.

«Хто це?»

Він дивився на мене й тремтів, наче бояв-
ся, що я його вдарю. Потім сказав, не нази-
ваючи ймення... звідки в такої первісної істо-
ти береться стільки чуйності? Чому в деякі
хвилини якусь незвичайну делікатність ви-
являють цілком темні люди?.. Він сказав... ти-
хо й боязко:

«Це він».

Я зірвався на ноги... Я відразу зрозумів
і вмить запалав жагучою нетерплячкою поба-
чити незнайомця. Річ у тім, що... хоч як воно
чудно... але серед тієї муки, серед тієї гаряч-
ки бажань, тривоги й метушні я цілком забув
про «нього»... забув, що до цієї справи при-
четний ще один чоловік... той, кого ця жінка
кохала, кому вона в запалі пристрасті відда-
ла те, в чому відмовила мені... Дванадцять
годин, добу тому я був би ще ненавидів того
чоловіка, міг би роздерти його на шматки...
А тепер... я не можу, не можу вам сказати,
як мене тягло побачити його... полюбити йо-
го... за те, що вона його любила.

Я духом опинився біля дверей. Там стояв
молодий, цілком молоденький русявий офі-
цер, дуже несміливий, дуже тендітний, дуже
блідий. Він був наче дитина, такий... такий

зворушливо молодий... І мене страшенно вразило, коли я побачив, як він силкувався бути міцним, витриманим чоловіком... приховати своє хвилювання... Я зразу ж помітив, що його руки тремтіли, як він сягнув до кашкета... Мені хотілось обняти його... за те, що він був достоту такий, яким я бажав бачити чоловіка, що володів цією жінкою... не джигун, не чванько... ні, ще майже дитині, чистій, ніжній істоті подарувала вона себе.

Юнак стояв переді мною геть зніяковілий. Мій жадібний погляд і схвильовані рухи ще дужче його збентежили. Маленькі вусики над губами зрадливо тремтіли... цей молодий офіцер, цей хлопчина насилу стримувався, щоб не заплакати.

«Вибачте,— промовив він нарешті,— я б хотів... я б хотів... ще раз... побачити...»

Мимоволі, сам того не помічаючи, я обняв його, чужу людину, за плечі й повів, як ведуть хворого. Він глянув на мене здивовано, безмежно теплим і вдячним поглядом... уже в ту мить між нами зародилася свідомість якоїсь спільності... Ми підійшли до небіжчиці... Вона лежала біла на білих простирадах... я відчув, що моя присутність все ж заважає йому... тому відійшов назад, щоб лишити його з нею на самоті. Він підходив до неї помалу, такою... такою непевною, важкою ходою... З того, як смикались йому плечі, я бачив, який біль роздирає його серце... Він ішов, як... як людина, що йде проти жахливого буревію... і враз перед ліжком упав навколішки... достоту так, як раніш упав я.

Я миттю скочив до нього, підвів і посадив у крісло. Він не соромився вже і в гіркому плачі виливав свою муку. Я не міг вимо-

вити ні слова, тільки несвідомо гладив рукою його русявого, м'якого, як у дитини, чуба. Він схопив мене за руку... так якось боязко... і враз я відчув на собі його пильний погляд...

«Скажіть мені правду, докторе,— простогнав він,— вона наклала на себе руки?»

«Ні»,— відповів я.

«А... а чи хто-небудь... чи хто-небудь винен в її смерті?»

«Ні»,— відказав я знову, хоч щось підкочувалось мені до горла і я ладен був крикнути йому: «Я! я! я!.. І ти... Ми обидва! І її впертість, її злощасна впертість!»

Але я стримався і ще раз проказав:

«Ні... ніхто не винен... Доля винна!»

«Не можу повірити,— простогнав він,— не можу. Ще позавчора вона була на вечірці, усміхалася, кивнула мені. Як же могло таке статися?»

Я розповів якусь довгу вигадану історію. Навіть йому я не зрадив її таємниці. Всі ті дні ми були як два брати, наче осяяні почуванням, що нас об'єднало... Ми не звіряли його один одному, але обидва відчували, що все наше життя належало тій жінці... Інколи мені з уст ладне було зірватися заборонене слово, але я зціплював зуби,— і він не довідався, що вона носила від нього дитину... що я ту дитину, його дитину, мав убити і що вона забрала її з собою в безвість. А все ж ми говорили тільки про неї в ті дні, поки я переховувався в нього... бо — я забув вам сказати — мене розшукували... її чоловік приїхав, коли труна вже була забита... він не хотів повірити в те, що було сказане в посвідці... Між людьми ходили всілякі чутки... і він розшукував мене... Але ж я не міг зважитись на зу-

стріч із ним — адже я знав, що через нього вона страждала... Я ховався... чотири дні не виходив з дому, ми обидва не виходили... її ксханий купив для мене під чужим ім'ям місце на кораблі, щоб я міг утекти... Як злодій, прокрався я вночі на палубу, щоб ніхто мене не впізнав... Я покинув там усе, що мав... свій дім зі всім доробком своєї семирічної праці. Все майно моє кинуте напризволяще — бери, хто хоче... а начальство, мабуть, звільнило вже мене за те, що я без дозволу покинув своє місце... Але я більше не міг жити в тім домі, в тім місті... в тім світі, де все нагадувало мені її... Як злодій, я вибрався вночі... аби тільки втекти від неї... аби тільки забути...

Та коли... коли я ступив на пароплав... уночі... опівночі... мій приятель був зі мною... тоді... тоді саме піднімали щось краном... щось гранчасте, чорне... труну... ви чуєте, її труну... вона гналася за мною, як я гнався раніше за нею... І я мусив стояти й удавати з себе стороннього, бо він, її чоловік, теж був тут... Він везе її тіло до Англії... мабуть, хоче там зробити розтин... Він забрав її... тепер вона знову належить йому... вже не нам, не нам обом... Але я ще тут... я йтиму з нею до кінця... він ніколи не довідається... він не повинен довідатись... я зумію захистити її таємницю від будь-якого замаху... від того негідника, через якого вона пішла на смерть... Нічого, нічого він не довідається... її таємниця належить мені, тільки мені...

Ви розумієте тепер... розумієте... чому я не можу дивитись на людей... слухати їхній сміх... бачити, як вони фліртують і паруються... бо там унизу... в трюмі між лантухами чаю й горіхів стоїть труна... Я не можу туди

зазирнути, там зачинено... але я відчуваю це всіма своїми нервами, щомиті відчуваю... навіть тоді, коли тут грають вальси й танго... Це безглуздя, на дні моря ж бо лежать мільйони мерців, під кожним цалем землі, що на неї ми ступаємо, гниє труп... але я не можу, не можу знести, що вони влаштовують тут маскаради й так хтиво регочуться... Небіжчиця... я знаю, чого вона від мене хоче, відчуваю, на що вона там унизу чекає... я знаю, що мій обов'язок... що я ще не скінчив свого шляху... бо ще не врятував її таємниці... вона ще не відпускає мене...

На середній палубі щось зачовгало, зашаруділо: матроси почали прибирати. Він здригнувся, наче спійманий на гарячому: на його обличчі, що з нього спало напруження, проступив ляк. Він устав і промимрив:

— Ну, я піду вже... піду...

Аж страшно було дивитися на нього: погляд порожній, очі запухлі — чи то од віскі, чи від сліз.

Він, очевидячки, боявся мого співчуття: у його згорбленій постаті я відчув сором, безмежний сором за відвертість зі мною цієї ночі. Я мимоволі сказав:

— Ви дозволите мені зайти по обіді до вас у каюту?..

Він подивився на мене — шорстка посмішка скривила його губи, глузлива, цинічна посмішка; він з якоюсь злістю видушував із себе кожне слово.

— Еге... ваш славлений обов'язок... допомагати... еге... саме цим словом вам пощастило підбурити мене розбазікатись. Ну ні, доб-

родію, спасибі! Не думайте, що мені стало легше від того, що я вивернув перед вами все своє нутро аж до тельбухів. Моє спартачене життя ніхто вже не полатає... вийшло, як бачите, так, що я даремно служив урядові голландської королеви... пенсію дідько вхопив, до Європи я їду голий, як бубон... як собака, що скавулить і плентається за труною... Безкарно амок нікому не минається: ноги нарешті підгинаються і надходить кінець. Сподіваюся, що й мій кінець уже недалеко... Ні, спасибі, добродію, за ваше ласкаве бажання мене відвідати... я вже маю в каюті товариство... декілька пляшок доброго старого віскі, що інколи мене розважають... а крім того, в мене є ще один вірний давній приятель, що до нього, на жаль, я свого часу не вдався поради шукати, мій славний браунінг... він мені допоможе краще за всяке базікання... будь ласка, не турбуйтеся... людині завше лишається її останнє право — здохнути так, як їй самій до вподоби... і без непроханої допомоги.

Він ще раз поглянув на мене глузливо... ба навіть задирливо, але я відчував,— це був тільки сором, безмежний сором. Потім він увібрав голову в плечі, обернувся не попрощавшись і якоюсь чудною кривою ходою почовгав до кают уже цілком освітленою палубою. Відтоді я вже його не бачив. Даремно шукав я його другої й третьої ночі на тому самому місці. Він зник, і я вже ладен був повірити, що все те мені приснилось або примарилось, якби не звернув уваги на одного пасажира з жалобною перев'яззю на рукаві. Це був багатий голландський купець, і мені потвердили, що в нього нещодавно померла дружина на якусь тропічну хворобу. Я бачив, як

він, суворий і змарнілий, походжав осторонь від інших, і думка, що я знаю його потаємну журу, викликала в мені якийсь дивний страх. Я кожного разу звертав убік, коли він проходив повз мене, щоб не зрадити навіть поглядом, що я знаю більше про його долю, ніж він сам.

У порту в Неаполі стався потім той чудний нещасливий випадок; пояснення до нього треба, здається мені, шукати в оповіданні невідомого. Більшість пасажирів зійшла ввечері на берег — сам я пішов до опери, а звідти до кав'ярні на віа Рома. Коли ми шлюпкою верталися на пароплав, мені впало в око, що кілька човнів зі смолоскипами й ацетиленовими ліхтарями крутилися й шукали чогось навколо корабля, а вгорі на палубі метушилися поночі карабінери й жандарми. Я поспитав одного матроса, що сталося. З того, як він ухилився од відповіді, легко було здогадатися, що команді наказано мовчати. Другого дня, коли пароплав мирно, наче нічого й не сталося, плив далі до Генуї, на палубі нічого не можна було довідатись. Аж в італійських газетах прочитав я потім романтично прикрашене повідомлення про нещасливу пригоду в неапольському порту. Тої ночі, писали вони, в пізню годину, щоб не турбувати пасажирів сумним видовиськом, мали перенести з корабля в човен труну з тілом одної значної дами з голландських колоній. Саме ту мить, як її вже спускали мотузкою драбиною в присутності чоловіка тої дами, враз щось важке скотилося з верхньої палуби й потягло за собою в глибіню і труну, і носіїв, і чолові-

ка небіжчиці. Одна газета доводила, що то якийсь божевільний кинувся зі східців на драбину, а друга давала іншу версію, що драбина, мовляв, сама урвалася від надто великого тягаря. В кожному разі ясно було, що пароплавна компанія вжила всіх заходів, щоб приховати правду. З великими труднощами носіїв та чоловіка небіжчиці вилунали шлюпками з води, проте олив'яна домовина миттю пішла на дно, і звідти її годі було добути. Одночасно в газетах з'явилася коротенька замітка про те, що до берега прибило труп невідомого сорокалітнього чоловіка, але публіці здалося, що вона не має ніякого зв'язку з романтично змальованою пригодою; та мені, ледве я прочитав ті кілька рядків, привиділось, ніби з-поза газетного аркуша ще раз виринуло, як мара, бліде, аж синє обличчя з блискучими шкельцями окулярів.

ВУЛИЧКА В МІСЯЧНОМУ СВІТЛІ

Пароплав, затриманий бурею, аж пізно ввечері зміг причалити в невеличкій французькій гавані. Нічний потяг до Німеччини вже пішов. Таким чином, я мав перебути цілий день у чужому місті, а вечір не обіцяв ніякої розваги, крім хіба меланхолійної музики жіночого оркестру в якомусь замиському кабаре чи одноманітної розмови з цілком випадковими супутниками. Я відчув, що не витримаю чадного, задушливого від диму повітря тісної їдальні в готелі, а надто що на устах моїх іще солоним холодком лежав чистий подих моря. Отож я вийшов надвір і подався навмання широкою освітленою вулицею аж на майдан, де грала капела цивільної гвардії, а звідти ще далі, серед лінивої течії людей, що повиходили гуляти. Спочатку мені було приємно так безвільно гойдатися у хвилях байдужого, попровінційному причепуреного натовпу, але швидко мене почав дратувати той приплив і відплив чужих людей, їхній уривчастий сміх, очі, що зупинялися на мені здивовано, холодно або ж насмішкувато, дотики, що непомітно штовхали мене далі, світло, що лилося з тисяч дрібних джерел, безнастанне шарудіння черевиків. Плавба на морі була бурхлива, і в моїй крові ще нуртувала п'янка запаморока: я й досі ще відчував ногами хитавицю, земля наче підіймалась і спадала, глибоко дишаючи, а вулиця бігла аж до неба. Враз від тієї голосної метушні мені закрутилася голова, і, щоб урятуватись, я завернув у якийсь завулок, не глянувши навіть, як він називається, а з нього — в інший, іще вузчий, де той безглуздий гамір помалу почав завмирати,

потім подався далі, без мети, в гущавину тих порозгалужуваних і позаплутуваних, мов жили, вуличок, що ставали чимраз темніші, що далі я відходив від головного майдану. Великі дугові лампи, ті місяці широких бульварів, тут уже не горіли, і над скупеньким освітленням можна було знову побачити зорі й чорне, нависле хмарами небо.

Я був, очевидячки, близько від гавані, в матроському кварталі, бо тут прикро тхнуло рибою, віддавало солодкуватим, гнилим духом, який має баговиння, навіть коли його викине прибоєм на берег; чути було той своєрідний сморід непровітрюваних кімнат, що задухою облягає всі закутки, аж доки налетить рвучкий борвій і принесе з собою чистий подих. Ті непевні сутінки й несподівана самота були мені приємні; я сповільнив ходу, оглядаючи вуличку за вуличкою, такі неподібні одна до одної: та була тиха й спокійна, а та розпусна, але всі темні й сповнені приглушеного гамору музики та голосів, які так таємниче струмували з чогось невидимого, із-під склепінь, що ледве можна було вгадати, де їхнє джерело. Бо всі будинки були замкнені й тільки блимали червоним чи жовтим світлом...

Люблю ці вулички в чужих містах, цю брудну торговицю всіх пристрастей, це потаємне накопичення всіх спокус для моряків, що з самотніх ночей у чужих і небезпечних водах заходять сюди на одну ніч, щоб за годину справдити свої буйні, пожадливі мрії. Ці вулички й провулки мусять ховатися десь у западині великого міста, бо вони зухвало й настирливо кажуть те, що ясні будинки з прозорими шибками та шляхетними пожиль-

цями ховають за сотнями машкар. Тут із невеличких кімнатоk вабить музика, кінематографи обіцяють яскравими афішами нечувані розкоші, чотиригранні ліхтарики щуляться під ворітьми, підморгують привітно й недвозначно, запрошуючи зайти, а крізь відхилені двері блискає під сухозлотицею голе тіло. З кав'ярень вихоплюються голоси п'яних і сварка картярів. Матроси, зустрівшись, шкіряться один до одного, їхні байдужі очі спляхують передчуттям насолод, бо тут є все — жінки, карти, трунки й видовиська, найбрудніші і найвеличніші пригоди. Та все це боязко, а проте зрадливо причаїлося за лицемірно спущеними віконницями, все ховається всередині, і та вдавана неприступність хвилює подвійною спокусою: таємничості й досяжності. Ці вулички такі самі і в Гамбурзі, і в Колombo, і в Гавані, вони подібні одна до одної, як і великі пишні проспекти в тих містах, бо верх і спід життя всюди мають однаковий вигляд. Останні дивовижні рештки світу хаотичних чуттів, де інстинкти задовольняють ще брутально й нестримано, темні нетрі пристрастей, пуца, повна пожадливої звірини, — отакі ті тавровані вулиці; вони хвилюють тим, що в них проглядає, і ваблять тим, що в них приховане. Про них можна снувати мрії.

Така була й ця вуличка, що мене чимось ураз полонила. Я навмання пішов назирці за кількома кірасирами, що бряжчали шаблями по нерівному брукові. З якогось шинку їх гукнули жінки, кірасири відповіли їм реготом і брутальними жартами, один із них постукав у вікно, чийсь голос вилаявся, вони пішли далі; їхній регіт лунав чимраз тихіше

і нарешті й зовсім завмер. Вуличка знову за-
німіла, декілька вікон неясно блимали в
тьмяному сьйві місяця. Я стояв і глибоко
вдихав у себе ту тишу, що видавалася мені
чудною, бо за нею причаїлося щось таємне,
сласне й небезпечне. Я виразно відчував, що
ця мовчанка — ошуканство, що під каламут-
ним чадом цієї вулички тліє якесь гниляччя
нашого світу. Але я стояв і вслухався в по-
рожнечу. Я вже не відчував ані міста, ні ву-
лички, ні її назви, ні свого наймення; усві-
домлював лише, що я тут чужий, що я дивно
розчинився в чомусь невідомому, що немає
в мені ані мети, ні якоїсь справи, ні зв'язку
з цим темним життям довкола, а проте я так
повно сприймав його, як кровообіг під влас-
ною шкірою. Тільки одне почуття мав я тоді:
що ніщо тут не діється задля мене, а проте
все належить мені — те блаженне почуття
найглибшого й найсправжнішого переживан-
ня саме завдяки моїй непричетності, почуття,
що належить до животворних джерел моєї іс-
тоти і завше охоплює мене в незнайомих міс-
цях, серед чужих людей. І нараз, стоячи серед
відлюдної вулички й наслухаючи, неначе до-
жидаючи чогось, що мало статися, що виве-
ло б мене з тієї причинної нашорошеності в
порожнечі, я почув приглушену, наче вона
долинала звідкілясь іздалеку або з-за стіни,
німецьку пісню — простеньку мелодію з
«Зачарованого стрільця»: «Зелен, красен твій
вінок». Співав її жіночий голос, дуже кепсько,
але все ж таки то була німецька пісня тут,
у чужому закутку світу, і тому якась навди-
вовижу рідна. Пісня долинала невідомо звід-
ки, та для мене то був наче привіт із батьків-
щини, від кількох тижнів перше рідне слово.

Хто тут розмовляє моєю мовою, питав я сам себе, кому в цьому глухому закапелку давній спогад видобув із серця цю немудру пісеньку? Я пішов на голос, минаючи один по одному темні будинки, що ніби дрімали з зачиненими віконницями, з-за яких, одначе, зрадливо блимало світло, а часом і звабно махала чиясь рука. На стінах поналіплювані були яскраві написи, крикливі афіші, якийсь затаєний шинок пропонував ель, віскі, пиво, але все було зачинене, все відмовляло й одночасно запрошувало. Часом здаля долинала чиясь хода, а голос не вгавав, чимраз гучніше виводячи приспів і чимраз наближаючись; нарешті я розпізнав потрібний мені будинок. Хвилинку я вагався, потім пройшов у браму й підступив до дверей, щільно завішених білою запоною. Та коли я рішуче нахилився, щоб увійти, в затінку сіней щось заворушилося, якась постать, що, мабуть, підслухувала, припавши до шибки, злякано стрепенулася, і я побачив обличчя, залляте червоним світлом ліхтаря, та проте бліде з жаху. Чоловік глянув на мене широко розплющеними очима, пробубонів щось, наче перепрошуючи, і зник у сутінках вулички. Якесь чудне то було привітання. Я глянув йому вслід. Серед нечітких тіней вулиці ще рухалася його невиразна силуетка. А зсередини й далі добувався голос, мені навіть здалося, що він став дзвінкіший. Це мене привабило. Я натиснув на клямку і швидко ввійшов.

Пісня урвалася, наче ножем відтята. І я злякано відчув перед собою порожнечу, ворожу мовчанку, неначе б я щось розбив на гамуз. Поволі погляд мій обхопив майже пусту кімнату — в ній лише стояли шинквас та

стіл. Це, очевидно, був тільки передпокій до дальших кімнат: призначення їхнє легко можна було вгадати із прикручених ламп та розстелених ліжок, що видніли крізь відкриті двері. Перед шинквасом, спершись на нього, стояла нафарбована й стомлена жінка, за шинквасом — господиня, гладка, брудносіра, і ще одна, непогана з себе дівчина.

Моє привітання каменем упало в простір, і тільки за добру хвилину почувалася млява відповідь. Мені стало моторошно в тій порожнечі, серед тої напруженої, тоскної мовчанки, і я залюбки вернувся б назад, але, збентежений, не знайшов ніякої відмовки і тому покірливо сів до столу. Жінка, згадавши свій обов'язок, запитала мене, чого я вип'ю, і з її твердої французької вимови я відразу вгадав у ній німкеню. Я замовив пива. Вона пішла й принесла його, і з її млявої ходи ще дужче проглядала байдужість, аніж із тьмяних очей, що ледь жевріли під повіками, наче пригаслі свічки. Цілком машинально, за звичаєм таких закладів, вона поставила коло моєї склянки другу, для себе. Її порожній погляд, коли вона цокнулася зі мною, майнув кудись повз мене, тож я міг роздивитися на неї краще. Обличчя її було, властиво, ще гарне й мало правильні риси, тільки немов через якесь душевне знесилення згрубіло й застигло, як машкара; все в ньому було обвисле: повіки — важкі, коси — недбало зачесані, брезклі щоки з плямами дешевого красила починали вже подаватись і широкими зморшками спускались до вуст. Убрання теж було натягнене недбало, а голос — захриплий, шорсткий від тютюнового диму й пива. З усього відчувалась людина до краю втомлена, яка живе

тільки за звичкою, нічого не почуваючи. Мені стало моторошно, і, щоб порушити мовчанку, я щось запитав її. Вона відповіла, не глянувши на мене, байдуже й тупо, ледве ворухнувши вустами. Видно було, що я тут небажаний. Позад мене позіхала господиня, друга дівчина сиділа в кутку й дивилася в наш бік, ніби чекала, щоб я її теж покликав. Я залюбки встав би й пішов, але не міг зрушити з місця й сидів далі в затхлій, чадній кімнаті, похитуючись, як ті матроси, прикутий до місця цікавістю й страхом, бо та байдужість чимось лякала й вабила.

І враз я здригнувся, сполоханий різким реготом жінки, що сиділа поруч мене. Ту ж мить лампа заблимає : з протягу я зрозумів, що за спиною в мене хтось відчинив двері.

— Знову прийшов? — глузливо й злісно мовив по-німецькому голос біля мене.— Знову вештаєшся попід вікнами, скнаро? Ну, та заходь уже, я тобі нічого не зроблю.

Я рвучко обернувся спершу до жінки, що так різко викрикувала ті слова, наче полум'я бухкало з її тіла, а потім до дверей. І не встигли вони ще цілком відчинитись, як я впізнав високу, незграбну постать, пізнав покірний погляд того чоловіка, що недавно наче прилип був до дверей. Він несміливо тримав капелюха в руці, як жебрак, і дрижав від різких слів, від сміху, що, мов у корчах, трусив важку постать жінки,— йому вторував швидкий шепіт господині за шинквасом.

— Сідай он там, коло Франсуази,— гримнула жінка на бідолаху, коли він боязко ступив до кімнати.— Бачиш-бо, в мене гість.

Вона крикнула це по-німецькому. Господиня й друга дівчина голосно зареготали, хоч

і не могли нічого зрозуміти. Мабуть, вони вже добре знали того чоловіка.

— Дай йому шампанського, Франсуазо, щонайдорожчого, цілу пляшку! — гукнула вона сміючись і знову глузливо звернулася до нього: — Коли тобі задорого, то махай назад на вулицю, скупердяго нещасний! Тобі, мабуть, хотілося б дурно витріщати на мене свої сліпаки, я знаю, ти все хотів би мати дурно.

Довга постать знітилась від того лихого сміху, спина зігнулася якимось кривим горбом, обличчя наче ладне було по-собачому кудись заховатися, а рука тремтіла, коли він узявся за пляшку, і вино розхлюпалося на стіл. Його погляд, що тягся вгору, до її обличчя, все кружляв по кахлях долівки й не міг від них відірватися. Аж тепер, при лампі, я розглядив його бліде, виснажене, змарніле обличчя, вогке й рідке волосся на кістлявому черепі, щупляві, наче понадломлювані суглоби, — щось безмежно нужденне й кволе, та проте не позбавлене якоїсь злості. Все в ньому було покривлене, все пригнічене, все не на місці, а в очах, які він раптом підвів-таки на неї і зразу ж опустив перелякано вниз, світилося лихе світло.

— Не зважайте на нього, — сказала мені жінка французькою мовою і міцно вхопила мене за лікоть, начеб хотіла силоміць притягти до себе. — У мене з ним давні рахунки, не від учорашнього дня. — І знову крикнула, вищиривши зуби, ніби хотіла вкусити: — Підслухуй-но, підслухуй, старий пройдисвіте! Кортить знати, що я кажу? Кажу, що швидше прив'яжу собі камінь до шиї й у море кинусь, аніж до тебе піду.

Господиня й друга дівчина знову засміялись, широко й тупо. Здавалося, то для них була звичайна, щоденна розвага. Але мені стало моторошно, коли я побачив, як та друга дівчина враз пригорнулася до прибульця, вдаючи дуже ласкаву, й почала чіплятися до нього з пестощами; він аж тремтів з відрази, однак не мав мужності їх відхилити. Я щоразу лякався, коли його хисткий погляд зустрічався з моїм, такий він був принижений і підлесливий. Не менше жахала мене й жінка, яка сиділа поруч і так нагло прокинулася із своєї млявості, так пашіла злістю, що аж її руки трусилися. Я кинув гроші на стіл і хотів піти, але вона їх не взяла.

— Коли він тобі на заваді, то я його вижену геть, собаку. Він мусить слухати. Випий-но ще склянку зо мною. Ходи сюди!

Вона раптом палко притулилась до мене, та я вмить пізнав, що то була облуда, аби тільки помучити того, другого. З кожним своїм рухом вона зиркала в його бік, і мене брала огида, коли я бачив, як він здригався, наче хтось прикладав йому розпечене залізо до тіла. На неї я не зважав, а слідкував тільки за ним і тремтів, бачивши, як у ньому наростали лють, гнів, заздрість і жага і як усе те зразу нишкло, тільки-но вона оберталась до нього. Вона горнулася до мене дедалі міцніше, я відчував, як вона дрижала, втішаючись жорстокою грою, і мені страшно було її розмальоване обличчя, що пахло дешевою пудрою, дух її в'ялого тіла. Щоб відхилитися від неї, я дістав сигару, та тільки-но почав шукати очима сірників на столі, як вона вже владно гримнула на нього:

— Дай вогню!

Я злякався ще дужче за нього, почувши таку ганебну вимогу, і миттю схопився за кишеню, шукаючи сірників. Але він, підхльоснутий її словами, як бичем, уже підійшов до мене кривою, хисткою ходою і швидко, наче боявся впектися об стіл, поклав на нього свою запальничку. На мить наші погляди зустрілися: в його очах я прочитав безмежний сором і запеклу лютю. І той погляд поневоленого вразив у мені чоловіка, брата. Я відчув, який він зневажений від жінки, і соромився разом з ним.

— Широ вам дякую,— сказав я по-німецькому (вона стрепенулася),— даремно потурбувались.— І подав йому руку. Довге вагання, потім я відчув вогкі, кістляві пальці і враз — конвульсійний, вдячний потиск. На секунду його очі блиснули, спавши на мій погляд, потім вони знову пригасли, сховались під млявими повіками. Наперекір їй я хотів запросити його сісти біля нас, і, мабуть, рука моя вже сіпнулася махнути йому, бо жінка квапливо крикнула на нього:

— Сідай там, де сидів, і не заважай нам!

Зненацька мене поїняла огида до її хрипкого, колючого голосу й цього катування. Нащо мені здалося це прокурене кубло, ця бридка повія, цей нещасний недоумок, цей чад із пива, диму й дешевих парфумів? Мене потягло на свіже повітря. Я підсунув їй гроші, встав і рішуче випручався з її обіймів, коли вона хотіла затримати мене. Мені було відразу брати участь у цьому приниженні людини, і моя тверда відсіч ясно показала їй, як мало ваблять мене її пестоці. Тоді в ній спалахнула злість, вуста негарно скривилися, але вона все-таки не зважилась вибухнути

лайкою і в пориві щирої зненависті обернулась до нього; та він, сподіваючись щонайгіршого, покvapно, наче гнаний її погрозою, сягнув до кишені й тремтячими пальцями витяг гаманця. Видно було, що він боявся залишитись тепер із нею на самоті і спохвату не міг розв'язати гаманця, — то був плетений, оздоблений пацьорками гаманець, що їх носять селяни й простолюд. Не важко було здогадатися, що він не звик марнувати гроші, не так, як матроси, що, побрязкуючи, жменями видобувають їх із кишень та кидають на стіл; він, очевидно, знав грошам лік і любив кожную монету потримати в руці, перше ніж віддати її.

— Як він труситься над своїми грошиками! Не можеш швидше? Стривай-но! — глумливо крикнула вона й підступила ближче. Він відсахнувся, а вона, побачивши його переляк, стиснула плечима і з невимовною огидою в очах сказала: — Не бійся, я в тебе нічого не візьму, чхати я хотіла на твої гроші. Знаю, знаю, вони в тебе всі підраховані, до серця приросли, ти зайвого мідяка з рук не випустиш. Гляди тільки, — вона несподівано ткнула йому пальцем у груди, — щоб, боронь боже, хтось не вкрав у тебе папірців, що ти їх ось тут зашив.

І справді: як хворий на серце раптом конвульсійно хапається за груди, так він схопився блідою тремтливою рукою за одне місце на піджаку; пальці його мимоволі обмацали там потаємне кубельце, потім заспокоєно впади.

— Скнара! — виплюнула вона.

Аж нараз обличчя страдникові спаленіло, він махом жбурнув гаманця другій дівчині, що спершу злякано скрикнула, а далі голос-

но зареготала, і кинувся повз неї в двері, наче втікав від пожежі.

Жінка ще якусь мить стояла випростана, палаючи люттю. Потім повіки їй мляво опустилися, втома зігнула напружене тіло. Здавалося, за одну хвилину вона постаріла й знесиліла. Якесь розгублення майнуло в її погляді, що зупинився тепер на мені. Вона стояла, мов п'яна, яка очує від дурману й здогадується, що вчинила ганебно.

— На вулиці він почне скиглити за своїми грішми, може, ще побіжить до поліції, скаже, що ми його обікрали. А завтра знову пришелпається. Та я йому все-таки не дістануся. Всім, тільки не йому.

Вона підійшла до шинквасу, кинула на ляду гроші й одним духом вижилила склянку горілки. В очах у неї знову зажеврив лихий вогник, але вже тьмяно, наче крізь сльози гніву й сорому. Огида перемогла в мені співчуття.

— На добраніч,— сказав я й вийшов.

— Bonsoir,— відповіла господиня. Жінка ж не озирнулася, тільки засміялася хрипко й глузливо.

Вулиця, коли я вийшов, була сама ніч, а небо — сама задушлива пільма з затьмареним, безмежно далеким місячним сяйвом. Я жадібно пив тепле, та проте міцне повітря; огида розтанула у великому зачудуванні: яка ж бо розмаїта людська доля! І мене знову сповнило почуття, яке може зробити мене щасливим до сліз: що всюди, за кожною шибкою чатує чиясь доля, що кожні двері ведуть до якоїсь трагедії, що життя різноманітне і присутнє скрізь, що навіть найбрудніший закуток кишить уже готовими подіями, як падло рясним полиском

хробаків. Забулося все бридке недавньої пригоди, напруження благодатно перейшло в солодку втому, що прагнула все пережити обернути на кращий за дійсність сон. Я мимохіть озирнувся навколо, щоб знайти дорогу додому в тій плутанині завулків. І враз — мабуть, нечутно підкравшись до мене, — переді мною виросла якась тінь.

— Пробачте, — я миттю впізнав покірливий голос, — але ви, здається, заблудились. Чи можна... коли ваша ласка, показати вам дорогу? Де ви живете?..

Я назвав свій готель.

— Я вас проведу... коли дозволите, — зразу ж додав він покірно.

Мені знову стало моторошно. Та повзька, примарна хода побіч мене в темряві портового кварталу, майже нечутна, а проте невідступна, помалу витіснила з пам'яті спогад про щойно пережити, змінивши його на якийсь підсвідоме, пасивне збентеження. Я відчував принижений вираз його очей, не бачивши їх, помічав тремтіння його вуст; я знав, що він бажає зі мною поговорити, але ні заохочував його, ні зупиняв, опанований химерним почуттям; у моєму серці жевріла цікавість, а тіло було наче скуте. Він кілька разів кашлянув, я завважив, як тяжко йому було здобутися на слово, але якась жорстокість, що таємним способом перекинулася від тієї жінки на мене, раділа з його боротьби поміж соромом і душевною потребою говорити: я не допомагав йому, і важка мовчанка й далі висіла над нами чорною тінню. Кроки наші звучали невлад: його — по-старечому човгали, мої — лунали навмисне твердо, прагнучи втекти від того брудного світу. Я чимраз дуж-

че відчував напруження, що виникло між нами: та мовчанка була сповнена нестямного німого крику, як надміру натягнена струна; аж ось нарешті він порушив її — і то як страшно, до болю несміливо, — озвавшись:

— Ви бачили... паночку... бачили дуже дивну сцену... Даруйте мені... даруйте, що я до неї повертаюсь... але вона, либонь, видалась вам чудною... а я дуже смішним... Та жінка... вона, бачте...

Він затнувся. Щось наче кілком стало йому в горлі. Потім голос його перейшов на шепіт, і він квапливо промимрив:

— Та жінка... то моя дружина...

Я, мабуть, здригнувся з подиву, бо він швидко повів далі, наче виправдуючись:

— Тобто... вона була моя дружина... п'ять... ні, чотири роки тому... в Герацгаймі, в Гессені, звідкіль я родом... Я не хотів би, паночку, щоб ви були про неї кепської думки... Може, я сам винен, що вона така. Вона така не завжди була... Я... я її мучив... Я взяв її, хоч вона була бідна, навіть білизни не мала, нічого, анічогісінько... а я багатий... тобто заможний... не багатий... в кожному разі, я тоді дещо мав... і бачте, паночку... я, може, дійсно був — вона правду каже — ощадний... але це було раніше, паночку, ще перед моєю бідною... я тепер сам себе кляну... Але такий був мій батько, й мати, і всі... І я гірко заробляв кожний гріш... а вона мала легковажну вдачу, любила гарні речі... а була ж бідна, і я їй раз у раз цим дорікав... Мені не слід було так робити, тепер я знаю, паночку, бо ж вона горда, дуже горда... Ви не думайте, що вона така, яку з себе вдає... Це неправда, вона сама себе мучить... тільки... тільки, щоб мені

завдати болю, щоб мене помучити... і тому, що їй соромно... Може, вона й справді стала погана, але я... я гадаю, що ні... бо вона, паночку, була добра, дуже добра...

Він витер очі й зупинився, опановуючи себе. Я мимохіть глянув на нього, і враз він перестав здаватися мені смішним, і навіть оте дивовижне, догідливе «паночку», що його вживають у Німеччині тільки нижчі верстви населення, мене вже не вражало. Обличчя його зраджувало, як тяжко йому давалося кожне слово, і коли він, ледве пересуваючи ноги, рушив далі, очі його були втуплені в брук, наче вчитували там у хисткому світлі те, що на превелику силу вихоплювалося у нього з горла.

— Так, паночку,— глибоко зітхнувши, сказав він уже цілком іншим, низьким голосом, що наче виходив з найпотаємніших глибин його душі,— вона була дуже добра... і до мене теж добра, вона була дуже вдячна мені, що я визволив її із злиднів... і я знав, що вона була вдячна... але хотів це чути... знову й знову... мені було так любо слухати її подяку, паночку... так... так же ж радісно уявляти собі, що я кращий за неї, коли... коли я знав, що я гірший... Я б усі свої гроші віддав за те, щоб тільки безперестанку чути це... А вона була дуже горда і щоразу менше дякувала, як помітила, що я тієї вдячності від неї вимагаю... Тому... тільки тому, паночку, я примушував її завжди просити... ніколи не давав їй нічого сам... Мені було так приємно, що кожную сукню, кожную стрічку їй доводилось випрохувати... Три роки я так її мучив, чимраз дужче... але тільки тому, паночку, що кохав її... Мені подобалась її гордість, і все ж я,

божевільний, завше хотів ту гордість приборкати... і коли вона чогось бажала, я сердився... Але я, паночку, тільки вдавав, що сердився... насправді ж я тішився з кожної нагоди принизити її, бо... бо ще й сам не знав, як я її кохаю...

Він знову затнувся. Тепер він хитався, мов п'яний. За мене він, очевидячки, зовсім забув. І говорив далі машинально, наче крізь сон, чимраз голосніше.

— Я... я збагнув це аж тоді... того проклятого дня, коли відмовився дати їй грошей для матері, невеличку суму... тобто я їх уже відклав, тільки хотів, щоб вона ще раз прийшла... ще раз попрохала... Так, але до чого це я?.. Ага, тоді я збагнув, як її кохаю, коли прийшов увечері додому, а її не було, тільки записка на столі... «Залишайся з своїми проклятими грішми, мені від тебе нічого не треба»... оце й усе... Паночку, три дні й три ночі я був як навіжений. Звелів перешукати річку й ліс, витратив стільки грошей на поліцію... всіх сусідів оббігав, та вони лише сміялись і глузували... Ніде ні сліду не пощастило знайти, ні сліду... Нарешті хтось із сусіднього села сказав мені... що бачив її... в потязі з якимось солдатом... що вона їхала до Берліна... Того самого дня я поїхав туди... кинув свої справи... втратив не одну тисячу... мене обікрали мої робітники, мій управитель, усі, всі... Але, присягаюсь вам, паночку, мені все було байдуже... Я перебув тиждень у Берліні, доки знайшов її в тім вирі людському... і пішов до неї...

Він тяжко звів дух.

— Паночку, присягаюся вам... я ані сло-

вом не дорікнув їй... я плакав... я навколішки стояв перед нею... пропонував їй гроші... все своє майно, щоб вона порядкувала ним як хотіла, бо тоді я вже знав... знав, що не можу жити без неї. Я люблю кожну волосинку її... її уста... її тіло, все, все... і це ж я, я сам штовхнув її туди, я, я сам... Вона зблідла, як смерть, коли я раптом увійшов... я підкупив її господиню, зведеницю, погану, ницу бабу... вона стала біла, як стіна... Вислухала мене... Паночку, мені здається, що вона... еге ж, вона майже зраділа, побачивши мене... Та коли я згадав про гроші... і то ж тільки тому, присягаюсь вам, аби показати їй, що я вже про них не думаю... то вона сплюнула... а потім... бо я все не хотів іти... покликкала свого коханця, і вони почали з мене глумитися... Але я, паночку, все одно приходив туди день у день. Мешканці того дому ровповіли мені все, я довідався, що той мерзотник її покинув, що вона в злиднях, і тоді я ще раз пішов до неї... ще раз, паночку, але вона визвірилась на мене й порвала гроші, що їх я поклав був нишком на стіл, а як я вдруге прийшов, її вже не було... Я все робив, паночку, щоб знов її відшукати. Цілісінький рік, присягаюсь вам, я не жив, а шукав, наймав агентів, аж доки нарешті вивідав, що вона в Аргентині... в одному... в одному поганому домі...

Він замовк, важко дихаючи. Останні слова він не сказав, а прохрипів. Голос його став ще глухіший.

— Я дуже злякався... спочатку... але потім нагадав собі, що це я, тільки я пхнув її туди... І подумав, скільки їй, бідолашній, довелося витерпіти... бо ж вона передовсім горда... Я пішов до свого адвоката, він написав

до консула й послав гроші... не зазначивши, від кого... аби тільки вона вернулася. Мені телеграфували, що все йде гаразд... я знав назву корабля... і чекав на нього в Амстердамі... Я приїхав туди на цілих три дні раніше, так мене пекла нетерплячка... Врешті корабель прибув, я не тямився з радощів, як побачив димок на обрії, гадав, що не матиму сили дочекатися, поки він підпливе й пристає до берега, так помалу він наближався, потім пасажири почали сходити трапом, і нарешті, нарешті вона... Я пізнав її не зразу... вона була інакша... підмальована... і вже така... як ви бачили... І коли вона мене вгледіла... то аж посіріла... Два матроси підхопили її, а то вона була б упала в воду... Тільки-но вона ступила на берег, я підійшов до неї... я не сказав нічого... горло мені стисло... Вона теж нічого не казала... і не дивилася на мене... Носій пішов уперед з речами, а ми йшли і йшли... Враз вона спинилась і сказала... так сказала, пане... так сумно, що мене наче в серце вколело: «Ти й досі хочеш, щоб я була тобі за дружину? Й досі?..» Я взяв її за руку... Вона здригнулась, але нічого не сказала. Та я відчув, що тепер уже все гаразд... Пане, який я був щасливий! Я танцював круг неї, як дитина, коли ми зайшли до кімнати, я припав їй до ніг... казав, мабуть, якісь дурниці... бо вона усміхалася крізь сльози й голубила мене... звісно, дуже несміливо... але, пане... яке то було для мене щастя... яке щастя... Я бігав сходами, як хлопчисько, то нагору, то вниз, замовив у готелі вечерю... нашу шлюбну вечерю... поміг їй одягнутись... і ми зійшли вниз, їли, пили й були веселі. О, вона була радісна, мов дитина, така ласкава й добра... вона

говорила про нашу домівку... і як ми тепер знову все впорядкуємо. Але ось...

Його голос зробився враз хрипкий, а рукою він махнув так, наче хотів когось розтрощити.

— Там... там був один кельнер... погана, підла людина... він думав собі, що я п'яний, бо я просто шаленів... танцював, заходився сміхом... а я був тільки щасливий... ох, який щасливий!.. І тоді... як я розплачувався, він не додав мені двадцяти франків... Я нагримав на нього й почав вимагати решту. Він зняковів і поклав на стіл золоту монету... Тоді... тоді... вона враз різко засміялася... Я здивовано глянув на неї, але то було вже зовсім інше обличчя... глузливе, шорстке і злісне... «Який ти й досі ощадний... навіть у день нашого весілля!» — сказала вона так холодно, так гостро, так... жалісливо... Я перелякався, проклинав свою дріб'язковість... намагався знову сміятись... але її веселість погасла... вмерла... Вона забажала окремої кімнати... хіба ж я міг їй у чомусь відмовити... і я лежав уночі сам і все думав, що їй купити завтра вранці... що їй подарувати... довести їй, що я не скупий... що для неї ніколи вже не буду скупий. І вранці я пішов і купив їй браслета, а коли вернувся й зайшов до неї в кімнату... кімната була... була порожня... так само, як і тоді. І я знав, на столі повинна бути записка... Я втік звідти, я благав бога, щоб там нічого не було... але... але... записка... все-таки там лежала... А в ній було...

Він завагався. Я мимохіть зупинився й глянув на нього. Він похнюпився. Потім хрипко прошепотів:

— В ній було написано: «Дай мені спокій. Ти мені огидний».

Ми дістались до гавані, і зненацька тишу порушив грізний віддих прибою. Блимаючи очима, мов великі чорні звірі, стояли там кораблі, ті близько, а ті далі, і звідкілясь долинала пісня. Все було невиразне, а проте багато що відчувалося: тяжкий сон і тривожні марення великого міста. Біля себе я бачив тінь свого супутника, вона примарно хиталася перед моїми ногами, то розпливалася, то знову скорчувалась у змінному світлі тьмянних ліхтарів. Я не годен був слова сказати, не міг ані потішити його, ні щось запитати, відчував, одначе, як його мовчанка липне до мене, важка й понура. Враз він, тремтячи, вхопив мене за руку:

— Але я не поїду звідси без неї... Я багато місяців її шукав, поки знову знайшов... Вона мучить мене, але я не відступлюся... Благаю вас, паночку, побалакайте з нею... Вона мусить бути моя, скажіть їй це... мене вона не слухає... Я далі не можу так жити... Не можу дивитись, як до неї приходять інші... і чекати надворі, доки вони вийдуть звідти... веселі, п'яні... Ціла вулиця вже мене знає... всі сміються з мене, коли бачать на чатах... я тоді шаленію... а проте щовечора знову приходжу й стою... Паночку, благаю вас... поговоріть із нею... Я вас не знаю, але зробіть ласку в ім'я господа милосердного... поговоріть із нею...

Я мимохіть спробував визволити свою руку. Мені було страшно. Та як він побачив, що я відвертаюся від його нещастя, то кинувся раптом серед вулиці навколішки і обхопив мене за ноги.

— Заклинаю вас, паночку... Ви мусите з нею побалакати... мусите... а то станеться щось жахливе... Я витратив усі свої гроші, щоб її знайти, і не залишу тут її... не залишу живу... живу... я вже не витримаю... Поговоріть із нею, паночку...

Він корчився переді мною, мов несамовитий. В кінці вулиці з'явилися два поліцаї. Я насилу звів його на ноги. Десь із хвилину він дивився на мене сторопіло, потім сказав зовсім іншим голосом, сухо й діловито:

— Зверніть он у ту вулицю. Там ваш готель.

Ще раз глипнув на мене очима, що в них зіниці наче розпливлися в якійсь жахливій білій порожнечі. Потім зник.

Я щільніше загорнувся в плащ. Мене морозило. Я відчував тільки втому, якісь тупі чорні замороки опосіли мою голову, мінливий, багрянний сон. Хотілося зібрати докупи думки, обміркувати все, та раз у раз підносилася в мені та чорна хвиля втоми й поривала за собою. Я доплентався до готелю, впав на ліжко й заснув каменем.

Другого ранку я вже не знав, що в тій події було тільки сном, а що справді пережите, і щось мені не давало з'ясувати все до ладу. Я прокинувся пізно, чужий у чужому місті, й пішов оглянути одну церкву, що в ній мала бути славетна старовинна мозаїка. Та мої очі не сприймали того, що бачили, все виразніше поставала в пам'яті зустріч минулої ночі, і мене непереможно потягло до тієї вулиці, до того будинку. Але ті чудні вулиці живуть лише вночі, вдень вони прибирають сіру, холодну машкару, під якою їх пізнає тільки

втаємничений. Я не знайшов того завулка, хоч як шукав. Стомлений і розчарований, я повернувся додому, переслідуваний образами чи то зі снів, чи з спогадів.

О дев'ятій годині вечора відходив мій потяг. З жалем покидав я місто. Носій забрав мої речі й поніс їх переді мною на станцію. Враз на одному перехресті щось ніби примусило мене оглянутись; я пізнав поперечну вулицю, що вела до того будинку, звелів почекати носієві, який спершу зачудовано глянув на мене, потім зухвало засміявся, і пішов ще раз скинути оком на те місце пригод.

Було так само темно, як і вчора, і в примарному світлі місяця мерехтіли засклені двері того будинку. Я хотів підійти ближче, та враз у п'ятні щось ворухнулося. Здрігнувшись, я розгледів учорашнього знайомого: він сидів на порозі й кивав мені, щоб я підійшов ближче. Але мені стало страшно, я швидко повернувся і втік, боячись устряти в якусь пригоду й спізнитися на потяг.

Проте на розі, перше ніж завернути, я ще раз оглянувся. І побачив, що чоловік, який сидів на порозі, раптом зірвався на ноги й кинувся до дверей. Коли він рвучко відчинив їх, у руці в нього щось сяйнуло: я здалеку не міг роздивитися, чи то золото, чи вістря ножа так врадливо заблисло між його пальцями в місячному світлі...

ЗГАСЛЕ СЕРЦЕ

Для того, щоб уцент розбити людське серце, долі не завжди потрібно могутнього удару й великого розмаху; її невгамовна творча сваволя найбільше любить висновувати загибель із мізерних причин. Той перший легкий дотик її ми звемо нашою незграбною людською мовою приводом і вражено порівнюємо його дріб'язковість із могутньою силою, яка виявляється в наслідках; але так само як хвороба починається не тоді, коли її вже можна впізнати, так і доля людська починається не тоді, коли вона стає вже очевидною, стає подією. Доля захована в глибинах нашої істоти, в нашій крові і діє там задовго до того, як вийде назовні і торкнеться душі. Пізнання себе — це вже самооборона, і майже завжди вона даремна.

Старий Соломонсон — у себе на батьківщині він мав право називатися таємним радником комерції — прокинувся вночі в готелі курорту Гардоне, куди він приїхав із родиною провести великодні свята, прокинувся від дошкульного болю: живіт йому наче хто здавив гострими обценьками, віддих насилу видобувався з напружених грудей. Старий злякався, — його, хворого на печінку, часто хапала колька, а він не послухав лікарів і, замість поїхати лікуватися в Карлсбад, на догоду родині вибрав південь. Потерпаючи, щоб часом не було важкого нападу, він боязко обмацав свого великого живота і, хоч йому й не легшало, трохи заспокоївся: боліло тільки в шлунку — мабуть, йому завадила не-

звична італійська їжа, або ж трохи чимось отруївся, таке в цій країні часто буває з подорожніми. Він полегшено зітхнув і одвів тремтячу руку, але біль не минався й не давав дихати. Застогнавши, старий важко підвівся з постелі, щоб розворушитися й тим приглушити біль. І справді: коли він устав і трохи походив, йому полегшало. Але в темній кімнаті було тісно, до того ж він боявся збудити й надаремне розхвилювати дружину, що спала поряд, на другому ліжку. Він накинув на себе халат, узув повстяні капці на босу ногу й обережно, навпомацки вийшов у коридор, щоб там перечекаати біль.

Саме як він відчиняв двері в темний коридор, крізь розчахнені навстіж вікна з церковної вежі долинув дзвін дзигарів: потужні вдари покотилися над озером м'яким, тремтливим відгомоном: четверта година ранку.

Довгий коридор тонує у п'ятмі, але старий добре пам'ятає ще з дня, що він довгий і рівний, тож міг обійтися й без світла. Глибоко дихаючи, він ходив з кінця в кінець, радий, що ті обценьки під грудьми спроквола опускають. Врешті біль майже зовсім минувся, і старий хотів уже був вернутися до своєї кімнати, як раптом зупинився, сполоханий якимось шурхотом. Долинав той шурхіт звідкись зблизька, тихий, але виразний. Рипнула підлога, щось зашепотіло, заворушилося, і враз темряву на мить прорізала вузенька смужка світла з ледь відхилених дверей. Що це? Старий мимохіть принишк у кутку, зовсім не з цікавості, а з цілком зрозумілого страху, що хтось побачить, як він, мов той сновида, гуляє вночі коридором. Та коли з

дверей заблисло світло, він, сам того не бажаючи, побачив — чи, може, йому так здалося,— що з кімнати вислизнула жіноча постать у білому й зникла в другому кінці коридора. І справді, у якихось із останніх дверей клацнула тихо клямка. Потім знову все замерло в пітьмі.

Старий захитався, неначе його хто вдарив просто в серце. Там, у самому кінці коридора, там, де зрадливо ворухнулася клямка, там... адже там були тільки його власні кімнати, номер із трьох покоїв, що його він найняв для своєї родини. Дружину він усього лиш кілька хвилин тому покинув сонну в постелі, значить — ні, помилка тут неможлива,— ця жіноча постать, що потайки верталася з чужої кімнати, могла бути тільки Ерна, його дочка, якій ледве минув дев'ятнадцятий.

Старий похолонув із жаху й задривав усім тілом. Його дочка Ерна, його дитина, весела, пустотлива дитина,— ні, такого не може бути, він напевне помилився. Що ж їй було робити в чужій кімнаті, як не... Мов лютий звір, відштовхнув він від себе цю думку, але жіноча постать, що примарно майнула в коридорі, владно в'їлася йому в мозок, і не можна її позбутися, не можна вирвати з пам'яті: він мусить мати певність. Задихаючись, тримаючись за стіну, він добувся до її дверей, що були поряд із його власними. Але — який жах! — саме тут, саме в цих одних дверях пробивалася крізь шпарку тремтлива ниточка світла й дірочка на ключ зрадливо біліла: о четвертій годині ранку в її кімнаті ще світилося! А ось іще один доказ: клацнув вимикач, біла ниточка світла розтанула в пітьмі — ні, ні, марно було брехати

самому собі — це вона, Ерна, його дочка, крадькома верталася вночі з чужого ліжка в своє.

Старий тремтів із жаху, його морозило, холодний піт обілляв усе тіло. Розбити двері, накинутися на неї з кулаками, набити безсоромницю — ось було його перше бажання. Але ноги вклякали під обважнілим тілом. Він насилу доволікся до своєї кімнати і, наче підстрелена тварина, майже втрачаючи свідомість, упав на постіль.

Старий лежав непорушно й широко розплющеними очима вдивлявся в темряву. Поруч він чув безтурботний, сонний віддих своєї дружини. Перша думка була розтермосити її, сказати про страшне відкриття, викричати весь свій гнів, весь біль із свого серця. Але як вимовити словами цей жах? Ні, ніколи, ніколи не зможе він сказати таких слів. То що ж робити? Що робити?

Силувався обміркувати все, але думки плуталися в голові, шугали наосліп, мов кажани. Це ж просто щось неймовірне: його Ерна, ніжна, випещена дитина з ласкавцями очима... чи ж давно, чи давно вона сиділа над букварем і рожевим пальчиком водила по важких, незрозумілих літерах... чи ж давно він забирав її в блакитній сукеньці зі школи, а дорогою додому годував тістечками в цукерні — він ще й досі відчував поцілунок дитячих губ, солодких від цукру... Хіба це було не вчора?.. Ні, відтоді вже минув не один рік... але ж як по-дитячому просила вона його ще вчора, так, справді вчора, щоб він купив їй

синій у золотисту крапку светр, що так яскрів у вітрині. «Таточку, будь ласка! Ну, будь ласка!» — проказувала вона, благально склавши руки та всміхаючись радісно й самовпевнено, — перед тим усміхом він ніколи не міг устояти... А тепер, тепер вона вночі, за два ступні від його дверей, скрадалася до ліжка чужого чоловіка, качалась на ньому, гола й жагуча...

«Боже мій!.. Боже мій!.. — мимоволі застогнав старий. — Яка ганьба, яка ганьба!.. Моя дитина, моя ніжна, моя люба дитина, що її я пильнував, як свого ока, з якимсь чоловіком... З ким?.. Хто б це міг бути?.. Адже ж ми всього тільки три дні як приїхали сюди, і вона не знала раніше жодного з цих прилизаних йолопів — ні вузьколобого графа Убальді, ні італійського офіцера, ні того мекленбурзького барона... Щойно під час танців на другий день після нашого приїзду вони познайомились. І ось уже хтось із них... Ні, він не міг бути в неї перший, ні... це, мабуть, почалося ще раніше... ще вдома... а я нічого не знав, я ні про що не здогадувався, дурень, заплішений дурень!.. Але що я взагалі про них знаю?.. Цілісінький день тяжко працюю на них, щодня по чотирнадцять годин просиджую в конторі, так само, як раніше з валізою, напакованою різними зразками краму, сидів у поїзді... щоб тільки роздобути грошей для них, грошей, грошей, щоб вони мали в що гарно вбратися, щоб були багаті... А коли я вертаюся ввечері додому, стомлений, розбитий, тоді їх немає: вони в театрі, на балу, гуляють... звідки ж мені, зрештою, знати, що вони роблять цілими днями?.. А тепер я знаю тільки одне: що моя дитина ночами віддає

своє молоде, чисте тіло на втіху чоловікам, як перша-ліпша шльондра... Ох, яка ганьба!»

Старий не переставав стогнати. Кожна нова думка ще дужче ятрила його рану; йому здавалося, що його мозок лежить перед очима скривавлений і в ньому аж кишать червоні черв'яки.

«Але чого ж я всьому цьому потурав?.. Чому я лежу тут і мучуся, а вона, розпусниця, спокійно спить?.. Чому я зразу ж не вдерся до її кімнати, не сказав, що знаю про її ганьбу?.. Чому я не попереламував її кісток?.. Бо я м'якосердий... Я боягуз... Я завжди був м'якосердий до них... потурав їм у всьому... я ж так пишався, що хоч їм роблю легке життя, коли моє вже пішло нанівець... ось цими нігтями я видряпував для них гроші, пфеніг до пфеніга... я ладен був шкіру з себе здерти, аби тільки вони були задоволені... Та ледве я зробив їх багатими, як вони почали мене соромитись... і елегантності мені бракує... і освіти... а де ж я мав набратися тієї освіти? На дванадцятому році життя мене вже взяли зі школи, і я мусив заробляти, заробляти й заробляти... тягати валізу із зразками спершу від села до села, а потім від міста до міста, аж доки спромігся відкрити свою власну крамницю... і тільки-но вони розбагатіли й стали жити у власному будинку, як моє чесне, добре ім'я перестало їм личити... Примусили мене купити звання таємного радника комерції... щоб люди більше не зивали їх панею і панною Соломонсон, щоб вони могли вдавати з себе аристократок... Аристократки!.. Вони сміялися з мене, коли я боронився від їхньої претензійності, від їхнього «вибраного товариства», коли оповідав

їм, як моя небіжка мати — хай їй земля буде пером! — провадила господарство: тихо, скромно, жила тільки для батька й для нас... Вони називали мене старомодним... «Ви, тачку, старомодні», — завше кепкувала вона... Еге ж, я старомодний, а вона лягає в чужу постіль із чужими чоловіками, моя дитина, моя єдина дитина... Ох, яка ганьба, яка ганьба!» І таким тяжким стогоном видобувалося з грудей у старого його горе, що дружина нарешті прокинулася. «Що з тобою?» — запитала вона сонно. Старий не поворухнувся й затамував віддих. Так він пролежав непорушно до самого ранку в темній доміні свої туги, а думки точили його, мов шашіль.

До сніданку він з'явився перший, глибоко зітхнувши, сів до столу, але кожний шматок застрягав йому в горлі.

«Знову сам, — подумав він, — завжди сам!.. Коли я вранці йду до контори, вони ще вилежуються після танців і театрів... а як увечері приходжу додому, вони вже знову десь гуляють у своєму товаристві, в яке мене ніколи не беруть... Ох, ті гроші, прокляті гроші!.. Це вони їх зіпсували... через них ми стали чужі одне одному... А я, дурний, прагнув нагребти їх якнайбільше — і що ж? — себе самого обікрав, себе самого зробив убогим, а їх черствими... П'ятдесят років, п'ятдесят безглузких років я тяжко працював, боявся й дня перепочити... і ось тепер — сам...»

Помалу його почала брати нетерплячка. «Чому вона не йде?.. Я мушу поговорити з

нею, мушу сказати... нам треба виїхати геть звідсіля, негайно... Чому ж вона не йде?.. Певне, ще не відпочила, висипляється досхочу з чистим сумлінням, тимчасом як я, дурень, тут себе мордую... А мати цілими годинами чепуриться, купається, наводить красу, робить манікюр, накручує коси... до одинадцятої вона й не вибереться вниз... То чого ж дивуватися?.. Що ж може вийти з дівчини?.. Ох, ті гроші, прокляті гроші!»

Він почув позад себе легку ходу.

— Доброго ранку, таточку, добре вам спалося?

Хтось нахилився з-за плеча, ніжні уста торкнулися його розпаленого чола. Він мимохіть відсахнувся: солодкуватий запах парфумів Коті був йому огидний. А далі...

— Що з вами, таточку?.. Знову в кепському настрої?.. Кельнере, дайте каву і ham and eggs...¹ Ви погано спали чи, може, почули щось неприємне?

Старий опанував себе. Він похилив голову, не зважившись глянути на дочку, й нічого не відповів. Бачив тільки її руки на столі, укохані руки: ліниві, наманікюрені, вони гралися на білому полі обрусу, як розпечені стрункі хорти. Він задрижав. Погляд його несміливо ковзнув угору ніжними дівочими руками, ще майже дитячими, які раніше... чи ж давно це було?.. так часто обіймали його на добраніч... Він бачив ніжну опуклість грудей, що рівно дихали під новим светром. «Роздягнена... качалася в ліжку з чужим чоловіком,— злісно думав він.— Все це він торкав,

---

¹ Яечню з шинкою... (Англ.)

гладив, пестив, усім натішився... моє тіло й кров... моє дитя... ох, мерзотник... ох!..»

Він знову застогнав, сам того не усвідомлюючи.

— Що з вами справді, татусю? — пригорнулася вона до нього пестливо.

«Що зі мною? — аж кипіло все в ньому. — Що зі мною? У мене дочка повія, а я не маю сміливості сказати їй це».

Та він тільки невиразно промимрив:

— Нічого! Немає нічого! — і квапливо схопив газету, щоб нею затулитися від її допитливого погляду, бо дедалі дужче відчував, що не може дивитися їй у вічі. Руки його тремтіли. «Тепер, тепер треба сказати їй усе, поки ми самі», — мучила його думка. Однак голос його не слухав; навіть глянути на неї він не мав сили.

І враз він рвучко відсунув крісло й важкою ногою подався в парк, бо відчув, як по щоці йому покотилася велика сльоза. А цього вона не повинна була бачити.

Коротконогий старий чоловік довго кружляв по парку й пильно дивився на озеро. Його очі, невидючі від стримуваних сліз, все ж не могли не побачити, який був гарний краєвид довкола: з-за сріблястого серпанку мли маленькими зеленими хвилями здіймались пагорби, неначе заштриховані тонкими чорними лініями кипарисів, а за ними стрімко височіли гори, що суворо, а проте й прихильно споглядали на красу озера, як дорослі люди слідкують за веселою грою улюблених дітей. Як лагідно й гостинно стелилась довкола квітуча природа, закликаючи кожного бути добрим і щас-

ливим, яким щастям променіла божиста усмішка розкішного півдня!

«Щасливим! — старий гірко похитав обважнілою головою.— Так, тут можна бути щасливим. Один тільки раз я дозволив собі таку забаганку, захотів хоч раз спізнати, як то гарно живеться тим, хто не має клопоту... вперше після півсотні років безперервної праці, записів, обрахунків, дріб'язкового торгу й шахрування захотів я зазнати хоч декілька ясних днів... раз, однісінький раз, перше ніж мене загребуть... боже мій... шістдесят п'ять років... лишилося три чисниці до смерті... в такому віці ані гроші, ані лікарі нічого вже не зарадять... Хотілося хоч трошки подихати легким південним повітрям, поки буде по всьому, хоч раз у житті подумати про себе... Та правду казав мій небіжчик батько: «Втіхи та радощі — не для нас, нам до могили судилося гнути горба під своїм тягарем»... Вчора я гадав, що можу позбутись його хоч на хвилику... вчора я ще був майже щасливий, втішався своєю гарною веселою донькою, радів її радощами... і вже бог за те мене карає, вже забирає її од мене... тепер я вже втратив її навіки... не можу більше поговорити з своєю дитиною... не можу глянути їй у вічі, так мені соромно за неї... скрізь і завжди буде мучити мене ця думка — і дома, і в конторі, і вночі в постелі: де вона тепер, де була раніше, що робила? Ніколи я вже не вернуся додому спокійно, бо там сидітиме вона, вибіжить мені назустріч, а в мене серце пукатиме в грудях, що моя дочка, така молода і вродлива... А як вона цілуватиме мене, я буду думати, кому належали ті губи вчора... я завше боятимусь, коли її не буде біля мене, і завше сороми-

тимусь глянути їй у вічі, коли вона буде зі мною... Ні, так жити не можна... так жити не можна...»

Старий ходив, бубонів і заточувався, мов п'яний. Знову й знову вдивлявся він у озеро, і сльози безперервно котилися йому з очей і губилися в бороді. Він скинув пенсне й зупинився на вузенькій стежечці, мружачи короткозорі мокрі очі; вигляд у нього був такий кумедний, що хлопчина-садівник, який проходив повз нього, здивовано завмер на місці, потім зареготав і щось глузливо крикнув по-італійському. Запаморочений своєю скорботою, старий від тих слів наче прокинувся: він надів пенсне й подався боковою стежкою в глибину парку, щоб там десь заховатися від людей на якійсь самотній лавочці.

Та не встиг він знайти затишного місця, як його налякав сміх, що долинав звідкись із лівого боку... знайомий сміх, що тепер шмагував йому серце. Як музика звучав він йому цілих дев'ятнадцять років, цей дзвінкий, пустотливий сміх... задля нього він стільки ночей провів у вагоні третього класу, трясся аж до самої Познані, до Угорщини, аби тільки витрусити їм у наставлені долоні жменьку жовтого гною, на якому розцвітали ці безтурботні веселощі... тільки задля цього сміху він жив, задля нього позбувся здоров'я... аби тільки цей сміх завжди дзвенів на любих устах. А тепер він упинався в його тіло, мов розпечена пилка, цей проклятий сміх.

А проте старий таки не витримав і підійшов ближче. Вона стояла на тенісному майданчику, крутила ракетку в оголеній руці, вільно підкидала її вгору й підхоплювала на льоту. І щоразу в парі з ракеткою підлітав

у небесну блакить її пустотливий сміх. Троє чоловіків захоплено дивилися на неї — граф Убальді в широкій тенісній сорочці, офіцер у військовій тужурці, яка щільно облягала його тіло, і барон у бездоганних бриджах, — три різко окреслені чоловічі постаті, наче три статуї, довкола четвертої, іграшкової, що пурхає, немов метелик. Старий і сам не міг відірватися від тієї картини. Господи, яка вона була гарна у світлій короткій сукеньці, як золотило сонце її русяві коси! Яким щастям пашіло її молоде тіло, відчуваючи свою зграбність у стрибках і в бігу, п'янке і п'яне од вільного ритму пружних рухів! Ось вона грайливо підкинула в повітря білого тенісного м'ячика; а вслід за ним другого й третього; просто диво, як вигинався її стрункий дівочий стан; ось вона підскочила, щоб упіймати останнього м'яча. Такою він її не бачив ще ніколи: сповнена веселого вогню, вона сама була мов полум'я, біле, розвійне, мінливе полум'я, сповите в срібну хмаринку сміху, цнотлива богиня, що несподівано вигулькнула з-поміж вічнозелених плющів південного саду, з м'якої блакиті дзеркального озера; вдома це струнке, гнучке тіло ніколи так нестримно не віддавалося палкій, мов танок, грі. Авжеж, ніколи не бачив він її такою в понурих, задушливих мурах міста, ніколи, ні на вулиці, ні в кімнаті, не чув він у неї такого голосу, що ніби звільнився від усього земного, — так жайворонки співає свою радісну пісню... ні, ні, ніколи ще не була вона така гарна! Старий прикипів до неї очима. Він забув про все навколо, бачив тільки це біле полум'я, що майоріло в повітрі. І міг би так стояти без кінця, невситимо вбираючи в себе її образ, — аж ось

вона, високо підскачовши, спритно зловила останнього підкинутого м'ячика і, розпалена, захекана, переможно усміхаючись, притиснула його до грудей.

— Браво, браво! — наче прослухавши арію з опери, заплескали в долоні троє чоловіків, що зацікавлено стежили за її меткою грою. Їхні голоси привели старого до тями. Він люто глянув на них.

«Ось вони, падлюки! — вистукувало його серце.— Ось вони... Але хто ж саме з них?.. Хто з цих трьох джигунів володів нею?.. Які вони всі причепурені, які напахчені, виголені, дармоїди... Ми в їхньому віці скніли по конторах у латаних штанях, оббивали пороги клієнтам... їхні батьки, може, ще й досі сидять отак, працюють на них криво... а вони катаються собі по світах, крадуть у бога день по дневі... Іч які — самі веселі, засмагли, очі зухвалі... Чому ж їм не бути веселими та бадьорими!.. Досить такому жевжикові сказати кілька солоденьких слів марнославному дівчиськові, і воно вже ладне йому віддатися... Але хто ж із них, хто?.. Адже один із них і тепер подумки бачить її роздягнену й лякає язиком: а я її мав... Він знає її всю і думає собі: сьогодні ввечері знову... і крадькома підморгує їй... Мерзотник!.. Убити б його, собаку!»

Його помітили звідтіля. Дочка замахала ракеткою й засміялася, чоловіки вклонилися. Він не відповів, тільки підпухлими, наляганими кров'ю очима дивився на її гордовиту усмішку: «І ти ще можеш так сміятися, безсоромна!.. Але й той, певне, посміхається собі нишком і думає: «Он він стоїть, старий, дурний єврей, що цілу ніч хропе собі в ліжку...

якби він тільки знав, старий йолоп!..» Так, так, я знаю, ви смієтесь, ви обминаєте мене, мов брудну ганчірку... але дочка — о, дочка гарненька й готова до послуг, вона притьмом лізе до вас у постіль... а мати, правда, трохи затовста й підтоптана, підмальована, підправлена, та проте якби їй слово сказати, то, може, й вона б не відмовилася... Ваша правда, собаки, ваша правда: адже вони самі, шльондри, за вами бігають... Хіба вас обходить, що в когось серце кривавиться... аби тільки самим потішитись і тих хвойд потішити... Перестріляти б вас, батогами зашмагати... Але ваша правда, коли ніхто цього не робить... коли боягузи ковтають свій гнів, як собаки своє блювотиння... ваша правда, коли чоловік такий боягуз, жалюгідний боягуз... що не піде, не вхопить безсоромницю за рукав, не потягне її від вас... Коли він стоїть отут, мовчить і давиться своєю жовчю... боягуз... боягуз... боягуз...»

Старий ухопився за огорожу, він трусився з безсилового гніву. І враз він плюнув собі під ноги і, хитаючись, вийшов із парку.

Старий дибав містечком. Перед одною вітриною він раптом зупинився: за шибкою, складені в піраміди й барвисті башти, лежали всілякі речі, що могли придатися в дорозі туристам: сорочки й сітки, блузи й вудки, краватки, книжки, навіть печиво; але старий дивився тільки на одну річ, недбало кинуту серед елегантного мотлоху, — на грубу вузлувату палицю із залізним вістряем; вона була, мабуть, важкенька й замашна.

«Убити... вбити собаку!» Старий аж сп'янів від тієї думки, такої втішної, просто рятівної.

Він зайшов до крамниці й за якусь дрібницю купив собі ту сучкувату довбешку. І тільки-но стиснув її в руці, тяжку й небезпечну, як уже відчув себе дужчим: адже зброя завжди надає кволій людині більшої певності. Він міцно тримав палицю й відчував, як напружуються м'язи в нього на руці. «Убити... вбити собаку!» — бурмотів він сам до себе, й мимоволі його важка, непевна хода ставала твердіша, швидша; він майже бігав туди й сюди набережною вулицею, захеканий і спітнілий не так із натуги, як із люті, що прорвалася в ньому. Бо рука його дедалі міцніше стискала грубу головку палиці.

Так озброєний, він увійшов у блакитну тінь прохолодної тераси й роздратованим поглядом почав шукати невідомого ворога. І справді: в кутку у м'яких плетених кріслах, смокчучи крізь соломинки віскі з содовою водою, весело балакаючи, вони сиділи всі разом, безтурботні й ліниві: його дружина, дочка й неминуча трійця. «Котрий же з них? Котрий? — думав він тупо, стискаючи в кулаці важку палицю. — Кому з них розтроцяти голову?.. кому?.. кому?» Та Ерна, не так зрозумівши його неспокійний допитливий погляд, схопилася з місця й побігла йому назустріч.

— Нарешті ви з'явилися, татусю! А ми вас шукали всюди. Уявіть собі, пан фон Медфіц бере нас у свій «Фіат», і ми поїдемо з ним аж до Десенцано, навколо цілого озера. — І вона ласкаво підштовхнула його до столу, так, начебто він за те запрошення мав ще й дякувати.

Чоловіки ввічливо повставали, щоб привітатися з ним. Старий затремтів. Але до його

плеча ласкаво й заспокійливо тулилося тепле доччине тіло, відбираючи в нього рішучість. Він безвладно стиснув одну по одній простягнені руки, мовчки сів, дістав сигару й гнівно вп'явся зубами в м'яку тютюнову масу. Розмова французькою мовою, що її він був перебив, жваво потекла знову; часом за столом спалахував веселий сміх.

Старий сидів пригноблений, мовчазний і так гриз сигару, що аж брунатний сік стікав йому на зуби.

«Їхня правда... авжеж, їхня правда,— думав він.— Мені плюють у вічі... а я ще й руку подаю... всім трьом подав, а сам же добре знаю, що один із них і є той падлюка... і сиджу собі спокійно разом із ним за одним столом... я не вбив його, ні, не вбив, а ввічливо подав йому руку... Їхня правда, так, сута правда, коли вони сміються наді мною... А як вони всі в моїй присутності розмовляють! Так, наче мене тут зовсім немає... наче я вже лежу в землі... а вони ж обидві знають, і Ерна, й її мати, що я не розумію жодного слова по-французькому... обидві знають... обидві, і жодна не запитає мене хоч що-небудь, бодай про око людське, аби я не здавався такий смішний, такий страшенно смішний... Вони мене навіть не помічають... Для них я лише неприємний додаток, зайва морока... вони мене соромляться і зносять тільки тому, що я заробляю гроші... О, ті гроші, ті брудні, мерзенні гроші, якими я їх зіпсував... ті гроші, що на них лежить прокляття господнє!.. Моя дружина, моя рідна дитина не озиваються до мене й словом, тільки на тих дармоїдів, на тих вигладжених, вичепурених бевзів звернені їхні очі... Як вони хихочуть до них, аж верещать, неначе їх

лоскоче хто... А я... я всьому потураю.. сиджу тут, слухаю, як вони регочуться, не розумію анігич і все ж таки сиджу, замість grimнути кулаком... уперіщити їх палицею, розігнати на чотири вітри, доки ще вони не почали паруватися на моїх очах... Я все дозволяю; сиджу й мовчу, як дурень... боягуз... боягуз... боягуз!..»

— Дозвольте,— сказав ту мить каліченою німецькою мовою італійський офіцер і сьгнув по запальничку.

Старий, прокинувшись із своєї гіркої задуми, здригнувся й люто глянув на офіцера, який ні про що не здогадувався. На мить його опанував шалений гнів, і він гарячково стиснув у руці палицю. Потім уста його скривились і розпливлися в безглуздій усмішці:

— О, я дозволяю,— промовив він, і голос йому зірвався.— Авжеж, я дозволяю, хи-хи... я все дозволяю... все, що завгодно... хи-хи... все... все, що в мене є, до ваших послуг... зі мною можна собі все дозволити...

Офіцер вражено глянув на нього. Не знавши мови, він не зрозумів його як слід. Але та крива безглузда усмішка стурбувала його. Німець мимоволі схопився, жінки зблідли як стіна, на мить запала тяжка, задушлива тиша, наче під час коротенького проміжку між блискавкою і гуркотом грому.

Та злісна гримаса хутко розтанула, палиця випала із судомерно стисненого кулака. Старий зіщулився, наче побитий собака, і збентежено кашлянув, переляканий власною сміливістю. Щоб послабити прикре напруження, Ерна миттю поновила перервану розмову, німецький барон відповів зумисне весело, і по кількох хвилинах уже знову безжурно

котилася річка слів, що на мент була зупинилась.

Старий сидів серед балакучого гуртка, цілком до нього не причетний,— можна було подумати, що він спить. Замашна палиця, що випала йому з рук, ні на що не потрібна, погойдувалась між ногами. Дедалі нижче схилялась голова його на руку. Та тепер ніхто вже на нього не зважав: над його мовчанкою дзвінко перекочувалися хвилі балачки, закипаючи інколи пінявою сміху від якогось грайливо кинутого жарту, а він лежав непорушно на самому дні, в непроглядній п'їтмі сорому й горя.

Чоловіки підвелися, услід за ними поквально рушила Ерна й трохи повільніше мати: вони подалися на веселе запрошення своїх кавалерів танцювати до сусідньої кімнати, не вважаючи за потрібне покликати з собою й старого, що наче дрімав, поринувши в тупу задуму. Щойно заскочений наглою пусткою навколо, він прокинувся, як прокидається сонний уночі, коли ковдра зсунеться з нього і холодний протяг війне по голому тілі. Мимоволі він скинув оком на порожні крісла, але в сусідньому салоні вже хтось тарабанив уривчасту джазову мелодію, чути було сміх і схвальні вигуки. Пішли танцювати. Так, танцювати, вічно танцювати, це вони вміють. Раз у раз розпалювати кров, спорзно тертися одне об одне, аж поки досягнеш усього. Танцюють увечері, вночі і серед білого дня, ледарі кляті, нероби, цим вони й зваблюють жінок.

Старий знову злісно схопив свою палицю й почвалав за ними. Німецький барон сидів коло рояля трошки боком, щоб заразом дивитися

на тих, що танцюють, і навмання тарабанив напам'ять якусь американську модну пісеньку. Ерна танцювала з офіцером, матір, дебелу й незграбну, вів, хоч йому доводилося й не легко, довготелесий граф Убальді. Та старий дивився лише на Ерну і її партнера. Як той пес легко й підслесливо поклав руки на її тендітні плечі, начебто вона геть уся належала йому! Як вона горнулася до нього всім тілом, немов обіцяла йому себе! Як вони тяглися одне до одного перед його очима, ледве стримуючи жадобу! Так, це був він, він,— кожен рух їхніх збурених тіл свідчив, що вони вже пізнали одне одного, що вони вже близькі до останку. Так, це був він, він, і ніхто більше; старий вичитував це з її очей, примружених, а проте сповнених вогкого блиску,— вони випромінювали згадку про більшу втіху; так, це був він, той злодій, що вночі палко торкався всього, що тепер наполовину ховалося під легкою тоненькою сукнею, злодій, що вкрав його дитину... його дитину! Старий мимохіть підступив ближче, щоб вирвати її з його обіймів. Але дочка його не помітила. Вона вся віддавалася ритмові танцю, скорялася непомітному натискові партнера, що її водив, що її зводив: відкинувши назад голову, ледь розтуливши уста, сп'янівши, забувши про все, вона плила на легких хвилях музики, не відчуваючи ні простору, ні часу, не помічаючи старого батька, що, тремтячи, задихаючись, налитими кров'ю очима дивився на неї в шаленому нападі гніву. Вона відчувала себе саму, своє власне молоде тіло, слухняно линучи за вривчастою лоскотною мелодією; відчувала тільки себе, та ще жагу чоловіка, чие обличчя майже торкалося її, дужу руку, що обіймала

її, і те, що вона, коливаючись у танці, мусить берегтися, аби не припасти до нього жагучими устами, не віддатися його владній силі. І все це старий угадував болісно загостреним чуттям: щоразу, коли хвиля танцю відносила її геть, йому здавалося, що вона пропадає навіки.

Враз, мов порвана струна, музика завмерла на половині такту. Барон схопився з стільця й сказав, сміючись:

— *Assez joué pour vous. Maintenant je veux danser moi-même*¹.

Всі весело погодились, пари розійшлися, і маленьке товариство розбрелося по кімнаті.

Старий знову отямився: треба тепер, тепер щось зробити, щось сказати! Не стирчати таким вайлом, не бути таким нестерпно зайвим! Дружина саме проходила повз нього, трохи засапана з натуги, та проте вельми задоволена. Гнів нагло додав йому сміливості. Він заступив їй дорогу:

— Ходімо,— прохрипів він нетерпляче,— мені треба поговорити з тобою.

Вона глянула на нього здивовано: на його блідому чолі виступили краплі поту, очі неспокійно блукали. Чого йому? Навіщо йому треба саме тепер її турбувати? У неї вже розтулилися уста, щоб сказати якусь відмову, але в його поведінці було щось таке напружене, таке грізне, що вона, пригадавши раптом недавній вибух незрозумілого гніву, знехотя пішла-таки за ним.

— *Excusez, messieurs, un instant*² — вибачилась вона спершу перед чоловіками.

¹ Я вже награвся для вас. Тепер я сам хочу потанцювати (*франц.*).

² Пробачте, панове, одну хвилинку! (*Франц.*)

«У них вона просить вибачення,— гірко подумав старий,— а переді мною не вибачились, коли встали з-за столу. Я для них собака, ганчірка, що на неї можна наступити ногою. Але їхня правда, їхня правда, коли я цьому потураю!»

Вона чекала, суворо звівши брови; наче учень перед учителем, стояв він перед нею, і губи в нього трусилися.

— В чім справа? — запитала нарешті вона.

— Я не хочу... не хочу... — забелькотав він безпорадно,— не хочу, щоб ви... щоб ви зналися з тими людьми...

— З якими людьми? — перепитала вона, вдаючи, що нічого не зрозуміла, й зміряла його обуреним поглядом, наче він образив її саму.

— З отими он,— кивнув він люто присадкуватою головою в бік салону.— Мені це не до вподоби... Я не хочу...

— Чому ж це?

«Завжди цей інквізиторський тон,— думав він злісно,— ніби я її служник». І, ще дужче хвилюючись, пробелькотів:

— Я маю свої підстави... цілком певні підстави... Мені не подобається... Я не хочу, щоб Ерна розмовляла з тими людьми... я не зобов'язаний пояснювати все...

— Коли так, то дуже жалкую,— кинула вона бундючно.— Я вважаю, що вони всі три чудово виховані, прекрасні люди, і волю їхнє товариство, ніж те, що ми маємо його вдома.

— Прекрасні люди!.. Нероби... ці... ці... — Гнів стискав йому горло. Нараз він тупнув ногою.— Не хочу... забороняю... розумієш?

— Ні,— відповіла вона незворушно.— Ні-

чого не розумію. Не знаю, чому я повинна псувати дитині втіху...

— Втіху!.. Втіху!..— він похитнувся, наче його хто вдарив, обличчя спаленіло, на чолі виступив холодний піт, рука потяглася по палицю, щоб опертися чи вдарити нею. Але він її забув. Це зразу протверезило його. Він опанував себе, й нагло на серці в нього потеплішало. Він підступив ближче, наче хотів узяти її за руку. Його голос пом'якшав, став майже благальний.— Ти... ти мене не розумієш... це не для себе... не для себе я цього захотів... Я прошу у вас лиш одного... це моє перше прохання за багато років: їдьмо геть звідсіля... геть, до Флоренції, до Рима, куди хочете, мені все одно... Вирішуйте самі куди... але геть звідсіля, прошу тебе... поїдьмо... поїдьмо звідсіль... сьогодні ж... сьогодні... я... я більше не можу цього витримати... не можу.

— Сьогодні? — Вона здивовано глянула на нього й нахмурилась.— Сьогодні їхати? Що в тебе за такі химерні бажання?.. І тільки тому, що ці панове тобі неприємні! Зрештою, тебе ж ніхто не примушує зустрічатися з ними.

Та він і далі стояв перед нею, благально піднявши руки.

— Я не можу цього знести, кажу тобі... не можу, не можу. Не допитуйся чому, прошу тебе, але повір, що я не можу цього знести... не можу. Хоч раз у житті зробіть щось для мене, однісінький раз!

В сусідній кімнаті знову затарабанили на роялі. Вона глянула на нього, мимоволі вражена його відчаєм; але ж який він був невимовно смішний, маленький, товстенький чоловічок з червоним, мов рак, обличчям, з кала-

мутними, підпухлими очима, з піднятими вгору тремтячими руками, що стирчали з надто коротких рукавів; прикро було бачити його таким жалюгідним. Співчуття згасло, і вона холодно сказала:

— Це неможливо. Ми пообіцяли сьогодні поїхати з ними на прогулянку... а від'їздити завтра, коли ми заплатили за три тижні... з нас будуть тільки сміятися... Я не бачу ані найменшого приводу до від'їзду... Я застаюсь тут, і Ерна теж...

— А я можу хоч зараз собі їхати, правда?.. Я вам тут тільки заважаю... заважаю... втішатися!

Цим глухим викриком він спинив її на півслові. Його присадкувате, огрядне тіло випросталось, руки стислись у кулаки, на чолі зловісно засіпалась набрякла жилка. Здавалося, що він зараз або ще щось скаже, або вдарить. Та раптом він рвучко обернувся, хутко подався перевальцем до сходів і майже побіг нагору, дедалі швидше, наче втікав від погоні.

Старий, важко дихаючи, спинався по сходах: аби лише дістатися до своєї кімнати, побути самому, опанувати себе, приборкати нерви, не вчинити чогось безглузлого! Він уже досяг горішнього поверху, аж нараз — немов розпечені пазури звідкілясь ізсередини вп'ялися йому в нутроці — сперся на стіну й побілів, мов крейда. Ох, цей скажений біль, що пік і стискав лещатами!! Він щосили зціпив зуби, щоб не закричати, і, глухо стогнучи, скорчився всім тілом.

Він зразу збагнув, що з ним таке: кололо в печінці, це був один із тих жахливих напа-

дів, що останнім часом не раз давалися йому
взнаки, але ніколи він не відчував таких пе-
кельних мук, як сьогодні. «Вам не можна хви-
люватися»,— згадав він лікареві накази і, хоч
як йому боліло, злісно поглузував із самого
себе: «Легко сказати — не можна хвилювати-
ся... ану хай би пан професор сам спробував
не хвилюватися, коли рідна дитина... ох...
ох...»

Старий знову тяжко застогнав, так люто
вгризалися невидимі пазури у змучене тіло.
Він насилу дочвалав до дверей своєї кімнати,
штовхнув їх і, впавши на канапу, вп'явся зу-
бами в подушку. Біль трохи попустив, гаряче
вістря вже не так глибоко сягало в зранені
нутрощі. «Треба б прикласти компреса,— зга-
дав він,— випити крапель, і зразу полегшає».
Та не було нікого, хто б йому допоміг, анікогі-
сінько. А він сам не мав сили добутися до
сусідньої кімнати чи хоча б до дзвінка.

«Нікого немає,— гірко подумав він,—
отак і здохну колись, як собака під плотом...
Адже ж я знаю, що це не печінка мене му-
чить... це смерть підкрадається до мене...
Я знаю, що мені вже кінець і жоден профе-
сор, жодні ліки мені вже не допоможуть... в
шістдесят п'ять років не видужують... я знаю,
те, що там довбе і свердлить у мені,— це
смерть, і тих кілька років, що мені ще зоста-
лися,— то вже буде не життя, а вмирання,
тільки вмирання... Та коли... коли ж я й
жив?.. Коли я жив для себе, для самого себе?..
Хіба ж це було життя? Вічна гонитва за гріш-
ми, тільки за грішми... І тільки для інших...
а тепер яка мені з того допомога?.. Мав я жін-
ку, взяв її дівчиною, кохав її, і вона вродила

мені дитину; рік за роком билися нам серця водне в спільній постелі... а тепер, де ж вона тепер? Я вже не пізнаю її обличчя... її голосу... Вона говорить зі мною як чужа, їй байдуже до мого життя, до моїх почуттів, думок, страждань... вона давним-давно стала мені чужа... Куди воно все ділося, куди сплигло?.. І дитину я мав... виростала в мене на руках... думалося — у ній ти починаєш жити наново, краще, щасливіше, ніж судилося прожити тобі самому... І ось вона вночі йде від тебе геть і віддається чоловікам... Тільки здихати я буду для себе самого... для себе самого... бо для них я давно вже помер... Боже мій, боже мій, ніколи ще не був я такий самотній!..»

Гострі пазури від часу до часу ще люто впивалися в нього, а потім знов попускали. Але інший біль чимраз дужче здавлював йому скроні; думки, немов тверді, гострі, розпечені кремінці, немилосердно шпигали в чоло. Якби ж ні про що не думати, якби ж не думати! Старий розстебнув піджака й жилета,— важким мішком надимався й дрижав великий живіт під надутою сорочкою. Він обережно натиснув рукою на болюче місце. «Тільки оце, що тут болить,— ще я,— подумав він,— лиш цей клопоть гарячої шкіри... і тільки це, що там риється десь у мені, тільки воно ще належить мені: це *моя* хвороба, *моя* смерть... тільки це ще я... немає вже радника комерції, немає ні дружини, ні дочки, ні грошей, ні домівки, ні контори... лишилось тільки те, що я відчуваю пальцями,— моє тіло і пекучий біль усередині... Все інше — дурниця, воно не має ніякого сенсу... бо те, що осьде болить,— болить тільки мене самого... і цей

клопіт — тільки мій клопіт... Вони вже не розуміють мене, і я їх не розумію... Я цілком самотній, живу тільки на самоті з собою... ніколи ще я не відчував цього так, як нині. Та тепер, коли смерть уже росте в моєму тілі, тепер я знаю... занадто пізно, на шістдесят п'ятому році життя, коли я скоро здохну, а вони, безсоромні, танцюють собі, гуляють, тягаються з чоловіками... знаю, що жив я тільки для них, невдячних, і жодної години не жив для себе... Та що мені до них... що мені до них?.. Навіщо думати про них, коли вони про мене не думають? Краще здохнути, ніж вислухувати їхнє співчуття... що мені до них?..»

Поступово, мент по ментові, біль покидав його: вже не так різко, не так пекуче впивалася в його нутро жахлива пазуриста рука. Але залишилося щось тупе — уже майже й не біль, а наче щось чуже давило й тислося в глибину тіла. Старий лежав, заплющивши очі, й напружено прислухався, як його тихенько сіпало й точило всередині: йому здавалося, наче та чужа, невідома сила вишкрябувала щось із нього, спершу гострим, а тепер тупим знаряддям, наче щось нитка по нитці розсотувалося, уривалося в його тілі. Вже не пекло так люто, як раніше. Вже не боліло. А проте щось там усередині нишком тліло й гнило, щось починало відмирати. Усе, чим він жив, усе, що він любив, перегорало на тому повільному вогні, бралось попелом, кришилося й падало в літеплий намул байдужості. Він невіразно відчув: щось відбувалося, так, щось відбувалося, тимчасом як він лежав тут, на канапі, й гірко думав про своє життя. Щось конало. Але що? Він усе дослухався.

То поволі почало згасати його серце.

Старий лежав із заплющеними очима в кімнаті, що западала у вечірні сутінки. Помалу він задрімав. І тоді — чи то йому приснилось, чи привиділось, але в затьмареній свідомості зринуло дивне почуття: неначе з якоїсь невидимої рани (що не боліла і що він про неї не знав) просочується щось мокре, гаряче всередину, нібито він стікає кров'ю в своє власне нутро. Йому не боліла та кровотека, вона була на диво спокійна. Повільно, наче теплі, тихі сльози, скапували краплинки, і кожна влучала в саме серце. Але потемніле серце не озивалось жодним згуком; воно нечутно всмоктувало в себе чужу вологу, впивало, як губка, і ставало дедалі важче, набухало, розросталося у вузькій грудній клітці. Так воно все повнішало й повнішало, аж поки власна вага почала його тягти вниз, напинати зв'язки, сіпати за напружені м'язи. Чимраз дужче давило наболіле велетенське серце, аж ось (ох, як же ж боляче!) воно зрушило з місця й почало помалу спадати. Не зразу, не рвучко, а тихо-тихесенько відривалося воно від волокон м'язів, дуже повільно, не так, як камінь або дозрілий плід: ні, наче губка, насичена вологою, западалося воно все глибше й глибше, у щось мляве, в порожнечу, в небуття, кудись униз, за межі його істоти, в якусь бездонну, безбережну ніч. І враз зробилося жахливо тихо на тому місці, де щойно було ще тепле джерело, його серце: там тепер зяяла пустка, панував жах і холод. Не чути було стукоту, не сочилися краплі: все замовкло, вмерло. І, ніби в чорній труні, лежало в порожніх, аж моторошних грудях незбагнено німе ніщо.

І таке яскраве було спізнане вві сні почуття, таке велике збентеження, що старий, прокинувшись, мимоволі вхопився рукою за лівий бік, чи не зникло й справді звідти серце. Проте, слава богу, там щось глухо, ритмічно билось під його пальцями, та все ж здавалося, наче ті глухі удари лунали в порожнечі, а серця не було. Він відчував щось дивне: начебто раптом позбувся власного тіла. Його вже не мордував біль, жоден спогад не шарпав наболілих нервів, все в ньому заніміло, залякло, закам'яніло. «Як же це так? — думав він.— Адже щойно мене так усе мучило, всередині пекло, кожний нерв здригався... Що ж зі мною сталося?» Він довго вслухався в своє тіло, мов у порожнє дупло, чи не ворухнеться там щось. Але там не шуміли вже ніякі бурі, ніщо не капало, не стукало — все затихло й завмерло. Ніщо вже не мучило, ніщо не давило, ніщо не боліло: там, мабуть, порожньо й чорно, мов у дуплі вигорілого стовбура. І нараз йому здалося, що він уже помер або щось у ньому вмерло,— так німо застигла в його жилах кров. Холодне, мов труп, лежало його власне тіло, і він боявся доторкнутися до нього теплою рукою.

Старий вслухався в себе: він не чув, як з-над озера долинали до його кімнати удари дзигарів, відлічуючи години, не помічав, як кожна година несла з собою щораз густіші сутінки. Насувалася ніч, пільма поступово викреслювала речі з простору, що тонув кудись, відпливав; нарешті погас у темряві й клаптик неба, що ледь яснів у чотирикутнику вікна. Старий не помічав темряви: він вдивлявся тільки в пільму своєї істоти, вслухався лише

в порожнечу свого нутра, неначе в свою власну смерть.

Враз у суміжній кімнаті вибухнув радісний сміх, засяяло світло, один промінь його бризнув крізь щілинку трохи відхилених дверей. Старий злякано схопився з місця: дружина, дочка! Зараз вони побачать його на канапі, почнуть розпитувати. Він квапливо застебнув піджака й жилета: навіщо їм знати про його напад, що їм до нього?

Та дружина й дочка не шукали його. Вони, очевидячки, квапились: гонг уже втретє настирливо кликав їх до вечері. Вони, мабуть, переодягалися: старий чув крізь відхилені двері кожен їхній рух. Ось вони висувають шухляди, ось брязнули каблучки на умивальнику, ось стукнуло об підлогу скинуте взуття, і тим часом ні на хвильку не стихала розмова: старий, що принишк у своїй кімнаті, аж надто чітко розрізняв кожне слово, кожен склад. Спершу вони говорили про своїх кавалерів, кепкуючи з них, про якусь дрібну пригоду в дорозі,— безжурно перекидалися словами й одночасно вмивались, зачісувались, чепурилися. Нараз мова зайшла про нього.

— Де ж це тато? — запитала Ерна, й сама здивована, що так пізно згадала про нього.

— А звідки я знаю? — відповів голос матері, сердитої вже на саму згадку про нього.— Мабуть, чекає вже внизу і всоте перечитує біржовий бюлетень у франкфуртській газеті — адже ж його більше ніщо не цікавить. Ти гадаєш, що він хоч раз подивився на озеро? Йому, бач, тут не подобається, так він і заявив мені сьогодні вдень. Хотів, щоб ми ніні ж виїхали.

— Нині?.. Чого це? — То був знову Ернин голос.

— Не знаю. Хто його збагне? Тутешнє товариство його не влаштовує, і ці панове не до вподоби — мабуть, і сам гаразд почував, який він поруч них незугарний. Просто соромно дивитись на нього — костюм завжди зім'ятий, комірець розстебнутий... Ти б сказала йому, щоб він хоч увечері трохи краще одягався, тебе він ще слухав. А сьогодні вранці... Як він визвірився на лейтенанта через ту запальничку, — я думала, що крізь землю провалюся.

— Еге ж, мамо... що то таке було?.. Я сама хотіла вже вас спитати... Що то було з татом?.. Я ще ніколи не бачила його такого... я справді злякалася...

— Ет, просто був не в гуморі... упав курс на біржі... а може, тому, що ми розмовляємо по-французькому... Він не зносить, коли інші розважаються... Ти хіба не помітила: як ми танцювали, він стояв коло дверей, мов душо-губ за деревом... Виїхати! Негайно виїхати! І тільки тому, що йому так раптом забаглося!.. Коли йому тут не подобається, то хоч нам хай не заважає веселитися. Але мені бай-дуже до його примх, нехай собі каже і робить, що хоче.

Розмова припинилась. Мабуть, вони закінчили вечірній туалет, бо стукнули двері, почулася хода, клацнув вимикач і погасло світло.

Старий непорушно сидів на канапі. Він чув кожне слово. Але дивна річ: це вже його не боліло, анітрохи не боліло. Невгамовний механізм, що раніше так калатав, так шаленів у грудях, тепер зовсім затих — мабуть, зламався. Ніщо вже не здригнулося в ньому від цього гострого дотику. Не було ні гніву, ні

зненависті... нічого... нічого... Він спокійно об-
смикнув на собі одяг, обережно зійшов схода-
ми вниз і сів до їхнього столу, наче до чужих
людей.

Він не розмовляв із ними того вечора,
а вони не звернули уваги на те запекле, стис-
нуте, мов кулак, мовчання. Не попросившись,
він знову піднявся до своєї кімнати, ліг у ліж-
ко й погасив світло. Набагато пізніше при-
йшла дружина з веселої бесіди: гадаючи, що
чоловік спить, вона роздяглася поночі. Неза-
баром він почув її важкий безжурний віддих.

Старий, на самоті з собою, широко роз-
плющеними очима вдивлявся в безмежну по-
рожнечу ночі. Поруч лежало щось у темряві
й глибоко дихало: він силкувався згадати, що
цю жінку, яка ось тут дихає з ним одним по-
вітрям, він знав колись молодю і жагучою,
що вона йому народила дитину і була зв'язана
з ним найглибшою таємницею крові; він си-
лував себе думати, що це тепле й м'яке тіло
поруч нього, яке можна було досягти рукою,
було колись життям у його житті. Але дивна
річ: згадки ці вже його не хвилювали. І він
слухав подих дружини так само, як плюскіт
хвиль об набережну рінь, що долинав до нього
крізь відчинене вікно. Все було якесь далеке
й не мало ваги, все було побічне, випадкове
й чуже: все минулося, навіки минулося.

Ще тільки єдиний раз він затремтів: по-
ряд, у доччиній кімнаті, тихесенько, крадько-
ма рипнули двері. «Значить, сьогодні зно-
ву»,— подумав він і відчув ще один легень-
кий укол у серце, яке вважав уже за мертво.
На мить там задрижало щось, як дрижить

нерв, доки цілком умре. Потім і це минуло: «Хай собі робить, що хоче! Що мені до неї?»

І старий знову поклав голову на подушку. Питьма лагідніше обгортала наболілі скроні, цілющий синявий холодок уже просочувався в кров. І швидко неглибокий сон огорнув зне-силену свідомість.

Як дружина вранці прокинулась, то побачила свого чоловіка вже в пальті й капелюсі.

— Що це ти робиш? — запитала вона сонно.

Старий не обернувся: він байдуже впихав у валізку нічну сорочку.

— Ти ж знавш, я їду. Беру тільки найпо-трібніше, решту можете вислати.

Дружина злякано підвелася. Що це? Такого голосу вона ще ніколи в нього не чула: слова виривалися крізь зціплені зуби різко й холодно. Вона хутко зіскочила з постелі.

— Ти й справді хочеш їхати?.. Стривай... ми поїдемо теж... Я вже сказала Ерні...

Та він тільки крутнув головою.

— Ні... ні... Лишайтеся... не треба... — І, не озираючись, рушив до дверей. Щоб натиснути на клямку, йому довелося поставити валізу на підлогу. І ту коротку мить старий згадав: отак він тисячі разів відставляв свою валізу із зразками перед чужими дверима, перше ніж увійти, зігнувшись у низькому поклоні й покірно пропонуючи свої послуги. Але тут він не мав уже ніяких справ, тому обійшовся без поклону. Не сказавши ні слова, не озирнувшись, він підняв валізу й зачинив двері між собою й своїм минулим життям.

Мати й дочка не зрозуміли, що сталося. Але раптовий, рішучий від'їзд стурбував обох. Вони зараз же послали вслід йому, в рідне місто на півдні Німеччини, листи з докладними поясненнями з приводу непорозуміння, що сталося між ними, майже ніжні листи; вони розпитували, як йому їхалося, як здоров'я, навіть ладні були негайно кинути Гардоне й вернутися додому. Він не відповідав. Вони писали ще настирливіщі листи, телеграфували: відповіді не було. Тільки з контори прийшла сума, згадана в одному листі,— поштовий переказ із печаткою фірми, без листа, без привіту.

Таке незрозуміле, гнітюче становище спонукало їх вернутися швидше. Хоч вони й дали телеграму, їх ніхто не чекав на вокзалі, дома теж нічого не було приготоване: старий, сказали челядники, не уважно кинув телеграму на стіл і пішов собі, не лишивши ніяких доручень. І вже аж як вони сиділи за вечерею, нарешті стукнули надвірні двері; обидві схопилися й побігли йому назустріч: він глянув на них здивовано — видко, забув про телеграму,— але якогось особливого почуття не виявив, байдуже сприйняв доччин поцілунок, зайшов із ними до їдальні й так само байдуже вислухав їхнє оповідання. Однак ні про що не розпитував, мовчки смоктав свою сигару, відповідав скупко, інколи ж не дочував, що до нього звертаються: здавалося, неначе він спав з розплющеними очима. Потім важко підвівся й пішов до своєї кімнати.

Так було і в подальші дні. Даремно схвильована дружина пробувала поговорити з ним: що дужче вона на нього напосідалася, то впертіше він ухилявся від розмови. Щось

у ньому замкнулося, стало неприступне, відгородилося від дружини й дочки. Він іще обідав з ними за одним столом, виходив до гостей, але сидів мовчки, заглиблений у свої думки. Він був до всього байдужий, і коли гостям серед розмови траплялося глянути йому в очі, їм ставало моторошно, бо його мертвий погляд тупо дивився повз них.

Навіть цілком чужим скоро почала впадати в око його химерність. Знайомі, зустрічаючи його на вулиці, крадькома штовхали одне одного ліктями: він, один із найбагатших людей у місті, скрадався, мов жебрак, уздовж мурів, у зім'ятому, перекривленому капелюсі, в піджаці, запорошеному попелом із сигар, кумедно хитаючись за кожним кроком і майже завжди щось мурмочучи собі під ніс. Коли з ним віталися, він злякано підводив очі, а коли хтось озивався, він дивився на нього порожнім поглядом і забував подати руку. Спочатку багато хто думав, що старий оглух, і проказував усе ще раз, голосніше. Але він був не глухий, тільки завжди потребував багато часу, щоб отямитися зі свого внутрішнього сну, і серед розмови знову впадав у дивне забуття. Тоді очі його раптово гасли, він уривав розмову на півслові і йшов, спотикаючись, далі, не помітивши навіть, який здивований той, з ким він розмовляв. Видно було, що він насилу відривається від своїх марень, що він заглиблений у самого себе й що люди для нього вже не існують. Він ні про кого не питав, у власній господі не помічав німого розпачу дружини, доччиної розгубленості, не читав газет, не дослухався до розмов; жодне слово, жодне запитання не могло ані на мить пробити похмуру завісу байдужості, що в неї була

загорнена вся його істота. Навіть його найближчий світ став йому чужий: торговельні справи. Інколи він ще тупо сидів у конторі, підписував листи. Та як секретар заходив до кабінету, він заставав старого все в тій самій позі: він сидів коло столу, втупившись порожніми очима в непрочитані папери. Нарешті старий сам помітив, що він там зайвий, і зовсім перестав приходити.

Та найчудніше для цілого міста було ось що: старий, що ніколи не належав до побожних членів громади, зробився нараз дуже релігійний. Раніше він ніколи вчасно не приходив ані на обід, ані на умовлену зустріч, а тепер, до всього байдужий, не забував прийти в означену годину до синагоги: там він стояв у чорній едwabній ярмулці, накинувши на плечі білий талес, завжди на тому самому місці, де стояв колись його батько, і, похитуючи головою, протягло читав молитви. Тут, у майже порожньому храмі, де слова довкола нього гули дивно й похмуро, він був цілком на самоті з собою; на душу сходив мир, стишував неспокій, розвіював пільму в його грудях; коли ж читали поминальну молитву і він бачив, як родичі, діти й приятелі померлого, щиро пройняті своїм обов'язком, раз у раз припадають у поклонах, благаючи милосердя божого небіжчикові, на очі йому набігала сльоза: він був останній і знав це. Ніхто за нього не помолиться. І він побожно бурмотів молитву й думав про себе, як про небіжчика.

Одного разу, пізно ввечері, коли він вертався додому з такої своєї мандрівки, його захопив дощ. Старий, як завжди, забув узяти парасоля: візники пропонували свої послуги

за невеличку плату, під'їзди і скляні піддашся над крамницями давали захисток від раптової зливи, але дивак спокійнісінько йшов далі, спотикаючись і заточуючись. В пом'ятому капелюсі зібралася ціла калюжа, що протікала на голову, з рукавів текли цілі струмки йому на ноги, та він ні на що не зважав і тюпав далі, сливе єдиний перехожий на спорожній вулиці. І так, змоклий до рубця, схожий більше на волоцюгу, ніж на власника чепурної вілли, він підійшов до неї саме ту мить, як біля брами зупинилося авто із засвіченими фарами, обхлюпавши його рідким болотом. Дверцята відчинилися, з освітленого авто хутенько вийшла його дружина, а за нею якийсь значний гість, що послужливо затуляв її парасолькою, і ще один пан; перед самими дверима вони зіткнулися. Дружина впізнала його і вжахнулася: він був мокрий і зім'ятий, як витягнутий з води клунок; мимохіть вона відвернула очі. Старий миттю зрозумів: вона соромилася його перед своїми гостями. І, не гніваючись, не ображаючись, щоб урятувати її від неприємної потреби знайти його, пройшов, мов чужий, кілька ступнів далі й покійно зайшов додому через чорний вхід.

Від того дня старий послуговувався у власному домі тільки чорним входом: тут він був певний, що нікого не зустрине. Тут він не заважав нікому і йому ніхто не заважав. Перестав він також з'являтися до столу — стара служниця приносила йому їсти до кімнати; коли часом дружина або дочка пробували добутися до нього, він швидко спекувався їх, трохи збентежено, а проте твердо. Нарешті вони дали йому спокій, відвикли питати за

нього, і він теж ні про що не питав. Часто він чув сміх і музику, що пробивалися до нього крізь стіни з інших, чужих тепер йому кімнат, до пізньої ночі чув, як до будинку приїздили і від'їздили авто. Та йому було так байдуже до всього того, що він навіть не виглядав у вікно: що йому до них! Тільки собака приходив ще часом нагору й лягав перед ліжком забутого всіма господаря.

Ніщо вже йому не боліло у згаслому серці, але чорний кріт усередині рився далі й відривав закривавлені шматки тремтячого м'яса. Напади з кожним тижнем частішали, аж нарешті змучений старий здався на лікареву намову й дозволив себе як слід оглянути. Професор хмурився. Обережно підготовуючи хворого, він заявив, що операція неминуча. Але старий не злякався, тільки понуро всміхнувся: слава богу, тепер уже буде кінець! Кінець умиранню, наближалася спасенна смерть. Він заборонив лікареві повідомляти родину, велів призначити день і приготувався. Востаннє пішов до контори (де вже ніхто його не чекав і всі ззиралися на нього, мов на чужого), сів ще раз у старе, оббите чорною шкірою крісло, що на ньому він просидів за тридцять років, за ціле своє життя тисячі й тисячі годин, сказав подати йому чекову книжку й виповнив один аркушик: чек відніс старшині громади — той аж злякався, коли побачив таку велику суму. Ту суму він заповідав на добродійну мету й на догляд за його могилою. Щоб уникнути всяких подяк, він поквалпно вийшов, дорогою згубивши капелюха, але вже навіть не за-

хотів нахилитися по нього. І так, простоволосий, з каламутними очима на хворобливо-жовтому, поморщеному обличчі, подибав (люди вражено дивились йому вслід) на цвинтар, до могил своїх батьків. Там теж на нього здивовано позирали цікаві: він довго розмовляв із обвітрілими каменями, як розмовляють із людьми. Чи він заповідав свій близький прихід, чи просив у них благословення? Ніхто не чув слів — тільки вуста німо ворушилися і чимраз нижче схилялася в молитві обважніла голова. При виході його обступили жебраки; він хапливо повитрушував з кишень усі монети й папірці, і як уже роздав усе, пришкутильгала ще якась стара висохла баба й простягла руку. Він збентежено перешукав скрізь, та вже нічого не знайшов. Тільки на пальці ще давило щось чуже й важке: золота обручка. В ньому ворухнувся якийсь спогад — він хутко зняв обручку й віддав спантеличеній старчисі.

І так, убогий, вичерпаний до дна й самотній, старий ліг під ніж на операційний стіл.

Коли старий опам'ятався після наркозу, лікарі, зважаючи на його небезпечний стан, покликали до кімнати дружину й дочку, яких тим часом повідомили про операцію. Синюваті повіки через силу піднялися. «Де я?» — питав погляд, спрямований на білі стіни чужої кімнати.

Тоді, щоб зробити йому приємність, дочка нахилилася над його блідим, запалим обличчям. І нараз у погаслих зіницях щось стрепенулося. В них спалахнула іскорка світла: це ж вона, його дитина, безмежно люба

дитина, гарна й ніжна, його Ерна! Гірко стиснені уста страшенно повільно воружнулися — усміх, ледь помітний, давно забутий усміх торкнувся кутиків рота. І, зворушена тією радістю, що так тяжко пробивалася в ньому, вона схилилася нижче, щоб поцілувати бліду, безкровну батькову щоку.

Та раптом — чи то солодощавий запах парфумів щось йому нагадав, чи примерклий мозок сам вихопив з п'ятьми забутих мить — обличчя хворого, що тільки-но сяяло щастям, жахливо змінилося: безбарвні уста гнівно зціпилися, рука під ковдрою сіпалася, наче хотіла випручатися й відштовхнути щось гидке; все покалічене тіло здригалося з хвилювання. «Геть... геть...», — пробелькотіли невразно, та все ж зрозуміло помертвілі уста. І така страшна відраза проступила в посудомлених рисах хворого, який наче хотів від чогось утекти й не міг, що лікар стривожено відсторонив жінок.

— Він марить, — шепнув він, — краще залиште його самого.

Тільки-но вони вийшли, обличчя старого знову набрало стомленого, сонного виразу. Він іще дихав — груди хрипіли, здіймаючись щоразу вище, щоб набрати в себе повітря, яким дихає все живе. Та швидко вони втомилися добувати ту гірку поживу. І коли лікар приклав руку до серця, воно вже старому перестало боліти.

Стефан Цвейг (1881—1942) — австрійський письменник, видатний майстер психологічної новели. Народився у Відні в заможній єврейській родині, навчався у Віденському та Берлінському університетах (студював германські та романські мови й літератури), потім у пошуках життєвих вражень багато мандрував. Літературну діяльність почав як поет (збірка «Срібні струни», 1901), однак потім працював у багатьох жанрах: написав кілька збірок новел («Перше перечування», 1911; «Амок», 1922; «Збурення почуттів», 1927 тощо), драм («Терсіт», 1907; «Бремія», 1917 та інші), близько десятка романізованих біографій («Жозеф Фуше», 1929; «Марія-Антуанетта», 1932; «Тріумф і трагедія Еразма Роттердамського», 1934; «Марія Стюарт», 1935; «Магеллан», 1937; «Амеріго», 1942; «Бальзак», опублікована посмертно, тощо), багато есе (цикл «Будівничі світу» — про Діккенса, Стендаля, Бальзака, Достоевського, Толстого, Гельдерліна, Клейста та інших), один роман («Нетерпіння серця», 1939), відзначився як першорядний перекладач французьких поетів на німецьку мову. Та світову славу С. Цвейг здобув своїми новелами. В 20-і роки, коли вийшли друком основні збірки його новел, він став одним із найпопулярніших письменників німецького мовного обшину за межами Австрії. Вдруге слава його відродилася по війні в СРСР — у нас його твори видаються великими тиражами.

Новели С. Цвейга відзначаються тонким психологічним малюнком і гострим драматичним сюжетом. Майже в кожній із них письменник змальовує якусь таємницю людського серця, ту вирішальну хвилину, коли схована в серці пристрасть виривається шаленим потоком назовні й калічить раз і назавжди людське

життя. Пристрасть у С. Цвейга всевладна, вона сильніша за людину, однак сила її руйнівна; вона гвалтовно змінює людську долю, ніколи не даючи щастя. Герої Цвейгові самотні, нещасні, скалічені суспільством, у якому вони живуть, проте це переважно люди з середніх і вищих прошарків того суспільства,— простого народу С. Цвейг не знав, не розумів, ба навіть боявся його. У сучасному йому суспільстві письменник вбачав тільки дві полярні сили — аристократію духа та культури й голоту, втілення варварства. Через те він і фашизм зрозумів як вибух споконвічних руйнівних інстинктів, притаманних людині. Пацифіст і абстрактний гуманіст, він не бачив сили, яка б могла фашизмові протистояти. Перебуваючи від 1933 року на еміграції, спершу в Англії, а потім у Бразилії, С. Цвейг тимчасове засилля фашизму в Німеччині потрактував як загибель своєї духовної вітчизни — Європи — і, охоплений зневірою, 1942 року разом з своєю дружиною наклав на себе руки.

СТЕФАН ЦВЕЙГ * Письмо незнакомки * Новеллы
(На українском языке)

Видавництво «Дніпро», Київ, Володимирська, 42.
Редактор *О. В. Хатунцева*. Художник *Ю. А. Чиканюк*.
Художній редактор *В. В. Машков*. Технічний редактор
А. Д. Греля. Коректор *Л. С. Каткова*. Виготовлено на
Київській фабриці набору Комітету по пресі при Раді
Міністрів УРСР, Київ, Довженка, 5. Здано на вироб-
ництво 7/VI 1967 р. Підписано до друку 9/VIII 1967 р.
Папір № 3. Формат 70×90¹/₃₂. Фізичн. друк. арк. 5,75.
Умовн. друк. арк. 6,727. Обліково-видавн. арк. 7,351.
Ціна 47 коп. Замовлення 532. Тираж 115 000.

17 Koll.

030

22

4x

17
12
34
22

2

8

